

17007178

Gedeputeerde Staten**De voorzitter van Provinciale Staten van Zeeland
p/a Statengriffie****PROVINCIE ZEELAND**AFD. **SG** AMBT.
AFD. **TERMJN** **Pb-stg**DATUM - **4 APR. 2017**DOC.NR.
ZAAK NR.
CLASS.behandeld door
Ing. W. Halfwerk
(0118) 75 2108verzonden
- 4 APR. 2017onderwerp kenmerk
Wijziging tekst Natuurvisie Zeeland 2017-2022 17007107

Middelburg, 4 april 2017

Geachte voorzitter,

In december 2016 is door PS de ontwerp-Natuurvisie vastgesteld. Deze heeft daarna van 4 januari tot en met 15 februari ter inzage gelegen, met de mogelijkheid tot het indienen van zienswijzen. Sommige zienswijzen hebben tot een wijziging van de tekst van de ontwerp-Visie geleid. Deze wijzigingen zijn met rood gemarkeerd in de Natuurvisie die op 24 maart jl. ter behandeling aan de commissie Ruimte is voorgelegd. In het bijhorend Statenvoorstel wordt aan PS gevraagd alleen nog de voorgestelde wijzigingen (n.a.v. o.a. de zienswijzen) te behandelen.

Eén van de zienswijzen heeft betrekking op paragraaf 5.4 – Multifunctionele bufferzones. Deze zienswijze heeft geleid tot een verduidelijking van de kaders voor multifunctionele bufferzones door toevoeging van de volgende zin aan de tekst in het vierde tekstblokje op p. 57 van de Natuurvisie.

Voorwaarde aan de verdienmodellen is logischerwijs wel dat zij geen negatief effect hebben op de natuurwaarden in het aangrenzende natuurgebied of op het landschap (inclusief omgevingskwaliteiten als rust, ruimte en duisternis).

Bij de behandeling van de wijzigingen in de tekst van de Natuurvisie is in de commissie Ruimte van 24 maart jl. verzocht dat aan voornoemde zin nog de volgende tekst moet worden toegevoegd: "*of op aangrenzende landbouwgebieden*".

De zin luidt dan na wijziging als volgt. *Voorwaarde aan de verdienmodellen is logischerwijs wel dat zij geen negatief effect hebben op de natuurwaarden in het aangrenzende natuurgebied of op het landschap (inclusief omgevingskwaliteiten als rust, ruimte en duisternis) of op aangrenzende landbouwgebieden.*

Deze toevoeging is opgenomen in bijgevoegde versie van de Natuurvisie Zeeland 2017-2022. Wij zoeken u bij de behandeling van het Statenvoorstel "Natuurvisie Zeeland 2017-2022" deze aangepaste versie van de Natuurvisie te hanteren.

Hoogachtend,

gedeputeerde staten,

Drs. J.M.M. Polman, voorzitter
A.W. Smit, secretaris

Bijlagen: Bijlage. (gewijzigde versie van de Natuurvisie 2017-2022)

Natuurvisie Zeeland 2017 - 2022

BELEIDSNOTA

NATUURVISIE ZEELAND 2017 - 2022

Vastgesteld door Provinciale Staten van Zeeland op 21 april 2017

Inhoudsopgave

INLEIDING	7
DE NATUURVISIE - ACHTERGROND EN UITGANGSPUNTEN	9
HOOFDSTUK 1 NATUURBESCHERMING	15
1.1 Gebiedsbescherming	15
1.1.1 Bescherming van het Natuurnetwerk Zeeland	15
1.1.2 Bescherming van de Zeeuwse Natura 2000-gebieden	16
1.1.3 Bescherming van houtopstanden	18
1.2 Soortenbescherming (wettelijk)	18
1.3 Handhaving	19
HOOFDSTUK 2 NATUURBEHEER	21
2.1 Beheer van het Natuurnetwerk Zeeland (NNZ)	21
2.2 Beheer van natuur buiten het Natuurnetwerk Zeeland (NNZ)	23
2.2.1 Agrarisch natuur- en landschapsbeheer	23
2.2.2 Ecologisch beheer van bermen, dijken en overig grasland in eigendom van overheden	25
2.3 Beheer van bedreigde soorten	26
2.4 Faunabeheer	27
2.5 Monitoring van natuurbeleid	29
HOOFDSTUK 3 NATUURONTWIKKELING	31
HOOFDSTUK 4 NATUURHERSTEL	39
4.1 Natura 2000-herstelmaatregelen (inclusief PAS-maatregelen)	39
4.2 Herstelmaatregelen in de Deltawateren	40
4.3 Nazorg Natuurnetwerk Zeeland (buiten Natura 2000)	44
4.4 Natuurpakket Westerschelde	44
HOOFDSTUK 5 NATUURVERBREDING	47
5.1 Slimme natuurcombinaties	50
5.2 Maatschappelijke initiatieven op het gebied van natuurbeheer en -ontwikkeling	53
5.3 Ondersteuning vrijwilligers in natuur en landschap	54
5.4 Multifunctionele bufferzones	56
HOOFDSTUK 6 NATUURBELEVING	59
6.1 Extra (recreatieve) voorzieningen in natuurgebieden	59
6.2 Activiteiten in de natuur en natuureducatie	62
HOOFDSTUK 7 LANDSCHAP	67
7.1 Bescherming van landschappen, landschapselementen van provinciaal belang	68
7.2 Bescherming van rust, stilte, weidsheid, open horizon en duisternis	71
7.3 Stimuleringsgebieden voor landschapsontwikkeling	71
7.4 Actief beheer van landschapselementen	73
HOOFDSTUK 8 UITVOERING EN MIDDELEN	75
8.1 Verinnerlijking van natuur in de Provinciale organisatie	75
8.2 Samenwerking met medeoverheden en partners	80
8.3 Implementatie Wet natuurbescherming	81
8.4 Middelen	82
Bijlage 1	85

INLEIDING

Zeeland is een eilandenrijk gelegen in het dynamische Deltagebied van de rivieren Schelde, Maas en Rijn. Land gevormd door zowel de zee als de rivieren. Land in Zee.

Deltagebieden zoals de Zeeuwse Delta, waar zout zeewater en zoet rivierwater samenkomen, worden gekenmerkt door hoge concentraties aan voedingsstoffen in zowel het water als het slib dat in het water wordt meegevoerd. Dat maakt dit soort delta's tot de meest productieve natuurlijke leefomgevingen in de wereld en uit zich in een grote natuurlijke rijkdom (veel soorten en grote aantallen planten en dieren).

De Zuidwestelijke Delta is dankzij haar geografische ligging en het waterrijke karakter, samen met de Waddenzee, een van de belangrijkste knooppunten op de route van veel trekvogels die zomers in het hoge noorden broeden. Grote hoeveelheden steltlopers, sterns en watervogels als futen en eenden vinden hier een voedselrijke en rustige pleisterplaats. Een deel benut de Delta als tussenstation om te rusten en op te vetten voordat ze de reis naar Afrika voortzetten, andere soorten blijven hier overwinteren. De Delta is in internationaal opzicht ook van belang als broedgebied voor veel soorten kustbroedvogels zoals dwergstern, grote stern, strand- en bontbekplevier en kluut.

De Wester- en Oosterschelde zijn belangrijke kraamkamers voor vissen en kreeftachtigen. Sinds midden jaren '80 leven er in beide bekkens zelfs weer zeehonden en bruinvissen.

De Westerschelde is het laatste deltawater van Nederland waar nog sprake is van een open verbinding en een natuurlijke overgang van rivier naar zee. Dit "estuarium" is qua aard en omvang uniek in Europa. Nergens in Noordwest-Europa is nog een meergeuldig deltawater van deze omvang aanwezig. Het Verdronken land van Saeftinghe is een van de grootste schorgebieden in Nederland en het grootste brakwaterschor van Noordwest-Europa. Het Grevelingenmeer is het grootste zoutwatermeer in Noordwest-Europa.

De Nederlandse duinen zijn als ecosysteem uniek in de wereld. De duingraslanden en duinstruwelen zijn van Europese betekenis, vooral omdat ze zo uitgestrekt zijn en veel variatie vertonen. Sommige van de plantengemeenschappen van de duingraslanden zijn zeer bijzonder en komen alleen voor in Nederland. De Zeeuwse duinen verschillen van de Hollandse duinen en die van de Waddeneilanden door de samenstelling van dier- en plantensoorten en door hun uiterlijk en zijn daarom enig in hun soort.

De invloed van de zee en de rivieren heeft niet alleen geresulteerd in een unieke natuur, maar ook in een uniek landschap. Nergens ter wereld is zo'n dichtheid aan polders en dijken te vinden als in Zeeland. Ook de vele kreken en welen, die getuigen van al dan niet opzettelijk veroorzaakte dijkdoorbraken, of herinneren aan oude, afgedamde zeearmen, zijn bijzonder. Van de middeleeuwse poelgraslanden met hun slechte waterhuishouding, holle-bollige oppervlak, grillige perceelvormen en vaak brakke water, is weliswaar niet veel bewaard gebleven, maar de poelgebieden die nog resten behoren tot de weinige die nog bewaard zijn gebleven in Nederland en Vlaanderen.

De natuurlijke rijkdom en gunstige ligging van delta's heeft vanouds ook een grote aantrekkingskracht op de mens. Veel van de grote beschavingen uit de wereldgeschiedenis ontwikkelden zich in Deltagebieden. De rivieren en de zee zetten vruchtbare klei af, die eersteklas landbouwgrond levert. Vanwege de strategische

ligging aan de open zee en met de rivieren als verbinding naar het achterland zijn delta's ook ideaal voor de ontwikkeling van economische activiteiten. Dit zien we weerspiegeld in de Zuidwestelijke Delta: grote industrie- en havengebieden aan diep vaarwater (Rotterdam, Antwerpen, Terneuzen-Gent, Vlissingen-Oost), een groot areaal aan rijke landbouwgrond en in de Deltawateren visserij en schelpdierkwekerij.

Daarbij trekt het water, in combinatie met het landelijke karakter van de polders met hun dorpen en de historische stadskernen, jaarlijks veel toeristen naar Zeeland.

Die grote menselijke activiteit en die bijzondere en kwetsbare natuur komen allemaal samen in het Deltagebied. Dit levert een unieke en aantrekkelijke situatie op, die onvermijdelijk ook tot knelpunten leidt. De uitdaging ligt erin om met z'n allen: overheden, bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en burgers, de juiste balans te vinden tussen benutting en bescherming van de natuurlijke rijkdommen die de Delta ons biedt.

De bijzondere Zeeuwse natuur en het typisch Zeeuwse landschap krijgen een plaats in de voor u liggende Natuurvisie, waarin op hoofdlijnen wordt geschetst hoe de Provincie invulling geeft aan het behoud van biodiversiteit en natuurbelangen verbindt aan maatschappelijke en economische belangen.

DE NATUURVISIE – ACHTERGROND EN UITGANGSPUNTEN

Met het Decentralisatieakkoord Natuur (2011) en het Natuurpact (2013) tussen het Rijk en provincies en de bijbehorende Overeenkomst tussen provincies en Manifestpartijen¹ is de Provincie verantwoordelijk voor de invulling van de regierol voor natuur en landelijk gebied en de inzet van daarvoor beschikbare middelen van het Rijk en de afgesproken eigen bijdrage².

De kaders voor het provinciaal natuurbeleid liggen op provinciaal niveau vast in het Omgevingsplan Zeeland 2012-2018 (herziene versie 2016), de Verordening Ruimte Provincie Zeeland en diverse, door Gedeputeerde Staten (GS) vastgestelde nota's, namelijk het Natuurbeheerplan, de nota Toegankelijkheid Natuurgebieden (Natuurlijk genieten in Zeeland), de nota Soortenbeleid, de nota Leefgebiedenbenadering, de nota Wandelnetwerk Zeeland (ontdekkingsreis te voet over het Zeeuws Platteland) en de nota Faunabeleid Zeeland.

Met de inwerkingtreding van de Wet natuurbescherming in 2017 is het voor provincies verplicht om een Natuurvisie op te stellen. Hoofddoel van de Natuurvisie en de uitvoering van het natuurbeleid is het behoud en de versterking van biodiversiteit.

De genoemde nota's blijven van kracht, tenzij hiervoor op onderdelen in de Natuurvisie andere keuzes wordt gemaakt. De Natuurvisie is een kapstoknota en schetst het hele provinciale natuurbeleid op hoofdlijnen.

Biodiversiteit

Biodiversiteit staat voor biologische diversiteit en omvat het totaal aan soorten planten en dieren op aarde. Het betreft zowel de variatie in soorten, als ook de erfelijke variatie binnen soorten en de variatie aan levensgemeenschappen of ecosystemen. De afgelopen veertig jaar is de biodiversiteit wereldwijd met 50% afgenomen en die achteruitgang zet nog steeds door.

Op mondiaal en Europees niveau zijn daarom biodiversiteitsverdragen opgesteld met als hoofddoel een significante beperking van het verlies aan biodiversiteit in 2020. Nederland heeft zich aan deze verdragen gecommitteerd. Behoud en versterking van de biodiversiteit zijn daarom de hoofddoelstelling van het natuurbeleid.

Voor het opstellen van deze Natuurvisie is de daarvoor geldende procedure gevolgd. Dat wil zeggen dat Provinciale Staten (PS) op cruciale momenten zijn of worden betrokken. Middels het vaststellen van een

---

¹ Tot de Manifestpartijen behoren Natuurmonumenten, De12Landschappen, Staatsbosbeheer, RECRON, Federatie Particulier Grondbezit, LTO Nederland, APnI (agrarisch en particulier natuur- en landschapsbeheer) en ANWB.

² Het Rijk is verantwoordelijk voor het toezicht op de gunstige staat van instandhouding van Natura 2000-soorten en Natura 2000-habitats en de rapportage hierover aan de Europese Commissie. Provincies zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van de gedecentraliseerde taken (waaronder de realisatie van Europese natuurdoelen), de inzet van de middelen hiervoor, en jaarlijkse voortgangsrapportages aan het Rijk.

startnota is de reikwijdte van de uiteindelijke visie bepaald (Commissie Ruimte, 9 oktober 2015; PS, 6 november 2015). Hierin zijn de onderwerpen voor de Natuurvisie benoemd, bestaande uit de 5 pijlers van de begroting (natuurbescherming, natuurbeheer, natuurontwikkeling, natuurherstel en natuurverbreding), aangevuld met de pijler landschap. Om praktische redenen wordt in de Natuurvisie de veelomvattende pijler Natuurverbreding opgesplitst in een hoofdstuk Natuurverbreding en een hoofdstuk Natuurbeleving.

In navolging van de trend in het Nederlandse natuurbeleid en de weerspiegeling daarvan in de inhoud van onder andere het Natuurpact, de overeenkomst met de Manifestpartners en de Rijksnatuurvisie, wordt in de Natuurvisie Zeeland ook aandacht besteed aan de thema's natuur & economie en natuur & maatschappij. Bij de driejaarlijkse evaluatie van het Natuurpact door het Planbureau van de Leefomgeving wordt de invulling van deze thema's nadrukkelijk meegenomen.

Consultatie van het maatschappelijk veld

Voor de inhoud van de (in de startnota gedefinieerde) onderwerpen is vervolgens het maatschappelijk veld geconsulteerd. Dit is gedaan via een stakeholdersbijeenkomst in december 2015 met een brede vertegenwoordiging van partijen die een rol spelen in het huidige natuurbeleid of mogelijk een (grotere) rol zouden kunnen spelen³. Behalve natuurorganisaties zijn hierbij ook het bedrijfsleven, de recreatiesector, de landbouw, medeoverheden, de onderwijssector en de zorg- en welzijnssector om input gevraagd met betrekking tot aandachtspunten die niet mogen ontbreken in de Natuurvisie en het (beter) benutten van kansen. De stakeholders zijn voorafgaand aan de bijeenkomst gevraagd een online-enquête in te vullen.

Met de uitkomsten van de stakeholdersbijeenkomst zijn in januari 2016 drie publieksbijeenkomsten georganiseerd (met respectievelijk 54, 60 en 65 deelnemers) waarbij iedereen in de gelegenheid is gesteld te reflecteren op het huidige natuurbeleid en de focus voor het toekomstig beleid te definiëren.

De uitkomsten van de consultaties onder stakeholders en het brede publiek zijn weergegeven in de bouwstenennotitie Natuurvisie Zeeland⁴, die is na te lezen op de website van de Provincie Zeeland.

---

³ Aan de bijeenkomst namen 51 vertegenwoordigers deel afkomstig uit de sectoren landbouw, MKB, industrie, gezondheidszorg, recreatie, sport, natuur en milieu, faunabeheer en terreinbeherende organisaties (ook particulieren).

⁴ De bouwstenennotitie is te vinden op <https://www.zeeland.nl/natuur-en-landschap/natuurbeleid>

Kadernota en ontwerp-Natuurvisie

Met de resultaten uit de consultatie van het maatschappelijk veld en het advies van de Provinciale Commissie voor de Groene Ruimte (consultatie 25 mei 2016)⁵ is een kadernota opgesteld waarin aan PS beleidsmatige keuzes zijn voorgelegd.

Bij het definiëren van de keuzes zijn een aantal algemene uitgangspunten gehanteerd:

- Voor een aantal beleidsmatige keuzes die voortvloeien uit de inwerkingtreding van de nieuwe Wet natuurbescherming, hebben PS al via de kadernota of eerder, bij de Voorjaarsnota 2016, een voorkeur uitgesproken. Voorbeelden hiervan zijn keuzes met betrekking tot soortenbescherming, actief soortenbeheer, de uitkering van faunaschade en het al dan niet aanwijzen van bijzondere provinciale landschappen. Voor overige beleidsmatige keuzes voortvloeiend uit de Wet natuurbescherming volgt besluitvorming in een later stadium. Deze zijn benoemd in bijlage 1 van de Natuurvisie, waarbij ook de rolverdeling tussen GS en PS is aangegeven. Enkele algemene uitgangspunten bij deze keuzes zijn geformuleerd in paragraaf 8.3.
- De beschikbare middelen voor uitvoering van het natuurbeleid zijn in beginsel bepalend en door PS bepaald in de vergadering van juni 2016 in het kader van de behandeling van de Voorjaarsnota 2016 en in het licht van de 0-based begroting;
- Afspraken die vastliggen, zoals de begrenzing van Natura 2000-gebieden of de hoogte van de vergoedingen voor natuurbeheer zijn niet als keuze voorgelegd.
- De keuzes zijn per pijler van het natuurbeleid voorgelegd, waarbij de keuzes met betrekking tot de thema's natuur & economie en natuur & maatschappij met name aan de orde komen in de hoofdstukken natuurverbreding, natuurbeleving en uitvoering.
- Bij een aantal keuzes is onderzoek voorgesteld. Uit de onderzoeken kunnen opnieuw beleidskeuzes voortkomen. Sommige onderzoeken zijn gestart na vaststelling van de kadernota. De beleidskeuzes die hier uit voortvloeien zullen in andere nota's worden voorgelegd (zie ook bijlage 1).

De kadernota is op 15 juli 2016 door PS vastgesteld. Daarna heeft een ieder vanaf 2 augustus tot 24 september 2016 de gelegenheid gekregen om schriftelijk inbreng te geven op de kadernota. De reacties zijn verwerkt in een antwoordnota die als bijlage bij het Statenvoorstel **voor het concept ontwerp-Natuurvisie** is gevoegd.

De ontwerp-Natuurvisie is op 16 december 2016 vastgesteld door PS en – op grond van de Algemene wet bestuursrecht - ter inzage gelegd van 4 januari tot en met 15 februari 2017. Gedurende deze periode zijn vier zienswijzen ingediend. Deze hebben geleid tot kleine wijzigingen in de Natuurvisie. Ook zijn enkele tekstpassages geactualiseerd o.a. naar aanleiding van de recent verschenen Lerende evaluatie van het Planbureau voor de Leefomgeving.

⁵ In de PCGR zijn vertegenwoordigd: de Zeeuwse gemeenten, de ZLTO, het waterschap, de Recron, terreinbeherende organisaties (Het Zeeuwse Landschap, Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer), Federatie Zeeuws Particulier Grondbezit, het Collectief Poldernatuur Zeeland, de Zeeuwse Milieufederatie en het Kadaster.

Een compleet overzicht is opgenomen in de nota van antwoord en wijzigingen die ter besluitvorming aan PS is aangeboden.

Beleidsnota

Voorliggende Natuurvisie is een uitwerking van de keuzes die PS hebben gemaakt bij vaststelling van de kadernota. Het vaststellen van een Natuurvisie is een wettelijke bevoegdheid van PS.

De Natuurvisie is een kapstoknota: een nota op hoofdlijnen. De verdere uitwerking van het in de Natuurvisie op hoofdlijnen geformuleerde natuurbeleid in nadere nota's / uitvoeringsprogramma's is veelal een bevoegdheid van GS (waarbij PS worden geïnformeerd). Het gaat dan bijvoorbeeld om het Natuurbeheerplan Zeeland (over natuurbeheer), de nota Soortenbeleid (over actief soortenbeheer) en de nota Faunabeleid (over schade veroorzakende dieren). Wanneer bij bepaalde onderdelen van het in de Natuurvisie geformuleerde beleid de kaders nog niet goed duidelijk zijn, dan wordt de nadere uitwerking daarvan ter goedkeuring aan PS voorgelegd. Het vaststellen van reguliere plannen op basis van de Wet natuurbescherming (zoals het Natuurbeheerplan voor het Natuurnetwerk Zeeland en de beheerplannen voor Natura 2000-gebieden) blijven een bevoegdheid van GS.

Bijlage 1 geeft een overzicht van alle onder de Natuurvisie liggende nota's, met vermelding van de bevoegdheden van PS en GS.

De Natuurvisie geldt voor een periode van zes jaar. Dat wil niet zeggen dat de Natuurvisie niet verder vooruit kijkt. Zo sluit de Natuurvisie aan bij wettelijk vastgestelde doelstellingen voor de langere termijn zoals bijvoorbeeld de ontwikkelopgave voor het Natuurnetwerk Zeeland dat in 2027 gereed moet zijn. Er is gekozen voor een periode van zes jaar om (na evaluatie) het provinciale natuurbeleid indien gewenst bij te sturen. Eventuele tussentijds gewenste aanpassingen van het natuurbeleid kunnen altijd worden doorgevoerd in de uitwerking of bijstelling van andere nota's voor natuur en landschap.

De wettelijke basis van het provinciaal natuurbeleid ligt vast in de Wet ruimtelijke ordening en de Wet natuurbescherming⁶. De Wet natuurbescherming zal (net als de Wet ruimtelijke ordening) te zijner tijd worden opgenomen in de Omgevingswet. De Natuurvisie Zeeland levert bouwstenen voor de provinciale Omgevingsvisie 2018 – 2024 en kan hierin ook worden opgenomen.

---

⁶ De Wet natuurbescherming is op 1 januari 2017 in werking getreden en vervangt de Natuurbeschermingswet 1998, de Flora- en faunawet en de Boswet.

Algemene uitgangspunten van de beleidsnota

In de volgende hoofdstukken worden de uitgangspunten van het provinciale natuurbeleid per pijler vastgelegd. Bij al deze onderwerpen geldt dat de algemene uitgangspunten voor het provinciale natuurbeleid onverkort blijven gelden. Deze uitgangspunten zijn:

- verwerving van gronden op basis van vrijwilligheid
- eenheid van beheer (beheer van natuurgebieden zoveel mogelijk in handen van één beheerder)
- geen planologische schaduwwerking (wanneer percelen nog niet zijn ingericht als natuur kan de huidige functie uitgeoefend blijven worden)
- afstemming natuur en landbouw
- synergie met waterbeheer
- toegankelijke en beleefbare natuurgebieden

HOOFDSTUK 1 NATUURBESCHERMING

De aanwezige Zeeuwse natuur moet worden beschermd. We doen dit via de bestaande wetgeving, zoals vastgelegd in de Wet natuurbescherming (Natura 2000-gebieden) en de Wet ruimtelijke ordening (Natuurnetwerk Zeeland). Ook de bescherming van houtopstanden valt hieronder. Dit soort bescherming kennen we als gebiedsbescherming en betreft een wettelijke verplichting. Er zijn hier geen beleidskeuzes te maken. In de Natuurvisie zijn voor gebiedsbescherming de kaders geschetst. De Provincie hanteert hierbij geen strengere regelgeving dan de Wet natuurbescherming en de Wet ruimtelijke ordening voorschrijven. Naast gebiedsbescherming gelden internationale afspraken voor de bescherming van soorten (vastgelegd in de Wet natuurbescherming). Binnen deze wettelijke kaders wil de Provincie proactieve soortenbescherming faciliteren en stimuleren.

1.1 Gebiedsbescherming

De gebiedsbescherming is onder te verdelen in drie categorieën: de bescherming van het Natuurnetwerk Zeeland, de bescherming van de Natura 2000-gebieden en de bescherming van houtopstanden.

1.1.1 Bescherming van het Natuurnetwerk Zeeland

Het planologisch beschermd deel van het Natuurnetwerk Zeeland ligt op perceelniveau vast in de Verordening Ruimte Provincie Zeeland (VRPZ, vastgesteld PS, 28 september 2012, eerste wijziging 11 maart 2016).

Voor deze percelen is het op grond van de Wet ruimtelijke ordening verplicht om bij provinciale verordening regels te stellen ter bescherming van het Natuurnetwerk Zeeland. In Zeeland zijn die uitgewerkt in de VRPZ. De VRPZ schrijft voor dat de bestaande natuurgebieden en de agrarische gebieden van ecologische betekenis een passende bestemming moeten krijgen in gemeentelijke bestemmingsplannen. Tijdens bestemmingsplanprocedures controleert de Provincie of de juiste bestemmingsregels zijn toegepast en of de bestemmingsgrenzen overeenkomen met de begrenzing van het Natuurnetwerk Zeeland. In de provinciale begroting geldt de doelstelling dat 100% van de percelen planologisch moet zijn beschermd.

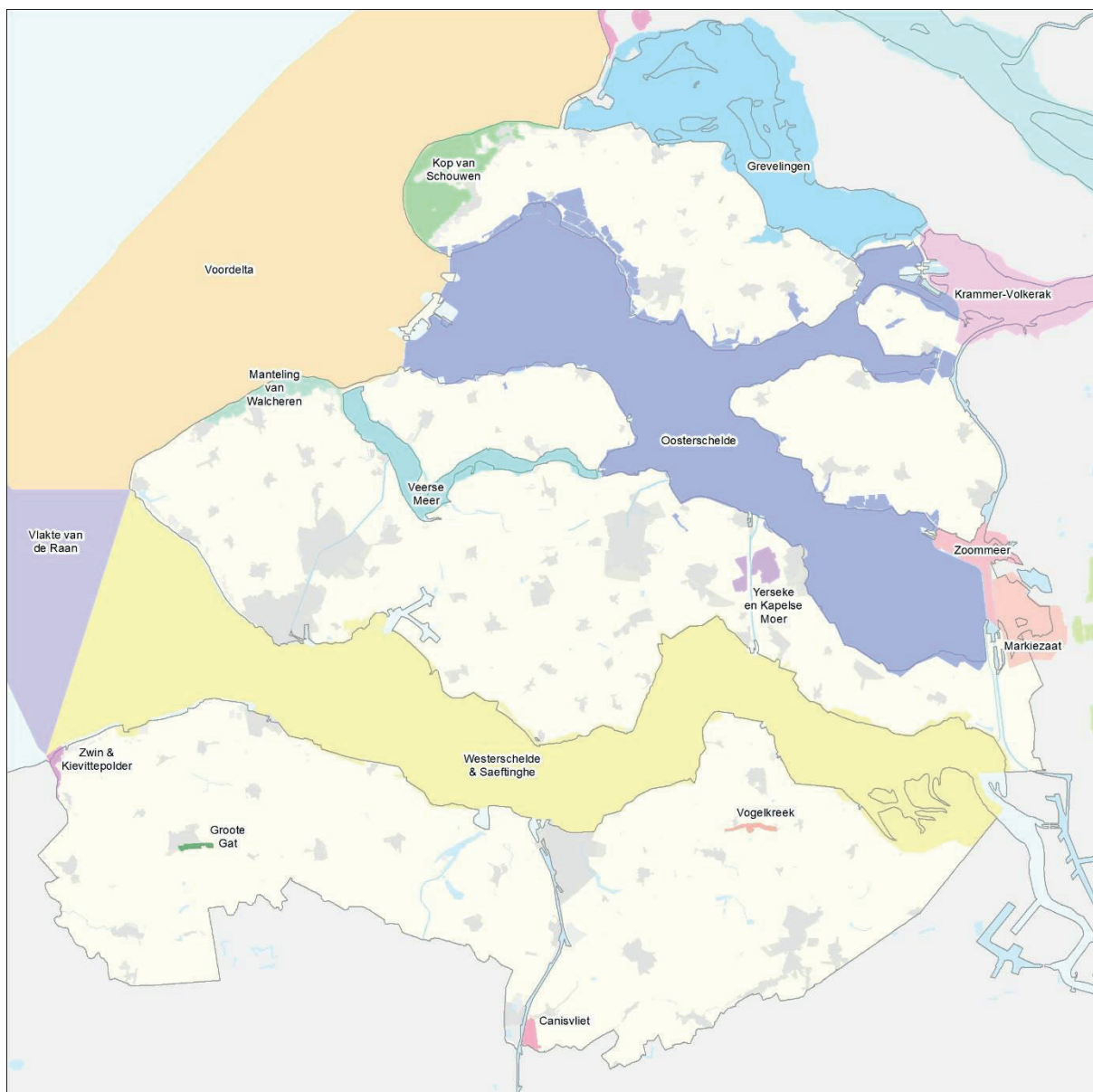

Planologisch beschermde delen van het Natuurnetwerk Zeeland – ingevolge het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (2011) en de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte (2012) zijn de Deltawateren en de Noordzee wel onderdeel van het natuurnetwerk, maar geldt voor deze gebieden niet het “nee, tenzij-regime”. Bij de vaststelling van de Verordening Ruimte Provincie Zeeland in 2012 is er daarom voor gekozen het buitendijks gelegen Natuurnetwerk buiten de begrenzing van het planologisch beschermde deel van het Natuurnetwerk te houden. Dit m.u.v. de permanent drooggevalen schorren, slikken en platen in het Veerse Meer en de Grevelingen. Bij de herziening in 2016 is dit niet veranderd.

1.1.2 Bescherming van de Zeeuwse Natura 2000-gebieden

Naast het Natuurnetwerk Zeeland zijn op grond van aanwijzingsbesluiten van het Rijk bepaalde gebieden begrensd als Natura 2000-gebieden. Binnen de grenzen van de Provincie Zeeland liggen 16 Natura 2000-gebieden, te weten: *Yerseke en Kapelse Moer*, *Zwin- en Kievittepolder*, *Het Grootte Gat*, *Canisvliet*, *Vogelkreek*, *Kop van Schouwen*, *Manteling van Walcheren*, *Grevelingen*, *Krammer-Volkerak*, *Zoommeer*, *Markiezaat*, *Veerse Meer*, *Oosterschelde*, *Westerschelde en Saeftinghe*, *Voordelta* en *Vlakte van de Raan*.

In de aanwijzingsbesluiten zijn per gebied de instandhoudingsdoelen voor habitattypen en soorten vastgelegd.

De zestien Natura 2000-gebieden in Zeeland

Volgens de Wet natuurbescherming moet voor al deze gebieden een Natura 2000-beheerplan worden opgesteld door het daarvoor bevoegde gezag (met een looptijd van zes jaar). Voor de Deltawateren, Vlake van de Raan en de Voordelta is het Rijk bevoegd gezag en voor de overige beheerplannen de provincie waarbinnen het grootste deel van het Natura 2000-gebied gelegen is.

Een beheerplan bevat onder meer een visie over de wijze waarop de Europese doelen gehaald kunnen worden. Ook geeft het een inventarisatie van de huidige natuurkwaliteiten van het gebied, een omschrijving van de activiteiten die in en rond het natuurgebied mogelijk zijn en of daar wel of geen vergunning voor nodig is. Ook de handhaving wordt in de beheerplannen geregeld.

Alle Zeeuwse Natura 2000-gebieden op land en een gedeelte van de buitendijks gelegen delen van de Natura 2000-gebieden (de permanent droge en een deel van de droogvallende gebieden), zijn onderdeel van het Natuurnetwerk en worden dus ook planologisch beschermd via de VRPZ en gemeentelijke bestemmingsplannen.

Voor activiteiten in en rond Natura 2000-gebieden die een mogelijk significant negatief effect kunnen hebben op de beschermde natuurwaarden geldt een vergunningplicht. Afhankelijk van de activiteit is het Rijk of de Provincie het bevoegde gezag. In een nota Gebiedsbescherming zal het proces van verlenen van vergunningen en ontheffingen worden omschreven (onder meer criteria voor toetsing van vergunningaanvragen en voor verlening van vergunningen) (zie bijlage 1).

Ten aanzien van activiteiten die een toename van stikstof tot gevolg hebben is de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS) van toepassing. Binnen dit programma kunnen ontwikkelingen worden toegestaan (middels vergunningen) indien er voldoende ruimte is in de stikstofdeposities (zie ook 4.1).

1.1.3 Bescherming van houtopstanden

Houtopstanden worden op Provinciaal niveau beschermd via de Wet natuurbescherming (paragraaf 4.1 Wnb) en de VRPZ (art. 2.12 - *Natuurnetwerk* en art. 2.17 - *Landschap en erfgoed*). Ook op gemeentelijk niveau zijn er regels ter bescherming van houtopstanden (gemeentelijke APV). Uitgangspunt daarbij is over het algemeen behoud van het bosareaal maar ook overwegingen van natuurschoon spelen een rol.

Een groot deel van het bosareaal is onderdeel van het Natuurnetwerk Zeeland, waarvan een deel ook Natura 2000-gebied is. Doelstellingen vanuit het Natuurnetwerk of Natura 2000 staan soms op gespannen voet met de aanwezigheid van bos.

De verschillende regimes waarop houtopstanden worden beschermd en eventuele strijdigheid tussen verschillende doelstellingen ten aanzien van houtopstanden zullen in een nota Gebiedsbescherming op elkaar worden afgestemd, respectievelijk opgelost (en zo nodig door PS op onderdelen worden vastgelegd in een verordening).

1.2 Soortenbescherming (wettelijk)

Soortenbescherming wordt langs meerdere sporen in het natuurbeleid vorm gegeven. Enerzijds door het treffen van beheermaatregelen in natuurgebieden en door actief soortenbeheer (zie de hoofdstukken 2, 3 en 4). Anderzijds door wettelijke bepalingen en de handhaving daarvan. Zo krijgt soortenbescherming voor een deel invulling in de gebiedsbescherming (Natuurnetwerk Zeeland en Natura 2000, zie 1.1) en worden soorten ook direct beschermd via wet- en regelgeving (Wet natuurbescherming). Ook voor die directe wettelijke bescherming zijn provincies verantwoordelijk.

In de Wet natuurbescherming zijn alle dieren en planten die vallen onder het beschermingsregime van de Vogel- en Habitatrichtlijn wettelijk beschermd. In het geval van vogels betreft dit alle vogelsoorten. Aanvullend worden in de wet nog soorten beschermd om ecologische redenen, of vanwege de breed in de maatschappij levende overtuiging dat deze dieren een bescherming behoeven. Hiermee geeft Nederland uitvoering aan de algemene verplichting van het Biodiversiteitsverdrag om de staat van instandhouding van dier- en plantsoorten te beschermen.

Het gaat hierbij niet alleen om de dieren en planten zelf, maar ook om eieren en nest- en rustplaatsen. Ook zaken als verstoring, verhandelen, in bezit hebben en dergelijke zijn verboden.

Gedeputeerde Staten kunnen onder voorwaarden ontheffing verlenen van een aantal verboden. Provinciale Staten zijn bevoegd om vrijstelling te verlenen van een aantal verboden via een verordening. Hoe de Provincie invulling geeft aan de wettelijke soortenbescherming wordt nader omschreven in een nota en op onderdelen vastgelegd in een of meer verordeningen (zie bijlage 1).

Proactieve soortenbescherming

De Wet natuurbescherming gaat uit van zorgplicht voor de natuur. Een ieder neemt voldoende zorg in acht voor natuurgebieden en voor in het wild levende planten en dieren. Handelingen die nadelige gevolgen hebben worden achterwege gelaten, of er worden maatregelen getroffen om nadelige gevolgen te beperken of ongedaan te maken. Dat laatste kan onder andere door het nemen van zogenaamde proactieve maatregelen.

Proactieve soortenbescherming is mogelijk binnen de kaders van de Wet natuurbescherming. Bij proactieve soortenbescherming worden voorafgaand aan een bepaalde ontwikkeling die negatieve effecten op één of meer soorten kan hebben, voldoende mitigerende maatregelen genomen ten gunste van een duurzame instandhouding van een populatie van die soort(en). Door deze investeringen vooraf worden hindernissen die op een later moment kunnen optreden reeds weggenomen.

Een voorbeeld kan zijn: het treffen van maatregelen voor soorten die in of op gebouwen broeden of schuilen, zoals huiszwaluwen, gierzwaluwen en vleermuizen. Wanneer voor deze soorten op geschikte plaatsen voldoende broed- en schuilgelegenheid wordt gemaakt - bijvoorbeeld bij nieuwbouw, maar juist ook bij bestaande bebouwing – en daarmee een duurzame instandhouding van die soorten wordt bereikt, dan kan dit de procedures bij sloop- en renovatieprojecten vergemakkelijken. Dit soort maatregelen kan een stimulans zijn voor het potentieel aan biodiversiteit in steden en dorpen, maar bijvoorbeeld

ook agrarische bebouwing. Gemeenten, ZLTO en partijen als woningbouwverenigingen, Bouwend Zeeland en bouwondernemingen kunnen hierin een belangrijke rol spelen.

In de praktijk gebeurt proactieve soortenbescherming op incidentele basis, maar het kan ook via een programmatische aanpak in Zeeland worden uitgerold.

De Provincie wil proactieve soortenbescherming faciliteren en stimuleren. Samen met andere overheden, verschillende sectoren uit het bedrijfsleven (Bouwend Zeeland, haven en industrie, recreatie), ondernemers en partijen als woningbouwcorporaties wil de Provincie hieraan invulling geven. Hiertoe initieert de Provincie twee pilotprojecten in verschillende gebieden en met verschillende samenwerkingsverbanden. In de toekomst zal de financiering van proactieve soortenbescherming primair liggen bij de baat hebbende partijen.

1.3 Handhaving

Om de natuur goed te kunnen beschermen is niet alleen een beschermingsregime nodig maar ook een goede handhaving. De provincie heeft hierover een overeenkomst met de Regionale Uitvoeringsdienst (RUD). De RUD vult dit in middels een regisseursrol voor de groene handhaving, waarbij een convenant is gesloten met terreinbeheerders, politie en voedsel en warenautoriteit. Ook wordt samengewerkt met de provincies Zuid Holland en Noord Brabant. Door deze partijen wordt elk jaar een jaarplan opgesteld waarin

speerpunten worden benoemd en waarin gekozen wordt op welke wijze handhaving zal worden ingezet. Het gaat namelijk niet alleen om het uitvoeren van controles, maar ook voorlichting speelt een belangrijke rol in handhaving. Partijen werken in het veld samen. Met de inwerkingtreding van de nieuwe wet Natuurbescherming krijgt de provincie ook nieuwe taken, waarbij ook voor deze taken handhaving noodzakelijk is. Dit moet spoedig na inwerkingtreding van de wet Natuurbescherming worden ingeregeld met de RUD.

Wat doen we voor natuurbescherming?

- beschermen van het Natuurnetwerk Zeeland via de Verordening Ruimte Provincie Zeeland
- vaststellen van beheerplannen voor de Natura 2000-gebieden waarvoor de Provincie Zeeland het bevoegd gezag is
- uitwerken van beleid voor soortenbescherming in een of meer nota's en verordeningen (2017)
- uitwerken van beleid voor gebiedsbescherming in een nota en een of meer verordeningen (2017)
- toezien op de handhaving van de Natura 2000-beheerplannen, de verordening Ruimte en de verordeningen voor soorten- en gebiedsbescherming
- initiëren van 2 pilotprojecten voor proactieve soortenbescherming (start 2017)
- we hebben een overeenkomst met de RUD voor handhaving, waarbij aanvullende afspraken moeten worden gemaakt voor het uitvoeren van de nieuwe taken als gevolg van de wet natuurbescherming

HOOFDSTUK 2 NATUURBEHEER

Om de kwaliteit van de Zeeuwse natuur in stand te kunnen houden is naast wettelijke bescherming ook actief beheer nodig. Dit beheer richt zich op de natuurgebieden van het Natuurnetwerk Zeeland, inclusief de Natura 2000-gebieden. De natuurkwaliteit in deze gebieden moet op orde zijn. Daarom werkt de Provincie met terreinbeheerders voortdurend aan het effectiever en efficiënter maken van het beheer van de natuurgebieden. Eventuele overlast vanuit natuurgebieden moet daarbij zoveel mogelijk worden voorkomen. Voor het functioneren van het Natuurnetwerk is het niet alleen noodzakelijk dat de natuurkernen van goede kwaliteit zijn, maar moeten de gebieden ook als netwerk kunnen functioneren, in samenhang met het omringende landschap. Wij zetten daarom ook in op natuurbeheer buiten het Natuurnetwerk via agrarisch natuur- en landschapsbeheer, ecologisch bermbeheer, actief beheer van bedreigde soorten, beheer van schadeveroorzakende soorten en actief landschapsbeheer (zie voor dit laatste 7.4).

2.1 Beheer van het Natuurnetwerk Zeeland (NNZ)

In het Natuurbeheerplan Zeeland is vastgelegd waar de natuurgebieden van het Natuurnetwerk Zeeland (NNZ) gelegen zijn en welk soort natuur waar aanwezig is.

Het grootste deel van het Natuurnetwerk Zeeland wordt beheerd door terreinbeherende organisaties en particuliere grondeigenaren. Het gaat hier om 17.549 hectare. Zij ontvangen hiervoor subsidie op grond van de Subsidieregeling Natuur en Landschapsbeheer (SNL). Deze subsidie is een bijdrage in de kosten van het beheer en afhankelijk van het natuurtype. De subsidie dekt 75% van de gemiddelde beheerkosten. Bij de subsidieverlening SNL worden zesjarige afspraken met de beheerders gemaakt. In de afspraken worden ook de instandhoudingsdoelstellingen voor Natura 2000-habitattypen en -soorten meegenomen.

Areaal Natuurnetwerk beheerd via SNL per 1-1-2016	hectares
Natuurnetwerk Zeeland	130.700
Grote wateren	107.954
Landnatuur (incl. schorren)	22.772
Actief beheer landnatuur via SNL	17.549
Beheer door terreinbeherende organisaties	16.473
Particulier natuurbeheer	1.076
Agrarisch natuurbeheer (buiten NNZ)	1.100

In het Decentralisatieakkoord, het Natuurpact en de Overeenkomst met de Manifestpartijen zijn afspraken gemaakt over de kwaliteit van het Natuurnetwerk Nederland (waartoe ook het Natuurnetwerk Zeeland behoort) en over de middelen die Rijk en provincies voor het beheer beschikbaar stellen. Uit de consultatie van het maatschappelijk veld bleek er een grote betekenis te worden toegekend aan een goed beheer van het hele Natuurnetwerk Zeeland.

De oppervlakte actief natuurbeheer zal de komende jaren verder toenemen, maar de hoogte van de bijdrage van het Rijk in het provinciefonds ligt vast. Het actief beheer zal dus efficiënter moeten worden om de kosten binnen de perken te houden. Met beheerders van natuurterreinen binnen het Natuurnetwerk Zeeland zoekt

de Provincie voortdurend naar mogelijkheden om het beheer zo effectief en efficiënt mogelijk uit te voeren, bijvoorbeeld door het nastreven van eenheid van beheer en overleg via de werkgroep natuurbeheer (waarin Provincie en terreinbeheerders kennis delen en waarin afspraken over samenwerking kunnen worden gemaakt).

Monitoring natuurkwaliteit

Om de effectiviteit en efficiëntie van het natuurbeheer te kunnen beoordelen is een systeem van monitoring, evaluatie en rapportering opgezet (uitgewerkt in het Provinciaal Monitoringplan 'Monitoring Natuur in Zeeland'; GS, september 2015).

In dit monitoringplan is opgenomen wat er aan monitoring gedaan moet worden en door wie dit moet worden uitgevoerd. Hierover zijn afspraken gemaakt met de gecertificeerde terreinbeheerders⁷ (zie ook 2.5).

De ervaring tot nu toe is dat de gecertificeerde terreinbeheerders de monitoring en evaluatie adequaat uitvoeren. Over monitoring en evaluatie vindt regelmatig overleg plaats met de terreinbeheerders. De Provincie vertrouwt er op dat gecertificeerde beheerders de monitoring, evaluatie en rapportering vakkundig, volledig en te goeder trouw uitvoeren en benut deze gegevens voor haar eigen evaluatie en rapportering richting het Rijk. Om de kwaliteit van de monitoring te bewaken verricht de Provincie daarnaast nog steekproefsgewijs eigen onderzoek en doet mee in veldcontroles door beheerders. De meerwaarde van steekproeven is dat de Provincie op deze manier objectief de kwaliteit van de monitoring en evaluatie kan beoordelen. De steekproefsgewijze controles worden nu al uitgevoerd en zijn dus geen extra financiële belasting.

Tijdens de consultatiebijeenkomsten bleek dat van sommige delen van het Natuurnetwerk Zeeland in meer of mindere mate overlast wordt ondervonden. Het gaat dan om het overwaaien van onkruid (distels, Jacobskruiskruid), vraatschade (bijvoorbeeld damherten en ganzen) en andere vormen zoals bladval, etc. Hierom is een goed overleg tussen landbouw en terreinbeheerders noodzakelijk.

Binnen de Provinciale Commissie Groene Ruimte (PCGR) onderzoekt de Provincie samen met gebiedspartners waar welke problemen zijn, wat daaraan te doen is en wie dat in eerste instantie moet oppakken. De Provincie bewaakt de continuïteit van dit proces.

Wij onderzoeken daarbij of het voorkomen van overlast vanuit natuurgebieden meetbaar is te maken en dan kan worden opgenomen in het monitoringssysteem van natuurgebieden. Ook in dit onderzoek wordt de PCGR betrokken.

Om na te gaan hoe groot de gesignaleerde overlast daadwerkelijk is gaat de Provincie vanaf 2017 gedurende drie jaar de overlast van akkerdistels en akkermelkdistels monitoren die is gemeld bij gemeenten, natuurterreinbeherende organisaties, waterschap, Rijkswaterstaat en de Provincie zelf. Daarbij wordt onderzocht waar welk soort overlast is gemeld en wat er met die melding is gedaan en neemt de Provincie ook steekproeven. De resultaten van dit onderzoek worden geëvalueerd in de PCGR. Bij het vervolg van de

---

⁷ Certificering is een verklaring van de provincie waarmee een natuurbeheerder, gebiedscoördinator agrarisch natuurbeheer of agrarisch collectief bepaalde kwaliteitseisen voor beheer, organisatie en administratie garandeert. Hierbij staat vertrouwen in de beheerder centraal. De Stichting Certificering SNL verstrekt de certificaten namens de provincies en voert audits bij de gecertificeerden.

"Staat van Zeeland"⁸ wordt bekeken of ook vragen kunnen worden gesteld over natuur. Dit krijgt begin 2017 vorm.

Voor faunaschade is een meldpunt ingericht. Het meldpunt voor faunaschade is in beheer bij de gezamenlijke werkorganisatie van de twaalf provincies, BIJ12 - unit faunafonds. Door dieren aangerichte schade kan hier kosteloos worden gemeld. De meldingen worden **gerapporteerd en** bij steekproef gevalideerd.

2.2 Beheer van natuur buiten het Natuurnetwerk Zeeland (NNZ)

Voor het ecologisch goed functioneren van het Natuurnetwerk Zeeland zijn ook de relaties met het gebied erbuiten van belang. Dit betreft de relaties op het vlak van bijvoorbeeld water- en milieuocondities, maar ook de relaties met de aanwezige landschapselementen en natuurwaarden buiten het Natuurnetwerk Zeeland. Het is belangrijk dat er meer samenhang komt tussen de natuur in het Natuurnetwerk Zeeland en de natuur daarbuiten.

Daarnaast zijn er bepaalde, soms in internationaal opzicht beschermde, planten en dieren die juist buiten het Natuurnetwerk hun belangrijkste leefgebieden hebben. Voorbeelden zijn typische soorten van het boerenland als patrijs en steenuil, of soorten in de bebouwde omgeving zoals de huiszwaluw, gierzwaluw en sommige vleermuizen. Hiervoor zijn aanvullende maatregelen noodzakelijk via het soortenbeleid. In het Natuurpact is afgesproken dat provincies een inspanningsverplichting hebben voor het behoud van de biodiversiteit buiten het Natuurnetwerk.

2.2.1 Agrarisch natuur- en landschapsbeheer

Het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer - het beheer van natuur en landschap door boeren - kan een belangrijke bijdrage leveren aan het behouden en versterken van de groene dooradering van het platteland en de leefgebieden van planten en dieren van het boerenland.

De Provincie voert sinds de decentralisatie de regie over het volledige agrarische natuur- en landschapsbeheer zowel binnen het Natuurnetwerk Zeeland (op binnendijken en op percelen die vallen onder de categorie *Agrarisch gebied van ecologische betekenis*) als daarbuiten. In het Natuurbeheerplan Zeeland worden voor het Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer (ANLb) de kaders beschreven en de doelen vastgelegd.

Sinds 1 januari 2016 is een nieuw (landelijk) beleidskader en subsidiestelsel voor ANLb in werking getreden. Doel van deze vernieuwing is een effectiever en efficiënter ANLb.

Effectiever door middel van een leefgebiedenbenadering (waarbij het beheer gericht is op de meest kansrijke gebieden) en efficiënter doordat alleen nog contracten worden afgesloten met collectieven van agrarische natuurbeheerders (het Collectief Poldernatuur Zeeland), in plaats van met veel verschillende individuele boeren.

---

⁸ De "Staat van Zeeland" is een enquête onder de Zeeuwse bevolking, waarin aan inwoners vragen worden gesteld over de fysieke, sociale en economische leefomgeving. Het levert een analyse op over de stand van zaken en veranderingen met betrekking tot de verschillende levensdomeinen voor de leefbaarheid, zoals ondernemen, leren en werken, wonen, beleven en verplaatsen, zorgen, participeren en bewegen.

In het Natuurbeheerplan Zeeland 2016 zijn de beleidskaders en het subsidiestelsel voor ANLb verder uitgewerkt en is de begrenzing van de verschillende leefgebieden (open akkergebieden, open graslandgebieden, droge dooradering en natte dooradering) opgenomen.

Daarnaast is er een gebiedsproces gestart met een brede gebiedscoalitie. Doel van dit proces is een integraal ANLb, door afstemming van beheer en koppeling van ANLb aan verschillende beleidsdoelen op het gebied van regulier natuurbeheer, waterbeheer, bodembeheer en bijvoorbeeld de vergroeningseisen vanuit het nieuwe Europese Landbouwbeleid (GLB). Tot nu toe heeft de Provincie Zeeland de rol opgepakt van regisseur van het gebiedsproces.

De integrale aanpak moet leiden tot het stoppen van een verdere achteruitgang van de biodiversiteit buiten het Natuurnetwerk Zeeland (natuur van het boerenland) en dient daarnaast ook andere doelen, zoals bijvoorbeeld wateropgaven. Een voorbeeld uit de praktijk is het project "Akkervogelparadijs" bij Burghsluis op Schouwen (zie kader).

Project Akkervogelparadijs op Schouwen

In een gebied van 500 hectare rondom Burghsluis op Schouwen werkt Stichting Het Zeeuwse Landschap (HZL) samen met lokale akkerbouwers en de Stichting Landschapsbeheer Zeeland (SLZ) aan het herstel van populaties akkervogels als patrijs en veldleeuwerik.

Er wordt gezocht naar maatregelen die goed zijn voor zowel de akkervogels als de akkerbouwer. HZL verpacht vijftig hectare eigen grond onder voorwaarden die gunstig zijn voor akkervogels. De deelnemende akkerbouwers treffen ook maatregelen op hun eigen gronden. De maatregelen variëren van het

kiezen voor bepaalde gewassen (zomertarwe is voor akkervogels gunstiger dan winter tarwe), tot het toepassen van bepaalde vanggewassen, het laten staan van stoppels (wintervoedsel) en het aanleggen van 25 meter brede akkerstroken. De maatregelen leveren niet alleen meer voedsel, broed- en schuilgelegenheid op voor de akkervogels, maar zijn ook gunstig voor de bodembiodiversiteit, verminderen de uitspoeling van nutriënten in de winter en verbeteren de grondstructuur.

De maatregelen kunnen worden toegepast op reguliere landbouwbedrijven en in de gangbare landbouwpraktijk. Het project moet resulteren in een voorbeeldgebied, waarbij het als model kan dienen voor gebieden elders.

Het akkervogelproject is onderdeel van het grensoverschrijdende project 'PARTRIDGE', waarin HZL en SLZ op nationaal niveau samenwerken met Het Brabants Landschap en Vogelbescherming. Lokale partners in het project zijn, naast de individuele agrariërs, het Collectief Poldernatuur Zeeland en de wildbeheereenheid (WBE) Schouwen-Duiveland. Het project wordt mede gefinancierd vanuit de Provincie en het Europese Interreg-programma North Sea Region.

Het projectgebied bij Burghsluis wordt het eerste "clustergebied" voor akkervogels in Zeeland. Poldernatuur Zeeland heeft de ambitie om voor 2021 twintig van dit soort leefgebieden te realiseren.

Om de integraliteit van het ANLb verder te bevorderen pakken we onze rol op als gebiedsregisseur ANLb en brengen actief partijen en mede-overheden bij elkaar die raakvlakken hebben met het ANLb. In 2016 heeft de Provincie twee gebiedsbijeenkomsten georganiseerd. Hierin zijn samen met het Collectief Poldernatuur Zeeland, terreinbeherende organisaties, het waterschap, de ZLTO, agrarische natuurverenigingen en individuele agrariërs (onder meer) al eerste ideeën met betrekking tot een integraler ANLb verkend. Integrale projecten op het vlak van ANLb, waarin kansen maximaal worden benut, kunnen door de Provincie worden ondersteund vanuit bestaande middelen. Wij willen samen met betrokken partijen als het Collectief Poldernatuur Zeeland een agenda voor integrale ontwikkeling van het ANLb opstellen.

Monitoring Agrarisch natuur- en landschapsbeheer

Voor de monitoring van het Agrarisch natuur- en landschapsbeheer is in de loop van 2015/2016 door de provincies gezamenlijk een landelijke systematiek ontwikkeld die het mogelijk maakt het ANLb te evalueren en de effectiviteit ervan te beoordelen. Bij de monitoring wordt onderscheid gemaakt tussen beheermonitoring (het verzamelen van natuurgegevens in en rond beheereenheden die nodig zijn om het agrarisch beheer goed uit te kunnen voeren) en beleidsmonitoring (het verzamelen van gegevens op provinciale schaal om de realisatie van de beleidsdoelen op provinciaal, landelijk en Europees niveau te evalueren). De verantwoordelijkheid voor de beheermonitoring ligt bij het agrarisch collectief Poldernatuur Zeeland, de Provincie is verantwoordelijk voor de beleidsmonitoring en werkt de aanpak hiervan verder uit in het *Provinciaal Monitoringsplan Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer 2017 – 2021*. Dit plan sluit aan bij het Provinciaal Monitoringsplan voor het gehele natuurbeleid (zie 2.5).

2.2.2 Ecologisch beheer van bermen, dijken en overig grasland in eigendom van overheden

De Provincie Zeeland is eigenaar en beheerder van wegbermen met een totale lengte van circa 390 kilometer. Dankzij het ecologische wegbermbeheer zijn veel bermen uitgegroeid tot belangrijke leefgebieden van graslandplanten, insecten en bepaalde vogelsoorten. Naast de Provincie beheren ook het waterschap, gemeenten en Rijkswaterstaat heel wat hectares aan bermen, dijken en overige grazige delen van infrastructurele werken. Alles bij elkaar vormt dat een uitgestrekt groen netwerk door heel Zeeland, dat natuurgebieden met elkaar verbindt en kan dienen als bron van biodiversiteit op het platteland. Daarnaast kan het ecologisch beheer van bermen en dijken ook economische waarde hebben. Mooie, bloemrijke bermen zijn aantrekkelijk voor recreanten en toeristen en zijn een belangrijk leefgebied van voor de landbouw belangrijke insecten die gewassen bestuiven en plagen bestrijden.

Het ecologisch beheer van de wegbermen van de Provincie, het waterschap, gemeenten en Rijkswaterstaat is de afgelopen jaren om financiële redenen ingeperkt.

In het kader van de 0-based begroting is in juni 2016 het besluit genomen tot herinvoering van het ecologisch beheer van een deel van de provinciale bermen, na een onderbreking van twee jaar.

Wij nemen het initiatief om met het waterschap, Rijkswaterstaat, Zeeland Seaports, NV Westerscheldetunnel en gemeenten te onderzoeken of er een gezamenlijk programma opgezet kan worden met betrekking

tot het ecologisch beheer van bermen, dijken en andere grazige delen van infrastructurele werken. Hierbij bekijken de partijen gezamenlijk waar de meest kansrijke locaties voor ecologisch beheer liggen en zoeken zij gezamenlijk naar mogelijkheden voor kostenreductie (bijvoorbeeld zoeken naar regionale (bij voorkeur duurzame) afzetmogelijkheden voor maaisel (eventueel in combinatie met Bio-based Delta) of afstemming van elkaars beheer). Dit proces is eind 2016 reeds in gang gezet.

2.3 Beheer van bedreigde soorten

Om de achteruitgang van soorten planten en dieren te stoppen neemt de Provincie juridische maatregelen (zie hoofdstuk 1 – Natuurbescherming), maar ook fysieke maatregelen. Zo kunnen soorten meeliften met het beheer en de ontwikkeling van het Natuurnetwerk Zeeland, de herstelmaatregelen in het kader van Natura 2000 en de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS), de Kaderrichtlijn Water en het Agrarische Natuur- en Landschapsbeheer.

Het komt voor dat al het mogelijke is gedaan binnen de natuuropgave (de wettelijke natuurtaken) of via de andere genoemde sporen, maar dat er toch aanvullende maatregelen nodig zijn om de achteruitgang van sommige soorten te stoppen. Denk hierbij aan maatregelen als de aanleg en het beheer van nesteilanden voor kustvogels, het plaatsen van nestkasten voor uilen en vleermuizen, het beheer van rietoevers voor noordse woelmuis en blauwborst en de aanleg van vispassages voor vissoorten als aal, elft en fint.

Volgens de Wet natuurbescherming dienen de Gedeputeerde Staten van provincies, ieder in hun eigen provincie, gezamenlijk zorg te dragen voor het nemen van de nodige maatregelen voor het behoud of het herstel van de staat van instandhouding van planten en dieren die van nature in Nederland in het wild voorkomen en die wettelijk zijn beschermd en/of met uitroeiing worden bedreigd of speciaal gevaar lopen. Tijdens de consultatierondes is aanbevolen om aanvullend maatregelen te stimuleren voor kenmerkende Zeeuwse soorten (waaronder onderwaterflora en -fauna).

PS hebben echter, bij vaststelling van de kadernota, besloten het bestaande soortenbeleid voort te zetten en te investeren in de internationaal beschermde soorten (van de Vogel- en Habitatrichtlijn) waarvoor in

Zeeland belangrijke leefgebieden liggen en waarvan de status van de staat van instandhouding matig of zeer ongunstig is. Door gebruikmaking van bijvoorbeeld Europese programma's en private sponsoring proberen we het huidige basisprogramma op te tillen tot een plusprogramma. Hoe wij invulling geven aan het beheer van bedreigde soorten wordt nader uitgewerkt in een nota (zie bijlage 1).

Ontsnippering

Voor het goed functioneren van het Natuurnetwerk Zeeland is een goede samenhang tussen de natuurgebieden van belang. Droge en natte ecologische verbindingen (ecologische wegbermen, binnendijken en natuurvriendelijke waterlopen) spelen hierin een belangrijke rol, doordat zij natuurgebieden met elkaar verbinden.

Sommige (vaar)wegen kunnen een ecologische barrière vormen in de verbinding van natuurgebieden of in natuurgebieden zelf. Hierdoor is er geen goede uitwisseling tussen populaties van sommige planten en dieren mogelijk en/of bepaalde soorten niet of moeilijk in een deel van hun leefgebied komen (bijvoorbeeld van overwinteringsplaats naar voorplantingsplaats of van broedgebied naar foerageergebied).

Om deze barrières (deels) op te heffen worden zogenaamde ontsnipperingsmaatregelen getroffen.

Bij de aanleg van nieuwe, of de renovatie van bestaande (provinciale) infrastructurele werken wordt altijd bekeken of bepaalde ecologische barrières opgeheven kunnen worden door de aanleg van

constructies waarlangs dieren en planten ongehinderd de barrière kunnen passeren, zoals bijvoorbeeld ecoduiders, faunatunnels en fauna-uittreedplaatsen (bij beschoeide oevers).

Voor het opheffen van barrières veroorzaakt door bestaande Rijksinfrastructuur voeren Rijkswaterstaat en Prorail maatregelen uit in het kader van het Meerjarenprogramma Ontsnippering (MJPO) 2005-2018. Binnen dit programma zijn in Zeeland al 12 knelpunten opgelost en moeten nog 2 barrières worden opgeheven.

2.4 Faunabeheer

Het provinciaal faunabeheer omvat de bestrijding van schade veroorzakende soorten en het uitkeren van schadevergoedingen.

Bij de uitvoering van het faunabeheer vervult de Faunabeheereenheid Zeeland (FBE)⁹ een belangrijke rol. De FBE initieert, coördineert en faciliteert de uitvoering van beheermaatregelen. Op basis van het door de FBE op- en vastgestelde Faunabeheerplan, wordt uitvoering gegeven aan ontheffingen en vergunningen om schade veroorzakende dieren te beheren, reguleren en bestrijden.

De Provincie Zeeland is verantwoordelijk voor de financiering en efficiënte uitvoering van de schaderegeling in Zeeland.

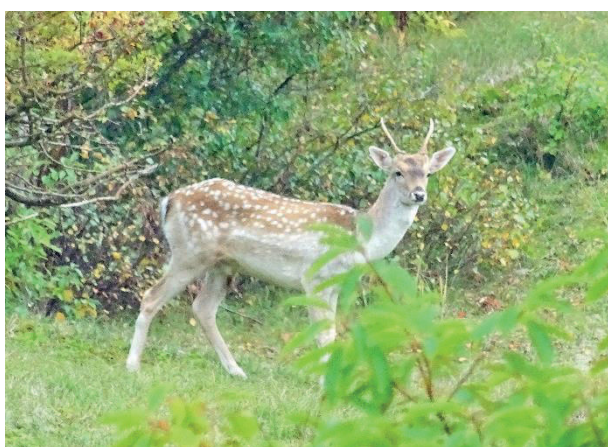
⁹ In de FBE zijn vertegenwoordigd: Federatie Particulier Grondbezit, de Koninklijke Nederlandse Jagers Vereniging, de Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en Het Zeeuwse Landschap. Na inwerkingtreding van de Wet natuurbescherming op 1 januari 2017 maakt ook 1 maatschappelijke organisatie deel uitmaken van de FBE.

Bij faunabeheer gaat het om het vinden van een juiste balans tussen maatschappelijke-, economische- en natuurbeschermingsbelangen (soortenbeschermingsbelangen). Aanwezigheid van beschermde fauna staat soms op gespannen voet met belangen van de landbouw, verkeers- en waterveiligheid, volksgezondheid, of de belangen van flora en fauna zelf.

De Wet natuurbescherming is het wettelijk kader voor faunabeheer. Deze wet geeft provincies enige vrijheid ten aanzien van een tweetal beleidsaspecten.

Het eerste aspect betreft de mate van bescherming ofwel de bereidheid om in te grijpen, c.q. reguleren in de ontwikkeling van dierpopulaties (omvang en verspreiding). Dit speelt met name bij diersoorten die in verspreiding toenemen en impact hebben op economische en/of maatschappelijke belangen, zoals ganzen, damherten en reeën.

De Provincie handhaaft de omvang en verspreiding van deze diersoorten, zoals wordt nagestreefd in het huidige beleid.

Het tweede aspect betreft de mate van schade-loosstelling bij economisch nadeel. Beschermde wilde dieren kunnen schade veroorzaken. Omdat ze wettelijk zijn beschermd kan niet in alle gevallen vrijstelling of ontheffing worden verleend voor het verjagen of doden van deze soorten. In voorkomende gevallen is er een regeling voor de tegemoetkoming voor landbouwschade.

De vergoedingsregeling voor wildschade is conform het 0-based begrotingsbesluit: schade die redelijkerwijs niet te voorkomen is wordt door de overheid vergoed volgens de landelijke lijn, ongeacht of aan het voorkomen van die schade (beleidsmatige) beperkingen zijn gesteld.

Onderdeel van de landelijke lijn is dat er voor het in behandeling nemen van verzoeken een behandelbedrag wordt geheven. Provinciale Staten van Zeeland hebben ervoor gekozen dat bij gehonoreerde verzoeken het behandelbedrag wordt gerestitueerd.

Hoe wij invulling geven aan het beleid voor faunabeheer wordt nader omschreven in een nota en op onderdelen vastgelegd in een of meer verordeningen (zie bijlage 1).

Invasieve exoten

Invasieve exoten zijn planten en dieren die van nature niet in Europa of in Nederland voorkomen. Zij zijn door de mens bewust of onbewust naar Europa of naar Nederland meegenomen. Deze exoten kunnen zich zelfstandig in de natuur handhaven en daar schade veroorzaken. Ze kunnen uitgroeien tot een plaag. Schade ontstaat bijvoorbeeld doordat deze exotische planten en dieren zó snel groeien dat de inheemse soorten worden verdrongen of verjaagd, waardoor de kans bestaat dat deze (lokaal) uitsterven.

Sinds 3 augustus 2016 geldt een Europees verbod op bezit, handel, kweek, transport en import van schadelijke en exotische planten en dieren die staan vermeld op de zogenaamde Unielijst. Soorten van deze lijst die ook in Zeeland voorkomen zijn bijvoorbeeld de beverrat, Amerikaanse rivierkreeftsoorten en de rosse stekelstaart.

Rijk en provincies zijn in gesprek over de taakafbakening bij de bestrijding of het beheer van invasieve exoten.

2.5 Monitoring van natuurbeleid

Om na te kunnen gaan of de gestelde doelen worden gehaald worden de effecten van het natuurbeleid gevolgd door middel van monitoring.

Voor de beoordeling van de effectiviteit en efficiëntie van het natuurbeheer is een systeem van monitoring, evaluatie en rapportering opgezet dat is uitgewerkt in het Provinciaal Monitoringplan *Monitoring Natuur in Zeeland*. Dit plan is in september 2015 vastgesteld door GS en aan de Commissie Ruimte voorgelegd.

In dit monitoringplan is opgenomen wat er aan monitoring gedaan moet worden en door wie deze wordt uitgevoerd. Hierover zijn afspraken gemaakt met de drie (gecertificeerde) terreinbeherende organisaties (Het Zeeuwse Landschap, Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer). Met de particuliere terreinbeheerders worden afspraken over monitoring gemaakt, zodra deze zijn gecertificeerd. Wanneer het terrein van een particuliere natuurbeheerder kleiner is dan 75 hectare, dan lopen de afspraken via de Stichting Natuurcollectief Zeeland of de Unie van Bosgroepen, die beide gecertificeerd zijn. Is het terrein groter dan 75 hectare, dan kan de particuliere beheerder zelfstandig afspraken met de Provincie maken, op voorwaarde dat de particuliere beheerder gecertificeerd is.

Algemeen landelijk uitgangspunt is dat vergoedingen voor monitoring alleen worden verstrekt aan gecertificeerde beheerders.

De gecertificeerde beheerders voeren zelf de monitoring, evaluatie en rapportering uit. De Provincie gebruikt deze gegevens voor haar eigen evaluatie en rapportering. Aanvullend op de landelijke richtlijnen neemt de Provincie nu en in de toekomst ambtelijk deel aan veldcontroles (zie ook 2.1).

Ten behoeve van de jaarlijkse Voortgangsrapportage Natuur (VRN) aan het Rijk zullen provincies ook hun eigen kwaliteitsbeoordelingen conform de landelijk afgesproken methodiek gaan rapporteren. Dit gebeurt vanaf 2017. Over monitoring en evaluatie van het natuurbeheer vindt regelmatig overleg plaats met de terreinbeheerders.

Ten behoeve van de kwaliteitsbeoordeling van het Natuurnetwerk zijn er landelijk afspraken gemaakt over de te monitoren onderdelen van het natuurbeleid. Ook in het kader van Natura 2000 en PAS zijn er eisen gesteld aan de monitoring. Daarnaast is er nog monitoring gericht op soorten zoals bijvoorbeeld voor het agrarisch natuur- en landschapsbeheer (zie paragraaf 2.2.1). Ook de monitoring in het kader van Natura 2000, PAS en Agrarisch natuur- en landschapsbeheer is (op hoofdlijnen) beschreven in het PMP. Al het monitoringswerk wordt zo veel mogelijk op elkaar afgestemd, waardoor combinaties kunnen worden gemaakt en dubbelingen worden voorkomen.

In het Natuurpact zijn met het Rijk afspraken gemaakt over verantwoording. Jaarlijks wordt door provincies landelijk de Voortgangsrapportage Natuur (VRN) gemaakt. De VRN wordt aangeboden aan de Staatssecretaris, die deze aanbiedt aan de Tweede Kamer. In de VRN is aandacht voor de diverse onderdelen van het natuurbeleid. De nadruk ligt op de kwaliteit van de natuur, waaronder die van het Natuurnetwerk. Tevens is het Planbureau voor de Leefomgeving gevraagd om eens in de drie jaar het gevoerde beleid te evalueren. Centrale vraag hierbij is in hoeverre de voortgang heeft bijgedragen aan de vastgestelde ambities. **De eerste PBL-evaluatie is op 25 januari 2017 beschikbaar gekomen en in februari 2017 aan PS ter kennisgeving aangeboden. Het rapport is een lerende evaluatie, omdat de provincies nog maar 3 jaar verantwoordelijk zijn voor het natuurbeleid en geeft naast conclusies ook aanbevelingen. Het rapport gaat over 3 onderdelen:**

biodiversiteit, natuur-maatschappij en natuur-economie. Deze onderdelen komen overeen met de thema's die zijn uitgewerkt in de voorliggende Natuurvisie van Zeeland.

Algemene conclusie is dat de provincies op de goede weg zitten. Met de provinciale plannen kan een flinke bijdrage aan de internationale biodiversiteitsdoelstellingen worden geleverd. Enkele aanbevelingen komen bij de betreffende onderwerpen terug in deze Natuurvisie.

Naast de VRN en de PBL-evaluatie zijn er nog andere rapportages en evaluatiemomenten, bijvoorbeeld voor de PAS.

Wat doen we voor natuurbeheer?

- vaststellen van het Natuurbeheerplan Zeeland
- subsidie verlenen voor natuurbeheer via overeenkomsten met gecertificeerde natuurterreinbeheerders
- uitvoering geven aan driejarige monitoring van overlast van akkerdistels en akkermelkdistels vanuit natuurgebieden (2017-2019)
- onderzoek naar het meetbaar maken van overlast vanuit natuurgebieden en de mogelijkheid om dit op te nemen in het monitoringssysteem van natuurgebieden
- oppakken rol als gebiedsregisseur voor het agrarisch natuur- en landschapsbeheer
- opstellen van een agenda voor integrale ontwikkeling van het agrarisch natuur- en landschapsbeheer (2017)
- initiëren van onderzoek naar de mogelijkheden van een gezamenlijk programma voor ecologisch maaibeheer door overheden (start 2016)
- uitwerken beleid voor het beheer van bedreigde soorten en faunabeheer in één of meer nota's en verordeningen (2017)
- toezien op handhaving van de verordening(en) met betrekking tot faunabeheer
- vaststellen van een Provinciaal Monitoringplan
- **vaststellen van en Provinciaal Monitoringsplan Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer**
- kwaliteitsbewaking monitoring door steekproeven en meedoen aan veldcontroles door terreinbeheerders
- jaarlijkse rapportering aan het Rijk over de natuurkwaliteit van de Natura 2000-gebieden en overige delen van het Natuurnetwerk Zeeland

HOOFDSTUK 3 NATUURONTWIKKELING

In het Natuurpact is met het Rijk en de manifestpartners afgesproken dat in 2027 het Natuurnetwerk Nederland (NNN) voltooid moet zijn. Voor de voltooiing van het Zeeuwse deel van het NNN, het Natuurnetwerk Zeeland (NNZ), betekent dit dat tot die tijd in Zeeland nog **955 hectare** nieuwe natuur ontwikkeld moet worden. Hiervoor stellen wij middelen beschikbaar via een subsidieregeling voor aankoop en inrichting van percelen die in het Natuurbeheerplan zijn begrensd als Nieuwe natuur.

Bij de inrichting van nieuwe natuurgebieden geldt als uitgangspunt dat minimaal 90% van de nieuwe natuurgebieden toegankelijk en/of beleefbaar moet zijn. Nieuwe natuurgebieden krijgen altijd een basisvoorzieningenniveau en enkele toplocaties krijgen extra voorzieningen.

Voltooiing van het Natuurnetwerk Zeeland

Het Natuurnetwerk Nederland is een landelijk netwerk van natuurgebieden, natuurontwikkelingsgebieden, beheergebieden en verbindingszones, dat voldoende rust en ruimte moet kunnen bieden voor de instandhouding van de natuur in Nederland.

Sinds de jaren negentig wordt aan dit netwerk gewerkt. In 1990 verscheen het Nationaal Natuurbeleidsplan als reactie op het grootschalige verlies aan natuur en biodiversiteit in Nederland. Dit vormde in feite het startsein en sindsdien is in Zeeland circa 4700 hectare nieuw natuurgebied aangelegd. Als gevolg van bezuinigingen van het Rijk op het natuur- en landschapsbeleid is in 2013 de oorspronkelijke ontwikkelopgave voor Zeeland met circa 1000 hectare verkleind naar 5713 hectare. Ook is toen de einddatum voor realisatie van het Natuurnetwerk Zeeland verschoven van 2018 naar 2027. Dit betekent **inmiddels** dat er de komende 12 jaar nog circa **955** hectare nieuwe natuur ontwikkeld moet worden.

Het betreft hier geen hele nieuwe gebieden, maar vooral afronding van bestaande natuurgebieden en verbindingszones. Zeeland ligt hiermee ten opzichte van andere provincies voor op schema. Het goede resultaat is te danken aan een aantal algemene uitgangspunten die in het provinciale natuurbeleid zijn toegepast en ook toegepast blijven, namelijk:

- vrijwilligheid bij verwerving¹⁰
- eenheid van beheer
- geen planologische schaduwwerking¹¹
- afstemming natuur en landbouw
- synergie met waterbeheer
- toegankelijke en beleefbare natuurgebieden

---

¹⁰ Conform uitgangspunten zoals vastgesteld in de nota Grondbeleid (30 september 2016).

¹¹ Wanneer percelen nog niet zijn ingericht als natuur kan de huidige functie uitgeoefend blijven worden.

Natuurnetwerk Zeeland - begrenzing van bestaande natuur (groen) en nieuwe natuur (geel)

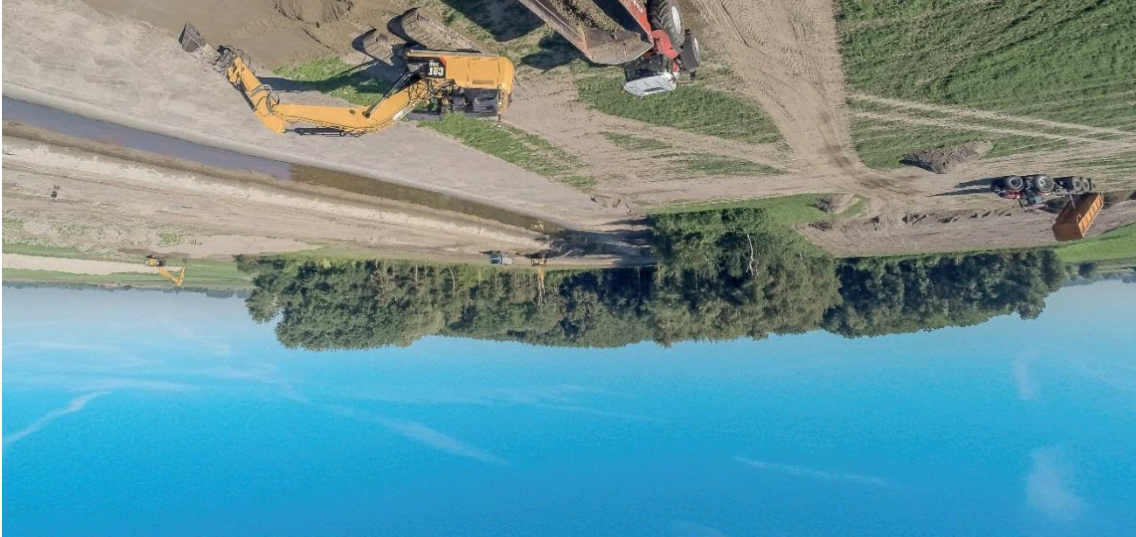
Landbouwgronden die in het Natuurbeheerplan zijn aangeduid als Nieuwe natuur kunnen met subsidie van de Provincie definitief worden omgezet in natuur. De Provincie subsidieert de waardevermindering van de grond (max. 85% van de taxatiewaarde). Zowel terreinbeherende organisaties als particulieren (of samenwerkingsverbanden van particulieren) komen hiervoor in aanmerking (mits zij gecertificeerd zijn, zie voetnoot 6, paragraaf 2.1).

Naast subsidie voor functieverandering kan ook subsidie worden aangevraagd voor de inrichting ten behoeve van natuur (max. 95% van de inrichtingskosten).

Voor elk nieuw natuurgebied dient een natuurontwikkelingsplan te worden opgesteld. Dit vindt plaats in overleg met de Provincie Zeeland via de provinciale werkgroep natuurontwikkeling. Hierin zijn vertegenwoordigd: de Provincie, de drie terreinbeherende organisaties, het waterschap, de provinciaal archeoloog en als agendalid de afdeling recreatie van de Provincie en Rijkswaterstaat. Bij het opstellen van natuurontwikkelingsplannen hoort steevast ook het overleg met de desbetreffende natuurverenigingen en voorlichting

De fasering van de aanleg van natuurontwikkeling is afhankelijk van de beschikbaarheid van middelen. Voor de Collegeperiode 2015 - 2019 zijn middelen beschikbaar gesteld en tevens zijn er middelen beschikbaar vanuit de verkoopopbrengst van gronden. Dit betreft zowel gronden die voor dat doel om niet zijn verkregen bij het Deelakkoord Natuur (2011), als de meerwaarde van de opbrengst van de verkoop van gekochte gronden (conform de afspraak uit de bestuursovereenkomst Grond (2013), waarvoor een bestemmingsreserve is aangelegd).

in de streek. Hierbij wordt ook de betreffende gemeente betrokken. Concept-natuurontwikkelingsplannen worden ter advisering aangeboden aan de werkgroep natuurontwikkeling en bij grote projecten, ook aan de Provinciale Commissie voor de Groene Ruimte (PCGR). Na verwerking van het PCGR-advies stellen Ge-deputeerde Staten het natuurontwikkelingsplan formeel vast als uitwerking van het Natuurbeheerplan Zeeland. Daarna kan de initiatiefnemer aan de slag met de uitvoering.

Bij particuliere natuurontwikkeling ligt bij de inrichting het voortouw bij de eigenaar. Deze kan voor advisering een beroep doen op de Provincie Zeeland (begrenzing, beheertypen), en gespecialiseerde organisaties zoals de Unie van Bosgroepen, Zeeuws Particulier Grondbezit en de Stichting Landschapsbeheer Zeeland. De eigenaar overlegt met de Provincie bij het uitwerken van natuurdoelen en maatregelen voor het desbetreffende gebied.

Voor het realiseren van de ontwikkelopgave nieuwe natuur kan de Provincie gebruik maken van de provinciale grondbank. Naast de gesubsidieerde omvorming van begrensdde percelen Nieuwe natuur door terrein-behurende organisaties of particulieren, kan de Provincie zelf ook begrensdde percelen aankopen en daarna via openbare verkoop in handen van een nieuwe eigenaar/beheerder doen overgaan.

De oppervlakte en locatie van de te ontwikkelen nieuwe natuur ligt op perceelniveau vast in het Natuurbeheerplan. In het Natuurpact is afgesproken dat ontwikkelopgave in 2027 voltooid moet zijn.

De omvang van de opgave ligt hiermee vast, maar er is nog wel een keuze te maken met betrekking tot het inrichtingsniveau van de betreffende percelen. Wij zetten de voor de ontwikkelopgave beschikbare middelen in conform het huidige beleid, waarbij het uitgangspunt is dat minimaal 90% van de natuurgebieden toegankelijk en/of beleefbaar moet zijn (in de praktijk is dit nu bijna 95%). In alle natuurgebieden zijn basisvoorzieningen aanwezig en op enkele toplocaties zijn er extra voorzieningen (zie ook 6.1)¹².

Voortgang ontwikkelopgave Natuurnetwerk Zeeland

In het rapport van het Planbureau voor de leefomgeving (januari 2017) is aangegeven dat de uitvoering van de plannen niet vanzelf gaat en een forse inspanning van de betrokken partijen vergt. Het PBL signaleert dat uitsluiting van bepaalde instrumenten voor het beschikbaar maken van grond voor natuur, zoals onteigening en wettelijke herverkaveling een risico vormt voor de realisatie van de ontwikkelopgave. Uitgangspunt in voorliggende Natuurvisie is en blijft vrijwilligheid van verwerving. Daarbij is een dwingend instrumentarium niet nodig omdat door inzet van het kavelruilbureau en de grondbank vooruitgang wordt geboekt in de realisatie van het Natuurnetwerk. Het PBL noemt als strategie voor bevordering van de voortgang realisatie van natuur door agrariërs, maar constateert tegelijkertijd dat de belangstelling vooralsnog beperkt is en dat het in sommige gevallen ook niet (goed) met de natuurdoelen te combineren is. In Zeeland hebben zich ook nog geen agrariërs aangemeld voor functieverandering en inrichting van landbouwgrond naar natuur. Indien er gegadigden zijn en het om percelen binnen de begrenzing gaat, kan ook door agrariërs gebruik worden gemaakt van het gebruikelijke provinciale instrumentarium (in de vorm van het Subsidiestelsel Kwaliteitsimpuls Natuur en Landschap).

Tot slot wijst het PBL erop dat er naast risico's ook kansen zijn om te verzilveren. Hierbij wordt concreet flexibiliteit van de begrenzing van het Natuurnetwerk genoemd. In Zeeland is bij de herijking van de Ecolo-

gische Hoofdstructuur desgevraagd toegezegd dat wij hier flexibel mee om gaan als het gaat om kansen voor het robuuster maken van natuurgebieden en met name afronding ervan. Voorwaarde is wel dat minstens in gelijke mate wordt bijgedragen aan het behalen van de internationale natuurdoelen (Vogel- en Habitatrichtlijn) en aan het op orde brengen van de milieuocondities van bestaande natuurgebieden (vooral waterhuishouding). Dit is procedureel mogelijk middels een kleine planwij-

ziging van het Natuurbeheerplan, waarbij tegelijkertijd elders een even groot areaal minder of even kansrijke begrensde nieuwe natuur wordt geschraapt. Zo kunnen boeren relatief slechte landbouwgrond afstoten ten behoeve van de ontwikkeling van een robuuster natuurnetwerk.

Tegen het einde van de looptijd van deze Natuurvisie zal de voortgang van de ontwikkelopgave worden geëvalueerd en zullen de ontwikkelstrategieën zo nodig worden aangepast.

¹² Basisvoorzieningen zijn bijvoorbeeld wandelpaden, (picknick)bankjes en informatieborden. Extra voorzieningen zijn bijvoorbeeld fiets- en ruiterspaden, een natuurspeelplaats, een uitkijktoren, toiletvoorzieningen of een horecavoorziening.

Wat doen we voor natuurontwikkeling?

- realisatie van circa **955** hectare nieuwe natuur tot 2027
- jaarlijkse openstelling van de Subsidieregeling Kwaliteitsimpuls Natuur en Landschap voor aankoop en inrichting van nieuwe natuur door terreinbeherende organisaties en particulieren
- jaarlijkse rapportering aan het Rijk over de stand van zaken van de ontwikkelopgave voor het Natuurnetwerk Zeeland

Kaderrichtlijn Water

Water is een erfgoed dat bescherming verdient. Daarom hebben de lidstaten van de Europese Unie (EU) afgesproken om de kwaliteit van alle Europese wateren in een goede toestand te brengen en te houden. De spelregels hebben zij vastgelegd in de Europese Kaderrichtlijn Water (KRW).

De KRW gaat uit van een aanpak op het niveau van stroomgebieden. De Nederlandse wateren horen tot de stroomgebieden van de Eems, de Rijn, de Maas of de Schelde. De hele provincie Zeeland en het westelijk deel van Noord-Brabant liggen in het stroomgebied van de Schelde.

De KRW stelt doelen voor een goede ecologische en chemische toestand van het oppervlaktewater en het grondwater. Die doelstelling is verplicht, maar de wijze waarop de doelen worden bereikt is aan de lidstaten zelf, mits ze er alles aan doen om de doelen te bereiken.

Uiterlijk in 2027 moet het oppervlaktewater voldoen aan:

- normen voor chemische stoffen (waaronder de zogeheten prioritaire stoffen)
- ecologische doelstellingen: een gevarieerde planten- en dierenwereld en een natuurlijke inrichting

Voor het grondwater gelden aparte normen voor chemische stoffen. Ook moet de grondwatervoorraad stabiel zijn en mogen natuurgebieden niet verdrogen.

De EU stelt de normen voor prioritaire stoffen vast die gelden voor alle lidstaten. Ecologische doelstellingen voor het oppervlaktewater mogen de lidstaten en de regio's afzonderlijk vaststellen. De EU let er op of de verschillen tussen de lidstaten niet te groot zijn en of de doelen niet te sterk afwijken van het nationale beleid.

In het stroomgebied van de Schelde zijn naast maatregelen voor de Kaderrichtlijn Water ook maatregelen nodig voor het Deltaprogramma, Waterbeheer in de 21e eeuw (WB21), Natura 2000, het Natuurnetwerk Nederland (NNN) en natte ecologische verbindingzones. Bij voorkeur worden daarom maatregelen gekozen die meerdere doelen dienen. Deze synergie bespaart kosten.

In het maatregelenpakket van de Kaderrichtlijn Water is bijvoorbeeld 275 kilometer aan natuurvriendelijke oevers langs de Zeeuwse regionale wateren opgenomen. Deze oppervlakte overlapt voor tachtig procent met de natuurvriendelijke oevers, natte natuurontwikkeling en de benodigde ruimte voor water die al zijn vastgesteld voor WB21, het Natuurnetwerk en de natte ecologische verbindingzones in Zeeland.

Zoet-zoutovergangen, vispassages en vermindering van de eutrofiëring dragen bij aan de instandhouding van gevarieerde en kenmerkende leefgebieden in de Delta.

Voor specifieke soorten en leefgebieden zijn mogelijk aanvullende maatregelen voor Natura 2000 noodzakelijk (zie 4.1).

>>

Het Rijk is formeel verantwoordelijk voor het generieke KRW-beleid. Provincies wijzen, in overleg met waterschappen, de grond- en oppervlaktewaterlichamen aan en stellen daarvoor de doelen ('normen') vast. De waterschappen zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van maatregelen in relatie tot het oppervlaktewater en provincies voor maatregelen die de toestand van het grondwater verbeteren. In de praktijk wordt hierbij intensief samengewerkt door Rijk, provincies, waterschappen, gemeenten, drinkwaterbedrijven, natuur- en landbouworganisaties.

Het uiterlijk in 2027 behalen van de doelen is een inspanningsverplichting. Het uitvoeren van het KRW-maatregelenpakket geldt als resultaatsverplichting. Dit is vastgelegd in het Waterbeheerplan van het waterschap Scheldestromen, het provinciale Omgevingsplan en in het Stroomgebiedbeheerplan van het Rijk. De Provincie heeft als taak de voortgang te bewaken en toe te zien op correcte uitvoering van het waterbeheer door het waterschap.

De provinciale kaders voor het waterbeheer (oppervlakte- en grondwater) zijn vastgelegd in het Omgevingsplan Zeeland 2012-2018 (herziene versie 2016) en de Waterverordening Zeeland.

Natte ecologische verbindingen

Natte ecologische verbindingen zijn blauw/groene lijnvormige verbindingen en hebben uit oogpunt van soortenbehoud het doel om bepaalde diersoorten in de gelegenheid te stellen om van het ene natuurgebied naar het andere natuurgebied te komen zonder hinder van barrières.

Natte ecologische verbindingen zijn gekoppeld aan (hoofd)waterlopen in beheer bij het waterschap.

Wij stellen ons tot doel dat uiterlijk in 2027 88 km natte ecologische verbindingen (1,5 hectare per kilometer, gemiddelde oeverbreedte 15 meter) en 27,5 km brede natte ecologische verbindingen zijn gerealiseerd (2,0 hectare per kilometer, gemiddelde oeverbreedte 20 meter).

Het grootste deel van de (brede) natte ecologische verbindingen valt samen met de Kaderrichtlijn Water- en Waterbeheer 21e eeuw-opgaven van het waterschap. Conform het Regionaal Bestuursakkoord Water is het waterschap verantwoordelijk voor de aanleg en het onderhoud van de verbindingen indien deze samenvallen met wateropgaven. Nadrukkelijke neven doelstellingen bij de realisatie van natte ecologische verbindingen zijn het bevorderen van recreatief medegebruik en het versterken van de landschapelijke en/of cultuurhistorische kwaliteiten. Daardoor wordt de (be)leefbaarheid van het landelijk en stedelijk gebied vergroot.

HOOFDSTUK 4 NATUURHERSTEL

Om de Natura 2000-instandhoudingsdoelstellingen te bereiken is natuurherstel nodig. Welke maatregelen hiervoor genomen moeten worden is vastgelegd in de Natura 2000-beheerplannen. Een bijzonderheid betreft de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS). Met dit programma wordt het behoud van voor stikstof gevoelige natuurwaarden geborgd door onder andere specifiek aangegeven herstelmaatregelen in natuurgebieden. Daardoor kan weer ontwikkelruimte worden toegekend aan activiteiten die stikstofdepositie veroorzaken.

Ook het Natuurnetwerk buiten Natura 2000 moet op orde zijn om zo goed mogelijk bij te dragen aan de biodiversiteit. Binnen natuurgebieden zijn soms knelpunten die moeten worden opgelost met maatregelen die niet onder regulier beheer vallen en de natuurkwaliteit ter plaatse aanzienlijk verbeteren (zogenaamde nazorg).

Jaarlijks worden daarom herstelmaatregelen in Natura 2000-gebieden en nazorgmaatregelen in overige gebieden van het Natuurnetwerk Zeeland uitgevoerd.

4.1 Natura 2000-herstelmaatregelen (inclusief PAS-maatregelen)

Om de instandhoudingsdoelstellingen voor soorten en habitats uit de Europese Vogel- en Habitatrictlijn te behalen, moeten in de Natura 2000-gebieden (en deels ook daarbuiten) herstelmaatregelen worden getroffen. Deze maatregelen zijn vastgelegd in de (ontwerp) Natura 2000-beheerplannen en in de Gebiedsanalyses die onderdeel zijn van het landelijke programma PAS (Programmatische Aanpak Stikstof 2015 - 2021). De PAS-herstelmaatregelen zijn gericht op het herstel van natuurwaarden in de stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden. Het neerdalen van stikstof afkomstig van diverse economische activiteiten (verkeer, industrie, landbouw) heeft in die gebieden een negatief effect op de natuurwaarden. De vergunningverlening voor ruimtelijke (economische) ontwikkelingen liep daardoor vast. De PAS doorbreekt deze impasse door enerzijds maatregelen te treffen die zijn gericht op afname van stikstofuitstoot (bronmaatregelen) en anderzijds door het treffen van natuurherstelmaatregelen in stikstofgevoelige gebieden. Zo gaan economie en natuur er beide op vooruit, terwijl ongewenste belemmeringen worden voorkomen.

Naast het programma met maatregelen geldt in Zeeland een aanvullende beleidsregel waarin de uitgifte van ontwikkelruimte per vergunning beperkt wordt tot 1.5 mol¹³ in plaats van 3 mol landelijk. Dit is in 2015 na overleg met de ZLTO in werking getreden.

---

¹³ Een mol is de hoeveelheid stof (materie / antimaterie) van een systeem dat evenveel deeltjes bevat als er atomen zijn in twaalf gram koolstof-12.

In de PAS heeft het Rijk een inspanningsverplichting voor het nemen van bronmaatregelen en hebben provincies een resultaatsverplichting voor het nemen van de herstelmaatregelen. De provincie ondersteunt daarbij ook bronmaatregelen via het platform Smart Delta Resources (zie kader).

De PAS-herstelmaatregelen worden na drie en zes jaar geëvalueerd en eventueel bijgesteld, de depositie wordt jaarlijks gemeten en het PAS programma kan tussentijds worden bijgesteld. De uitvoering van de maatregelen wordt bewaakt door een Regiegroep onder voorzitterschap van de provincie, waarin alle partijen zijn vertegenwoordigd. In de Regiegroep worden voortgangsrapportages geagendeerd en ook vindt hier de afstemming over de jaarlijkse schouw (veldbezoek) plaats.

Smart Delta Resources

Smart Delta Resources is een samenwerkingsverband van energie- en grondstof-intensieve bedrijven in de regio Zeeland, westelijk Noord-Brabant en Noord-Vlaanderen. Dit platform ontwikkelt businesscases die significant bijdragen aan het realiseren van klimaatdoelstellingen, door onder andere reductie van CO₂ en vermindering van verbruik van brandstoffen (waardoor ook minder stikstofuitstoot).

4.2 Herstelmaatregelen in de Deltawateren

Binnen de Zuidwestelijke Delta werkt de Provincie met Rijk, regionale overheden, ondernemers en maatschappelijke partijen in het Deltaprogramma / **Voortschrijdend Uitvoeringsprogramma** Zuidwestelijke Delta (**hier kortweg** Deltaprogramma ZWD) aan één doel: een klimaatbestendig en veilig, economisch vitaal en ecologisch veerkrachtig Deltagebied met voldoende zoetwater, nu en in de toekomst. Om dit doel te kunnen verwezenlijken is in 2014 in gezamenlijk overleg de Integrale Voorkeursstrategie Zuidwestelijke Delta vastgesteld.

De maatregelen die nodig zijn om de doelen met betrekking tot veiligheid, economie en ecologie te verwezenlijken leiden tot veranderingen in de ecosystemen van de verschillende Deltawateren. Voor de ecologische doelstelling wordt in het Deltaprogramma ZWD vooral gefocust op het verbeteren van de waterkwaliteit.

Om die veranderingen ten behoeve van veiligheid, economie en ecologie ook daadwerkelijk het gewenste ecologische effect te laten hebben, is het nodig dat in de verschillende Deltawateren ook inrichtingsmaatregelen worden genomen ten gunste van de natuur. Eén van de drie speerpunten van het Deltaprogramma ZWD is immers een ecologisch veerkrachtige Delta.

Een voorbeeld is de in de ontwerp-Rijksstructuurvisie Grevelingen-Volkerak-Zoommeer voorgenomen verzilting en invoering van beperkt getij in het Volkerak-Zoommeer ten gunste van de waterkwaliteit en een meer dynamisch ecosysteem. Om er voor te zorgen dat de natuur zich ecologisch goed aanpast aan die veranderingen zijn ook inrichtingsmaatregelen nodig.

De provincie Zeeland en de andere twee Deltaprovincies, Zuid-Holland en Noord-Brabant, zijn met Rijkswaterstaat verantwoordelijk voor het nemen van maatregelen die nodig zijn voor het behalen van de Natura

2000-instandhoudingsdoelstellingen voor de Deltawateren. Provincies zien er daarom op toe dat de inrichting van de natuur in de Deltawateren zodanig wordt aangepast dat deze ecologisch optimaal kunnen functioneren na het doorvoeren van maatregelen in het kader van het Deltaprogramma ZWD.

In de consultatiebijeenkomsten riep het maatschappelijk veld de Provincie op om vooral aandacht te schenken aan de typisch Zeeuwse natuur (w.o. onderwaternatuur en de overgangen water – land, zoet – zout) en een helder proces uit te zetten voor samenwerking (tussen overheden en regionale partijen / stakeholders), met als doel gezamenlijk streven naar een grote kwaliteitsverbetering van de Deltanatuur. De Provincie zou hier een initiërende en regisserende rol op zich moeten nemen.

Het treffen van inrichtingsmaatregelen ten behoeve van het optimaal laten functioneren van de ecosystemen in de verschillende Deltawateren sluit goed aan bij die gevraagde focus.

Een groot deel van het beleid voor de Deltanatuur wordt uitgewerkt in het Deltaprogramma / **Voortschrijdend Uitvoeringsprogramma** Zuidwestelijke Delta. Wij geven door deelname aan dit programma én door de uitvoering van maatregelen voor het behalen van de Natura 2000-instandhoudingsdoelstellingen invulling aan onze opgave ten aanzien van de natuur in de Deltawateren.

Daarnaast werken wij met betrokken partijen aan een Langetermijnperspectief Natuur Schelde-estuarium en een Oosterscheldevisie (zie kaders). Om deze redenen is het niet logisch en ook verwarrend om provinciaal beleid voor de Deltanatuur op te pakken in de Natuurvisie, maar kunnen wij wel een keuze te maken over de rol die wij oppakken.

Wanneer de uitvoering van maatregelen vanuit het Deltaprogramma / **Voortschrijdend Uitvoeringsprogramma** Zuidwestelijke Delta vraagt om aanpassingen van de inrichting, het beheer en de bescherming van de natuur in een bepaald Deltawater, dan brengen wij de belanghebbende partijen bij elkaar en zetten met hen een helder samenwerkingsproces uit. Het doel daarbij is: komen tot een adequate inrichting, beheer en bescherming van de natuurgebieden in de Deltawateren, zodat deze ecologisch zo optimaal mogelijk kunnen functioneren. Dit gaat dan puur om het proces van afstemming, de verantwoordelijkheid voor uitvoering ligt immers bij het Rijk.

Langetermijnperspectief Natuur Schelde-estuarium

In het Schelde-estuarium bestaat een permanente spanning tussen economische benutting en ecologische ruimte daarvoor. De Westerschelde is gebrandmerkt als gebied waarvan de natuur in een slechte staat van instandhouding verkeert. Ontpolderingen en buitendijkse maatregelen zijn of worden uitgevoerd om daar verandering in te brengen. Maar het ontbreekt aan een duidelijk en gedeeld streefbeeld voor de toekomstige estuariene natuur, en daarmee ook aan een duidelijk toetsingskader voor ontwikkelingen en activiteiten.

Om daarin te voorzien is in het najaar van 2016, binnen het kader van de Vlaams-Nederlandse Schelde-commissie, een traject gestart dat een langetermijnperspectief op de natuur (**LTP-N**) moet opleveren. In dit traject zal aan mensen en instanties ruimte worden geboden om het toekomstperspectief te helpen opstellen. **De belangrijkste stap daarin wordt het uitvoeren van een gezamenlijke systeemanalyse. Het doel is een gedragen systeemanalyse die** houvast biedt voor de praktijk. Zo ligt het voor de hand dat per deelgebied in kaart wordt gebracht wat daar de belangrijkste natuurwaarden zijn en op welke manier die het best gediend kunnen worden. Als er in de toekomst economische ontwikkelingen worden voorgesteld binnen een deelgebied, dan zou het **LTP-N** minstens helderheid moeten verschaffen over de eventuele spanning met de belangrijkste natuurwaarden en **in het ideale geval op basis daarvan** ook suggesties moeten aanleveren voor parallelle natuurmaatregelen.

Oosterscheldevisie 2018-2024

De Oosterschelde is van grote internationale betekenis voor de natuur (Natura 2000). Vanuit economisch oogpunt is het gebied van groot (inter)nationaal belang voor recreatie en toerisme en de schelpdiervisserij en –kweek. Naast schelpdiervisserij vinden er ook andere vormen van visserij plaats. Ook loopt er een scheepvaartroute door de Oosterschelde die de Zeeuwse en Vlaamse havens verbindt met de Rotterdamse haven en het achterland in Duitsland.

Het ruimtegebruik in dit gebied wordt steeds complexer. Nu al wordt druk op de beschikbare ruimte ervaren; in de toekomst zal dit alleen maar verder toenemen.

Enerzijds is het van belang om, waar nodig, in te zetten op de bescherming en het behoud van functies zoals natuur. Anderzijds zijn er functies die vragen om ontwikkelruimte. Neem daarbij de verschillende opgaven die een ruimtelijke claim op de Oosterschelde leggen (zoals zandhonger, klimaatverandering met bijkomende zeespiegelstijging en waterveiligheid).

De mogelijke ontwikkelingen in de Oosterschelde en de afweging van de verschillende belangen vragen steeds urgenter om een betere en meer centrale afstemming tussen de betrokken overheden en belangenorganisaties.

Voor een goede ruimtelijke afstemming en een evenwichtige belangenafweging wordt daarom de Oosterscheldevisie 2018-2024 opgesteld. Voor de totstandkoming van deze visie is een samenwerkingsverband opgericht bestaande uit overheden (Provincie Zeeland, Oosterscheldegemeenten, RWS/I&M en het waterschap) en de sectoren natuur (Natuurmonumenten en Het Zeeuwse Landschap), visserij (Visserij Initiatief Zeeland) en recreatie (Toeristisch Ondernemend Zeeland). De voorzitter van het Overlegorgaan Nationaal Park Oosterschelde (NPO) schuift aan als adviseur.

De Oosterscheldevisie wordt richtinggevend voor de periode 2018-2024, met een doorkijk tot 2075. Voor zover als mogelijk wordt in de Oosterscheldevisie 2018-2024 een ruimtelijk kader opgenomen dat aangeeft hoe verschillende functies en belangen worden afgewogen en activiteiten naast elkaar (in ruimte en tijd) inpasbaar zijn. De Oosterscheldevisie 2018-2024 wordt een belangrijke bouwsteen voor de Omgevingsvisie Zeeland en voor het beleid van de betrokken partijen, zoals gemeenten, waterschap, Rijkswaterstaat en NGO's.

4.3 Nazorg Natuurnetwerk Zeeland (buiten Natura 2000)

Het komt soms voor dat in een natuurgebied de natuur zich, **ondanks passend beheer**, anders heeft ontwikkeld dan beoogd, doordat bijvoorbeeld aannamen over waterbeheer in de praktijk anders uitpakken, of door negatieve externe effecten. Soms wijzigt ook de kijk op recreatief medegebruik en lijkt een gebied meer aan te kunnen, of juist minder. In al die gevallen kan het nodig zijn dat extra inrichtings- of beheermaatregelen moeten worden getroffen, zogenaamde nazorg. Hiervoor worden via de SKNL middelen vrijgemaakt. Het wegwerken van achterstallig onderhoud wordt niet als nazorg beschouwd. Middelen voor nazorg worden alleen vrijgemaakt voor die delen van het Natuurnetwerk Zeeland die geen Natura 2000-gebied zijn. Knelpunten in Natura 2000-gebieden worden weggenomen door uitvoering van Natura 2000-herstelmaatregelen (zie 4.1).

Enkele natuurgebieden hebben in het verleden alleen een basisinrichting gekregen. Uit de consultatie van het maatschappelijk veld bleek dat slechts iets meer dan de helft van de deelnemers trots is op de nieuw aangelegde natuur. Punten van kritiek waren dat sommige gebieden niet goed werden beheerd, of dat er te weinig voorzieningen waren. Wanneer dit aantoonbaar het gevolg is van een andere ontwikkeling van de natuur in het natuurgebied dan was beoogd, dan kan er nazorg nodig zijn.

Als er vanuit een terreinbeherende organisatie of een particuliere natuurbeheerder verzoeken om nazorg kenbaar worden gemaakt, dan worden die door de Provincie beoordeeld.

Wanneer nut en noodzaak zijn aangetoond kan voor nazorgmaatregelen een beroep worden gedaan op de Subsidieregeling Kwaliteitsimpuls Natuur en Landschap (SKNL). Jaarlijks kunnen hier vanuit het budget voor natuurontwikkeling middelen voor worden gereserveerd via de begrotingscyclus.

4.4 Natuurpakket Westerschelde

Om de achteruitgang van natuurwaarden in het Natura 2000-gebied Westerschelde te stoppen hebben de Nederlandse en Vlaamse regering in een verdrag afspraken gemaakt over hoe de natuur in de Westerschelde moet worden hersteld. De hiervoor

benodigde herstelmaatregelen zijn vervat in het Natuurpakket Westerschelde. Concreet gaat het om drie locaties: de Hedwigepolder in het oosten, het Zwin in het westen en het Middengebied met onder andere Perkpolder en Waterdunen. Op verzoek van het Rijk zorgt de Provincie voor de planvorming, de grondverwerving, de voorbereiding en de begeleiding van de uitvoering van deze projecten.

Wat doen we voor natuurherstel?

- uitvoering van de PAS-herstelmaatregelen in Natura2000-gebieden in de periode 2015-2021, waarbij jaarlijks met de eigenaren van de gronden afspraken worden gemaakt
- jaarlijkse openstelling van de Subsidieregeling Kwaliteitsimpuls Natuur en Landschap voor nazorgmaatregelen in het Natuurnetwerk Zeeland (buiten Natura 2000)
- jaarlijkse rapportering aan het Rijk over de uitvoering van de PAS-herstelmaatregelen
- samenbrengen van belanghebbende partijen en met hen een samenwerkings- en afstemmingsproces opzetten met als doel een adequate inrichting, beheer en bescherming van de natuurgebieden in de Deltawateren (vanaf 2017)
- uitvoering van het Natuurpakket Westerschelde zoals dit met het Rijk is afgesproken

HOOFDSTUK 5 NATUURVERBREIDING

In de vorige hoofdstukken is aangegeven hoe de Provincie invulling geeft aan haar rol met betrekking tot bescherming en beheer van bestaande natuurgebieden, de ontwikkeling van nieuwe natuurgebieden en de instandhouding van wettelijk beschermde soorten. Natuur was in deze hoofdstukken min of meer een doel op zich, maar het natuurbeleid reikt verder. We willen de maatschappelijke betrokkenheid bij de natuur vergroten en de relatie tussen natuur en economie versterken. Samen met het maatschappelijk veld willen we deze ambities in 2017 verder uitwerken in meer concrete doelen en beleidsstrategieën. Aspecten die hierbij aandacht krijgen zijn maatschappelijke initiatieven die zowel voor natuur als voor de samenleving en/of economie voordelen opleveren en de inzet van vrijwilligers voor natuur en landschap.

Als concreet voorbeeld van natuurverbreding willen we de realisatie mogelijk maken van multifunctionele bufferzones of overgangsgebieden langs kwetsbare natuurgebieden en starten daarvoor een pilotproject.

De afgelopen jaren is er in het Nederlandse natuurbeleid een kentering waarneembaar in denken en doen. Dit wordt weerspiegeld in onder andere het Natuurpact, de overeenkomst met de Manifestpartners, de Rijksnatuurvisie en de uitwerking hiervan. Kern van die omslag is: natuur hoort midden in de samenleving thuis en niet alleen in beschermde gebieden. Ofwel van natuur beschermen tégen de samenleving naar natuur versterken dóór (en voor) de samenleving. Dat is goed voor de maatschappij en voor de natuur. Het zorgt voor betrokkenheid van de samenleving bij natuur(beleid) en daarmee ook voor draagvlak.

Tegelijkertijd groeit de 'energieke' samenleving, verandert de houding van het bedrijfsleven en dwingt de klimaatverandering ons om goed te kijken naar hoe we natuurlijke processen veel meer ruimte kunnen geven en benutten (building with nature).

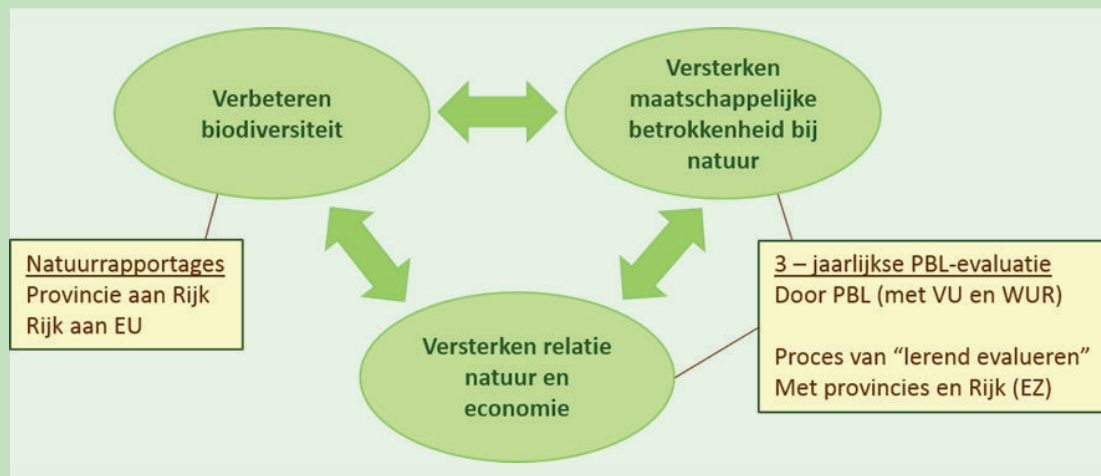
Daar komt bij dat inmiddels breed wordt onderkend dat de natuuropgave (het behalen van de biodiversiteitsdoelstelling) niet door de uitvoering van Rijks- en provinciaal natuurbeleid alleen kan worden gerealiseerd en dat de ontwikkeling van de natuur zich niet centraal laat sturen.

Naast het verbeteren van de biodiversiteit zijn daarom ook het versterken van de maatschappelijke betrokkenheid bij natuur en het versterken van de verbinding tussen natuur en economie hoofdambitie van het natuurbeleid van Rijk en provincies. Deze drie ambities hangen nauw met elkaar samen.

Natuurverbreding geëvalueerd door het Planbureau voor de Leefomgeving

In het evaluatierapport van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) wordt geconstateerd dat Provincies en Rijk hun ambities voor natuur hebben verbreed; naast biodiversiteit zetten ze in op het versterken van de maatschappelijke betrokkenheid en de relatie tussen natuur en economie. Provincies zijn hiermee volop aan het experimenteren, maar hebben de ambities nog niet uitgewerkt in concrete doelen en beleidsstrategieën.

Dit komt deels doordat beleidsontwikkeling voor deze twee ambities voor provincies relatief nieuw is en ze, in tegenstelling tot beleid voor biodiversiteit, veel minder kunnen voortbouwen op eerdere beleidsstrategieën en -ervaringen. Zowel Rijk als provincies hebben nog veel vragen over hoe ze maatschappelijke initiatieven voor natuur kunnen aanjagen en verder brengen en hoe ze deze initiatieven en hun eigen ambities met elkaar kunnen verbinden.

Een andere belangrijke verklaring is dat provincies hun beleid vooral richten op de internationale natuurdoelen vanwege het verplichtende karakter hiervan en de afspraken in het Natuurpact. Veel provincies kiezen ervoor om hier het grootste deel van hun capaciteit en middelen op in te zetten en veel minder op het versterken van de maatschappelijke betrokkenheid en de relatie tussen natuur en economie. Uit de evaluatie komt naar voren dat provincies veel behoefte hebben aan het gezamenlijk ontwikkelen en uitwisselen van kennis over en ervaringen met thema's als het versterken van de maatschappelijke betrokkenheid en de relatie tussen natuur en economie. Het PBL concludeert dat om te kunnen leren, het opbouwen van een lerend vermogen in zowel de eigen organisatie als in het netwerk cruciaal is.

Toch hebben we in Zeeland al praktijkvoorbeelden van de koppeling van natuur en economie en natuur en maatschappij:

- het project Akkervogelparadijs in de Kop van Schouwen (zie 2.2.1)
- het grensoverschrijdende project 2Bconnect voor vergroening van bedrijven- en recreatieterreinen
- de realisatie van tijdelijke natuur op de terreinen van Yara en Valuepark Terneuzen (de Mosselbanken)
- de gebiedsontwikkeling Waterdunen (recreatie, natuur en kustverdediging)
- ecologisch bermbeheer (zie 2.2.2)

- diverse soortbeschermingsprojecten op erven van agrariërs
- natuurbeheer door Stichting Open Duin (zie 5.2)

Verder zijn er op dit gebied in Zeeland nog kansen, zoals het onder speciale voorwaarden verpachten van percelen van de grondbank (duurzame landbouw) (zie 8.1), de uitvoering van en agenda integraal agrarisch natuur- en landschapsbeheer (zie 2.2.1), multifunctionele bufferzones langs kwetsbare natuurgebieden (zie 5.4) en het betrekken van ondernemers bij het realiseren van recreatieve voorzieningen in natuurgebieden en vormen van natuurbeleving (via de opgave Beleef Zeeland, zie 6.1 en 8.1).

Dat natuurverbreding van belang is blijkt wel uit de volgende conclusie in het PBL-rapport. Het PBL constateert dat wanneer alle afspraken uit het Natuurpact worden nagekomen de geschiktheid van de omgevingscondities voor een duurzaam voortbestaan van Vogel- en Habitatrichtlijnsoorten op land (= het doelbereik) toeneemt van 55% nu naar 65% in 2027. Een doelbereik van 80% kan worden behaald wanneer er een verbetering van alle milieu-, water- en ruimtelijke condities in het natuurnetwerk plaatsvindt (meer dan afgesproken in Natuurpact), het agrarisch natuurbeheer zich focust op de soorten van het boerenland (doen we in Zeeland al) en milieucondities rondom het natuurnetwerk worden verbeterd (in Zeeland willen we een pilot voor bufferzones opstarten).

Om tot een volledig doelbereik te komen (100%) is nieuw geschikt leefgebied buiten het natuurnetwerk nodig. Het gaat dan om bv. het vergroten van het natuurnetwerk, meer natuur in de stad en slimme natuurcombinaties (zie 5.1). Het PBL constateert dat voor een volledig doelbereik het essentieel is dat werk wordt gemaakt met de ambities voor het versterken van de relatie tussen natuur en economie en het versterken van de maatschappelijke betrokkenheid. Van groot belang daarbij is een verdergaande verduurzaming van de landbouw. Experimenten met natuurinclusieve landbouw (zie kader bij 5.4) bieden interessante aanknopingspunten, maar voor het verbreden en verdiepen van deze vernieuwing zijn systeeminterventies nodig zoals vergroening van het Gemeenschappelijke Landbouwbeleid (GLB) en het stellen van extra milieueisen aan de landbouw. Daarnaast kunnen provincies het agrarisch natuurbeheer meer richten op het verbeteren van milieu- en watercondities (in Zeeland willen we een agenda integraal agrarisch natuurbeheer opzetten).

Er komt landelijk een werkgroep om de bevindingen van PBL verder op te pakken.

5.1 Slimme natuurcombinaties

Naast een eigen, intrinsieke waarde heeft natuur ook waarde voor onze samenleving en onze economie. Zo levert de natuur ons grondstoffen, voedsel en drinkwater; kan de natuur ons helpen tegen overstromingen, wateroverlast en klimaatverandering; zorgen insecten voor de bestuiving van gewassen; zorgt natuur voor een aangename omgeving om in te wonen, werken en recreëren en draagt natuur bij aan onze gezondheid, kennis en geluk.

Daarmee levert natuur onze samenleving en onze economie directe en indirecte opbrengsten en kostenbesparingen op. De waardering van deze economische en maatschappelijke voordelen biedt kansen voor investeringen in natuur; niet alleen in financiële zin.

Het Rijk en provincies werken de afgelopen jaren op allerlei manieren samen met medeoverheden, het bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en burgers in het zoeken naar en realiseren van slimme natuurcombinaties. Een voorbeeld hiervan is de maatschappelijke vernieuwingsagenda Tweede Natuur (zie kader hierna).

Slimme natuurcombinaties zijn initiatieven die tegelijkertijd de natuur én andere (maatschappelijke) functies versterken. Het gaat dan om functies als bijvoorbeeld zorg en welzijn, waterberging, waterzuivering en waterveiligheid, recreatie, landbouw, wonen, leefbaarheid, vestigingsklimaat, productie van hout en biomassa etc. Natuurcombinaties gaan uit van een wederkerig principe waarin de samenleving en natuur elkaar versterken. Door natuurcombinaties worden kansen in de natuurlijke leefomgeving benut en natuurlijke hulpbronnen duurzaam aangesproken.

Vernieuwingsagenda Tweede Natuur

Tweede Natuur is een zogeheten maatschappelijke vernieuwingsagenda, ingesteld door provincies en Rijk. Het omvat een verzameling vernieuwende initiatieven van burgers en organisaties, die tonen hoe natuur kan samengaan met een keur aan maatschappelijke en economische activiteiten. Tweede Natuur wil de experimenteer-ruimte voor deze initiatieven helpen vergroten en daarmee de innovatiekracht van de hele samenleving mobiliseren.

Provincies en Rijk willen met Tweede Natuur toewerken naar een samenleving waarin natuur een meer vanzelfsprekende plek krijgt in het denken en doen van mensen en bedrijven. Daarnaast kunnen natuurcombinaties leiden tot nieuwe vormen van natuurontwikkeling, die iets toevoegen aan het fundament van waardevolle natuurgebieden dat er al is; we zouden de agenda een 'plus' op deze 'eerste natuur' kunnen noemen.

Het doel van de agenda is gezamenlijk – burgers, bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden – leren over de kansen voor slimme natuurcombinaties en dat er op steeds meer plekken in Nederland natuurcombinaties ontstaan. Specifiek gaat het om combinaties op één of meer van de volgende terreinen: economie & ondernemerschap, landbouw, water, energie, recreatie & gastvrijheid, wonen & werken, gezondheid & welzijn, infrastructuur en bouw.

De initiatieven op de agenda zijn divers, maar hebben drie kenmerken gemeenschappelijk:

1. ze komen voort uit een samenwerkingsverband van uiteenlopende partners,
2. bevatten een combinatie van natuur met een ander maatschappelijk onderwerp en
3. zijn navolgbaar door anderen in het land.

Tussen nu en 2018 wordt de agenda regelmatig vernieuwd; initiatieven die vooruit kunnen maken plaats voor nieuwe initiatieven die extra steun kunnen gebruiken.

Een plek op de agenda betekent: meer zichtbaarheid, een steun in de rug en de mogelijkheid voor anderen om van het initiatief te leren. De steun in de rug kan bijvoorbeeld zijn: kennis ontwikkelen, drempels wegnemen of netwerken vormen (denk aan green deals en groene tafels). Ondersteuning is met name gericht op initiatieven die in een fase van (door-)ontwikkeling verkeren en is tijdelijk van aard. Het initiatief blijft bij en van de initiatiefnemer.

De agenda en haar activiteiten zijn er ook voor mensen die van de initiatieven willen leren en voor ambtenaren die de lessen uit de initiatieven kunnen vertalen naar het functioneren van de overheid. De Provincie Zeeland zal zich er sterk voor maken om kansrijke initiatieven, die een steuntje in de rug kunnen gebruiken, op de agenda Tweede Natuur te krijgen.

www.tweedenaatuur.nl

Groen en Gezondheid

Een gezonde leefomgeving is een omgeving die bewoners als prettig ervaren, die mensen uitnodigt tot gezond gedrag en waar de negatieve invloed op gezondheid zo klein mogelijk is.

Er zijn veel factoren die bepalen of een leefomgeving gezond is en hoe mensen hun leefomgeving waarderen. De aanwezigheid van groen/natuur is hierbij een belangrijke en waardevolle factor.

Er is steeds meer bewijs dat groen belangrijk is voor de gezondheid en het welbevinden van mensen. Mensen die in een groene buurt wonen voelen zich gezonder en komen minder bij de huisarts dan mensen met weinig groen in hun leefomgeving. Uitzicht op groen of verblijf in de natuur heeft een positieve invloed op onder andere stemming en concentratie. Groen werkt als een magneet: het nodigt uit naar

buiten te gaan en een praatje te maken met buurtbewoners, zeker voor kinderen is een groene woon- en speelomgeving erg belangrijk. Het heeft een positieve invloed op de motorische ontwikkeling, het speelgedrag en de prestaties. Ook bij het ouder worden blijft natuurbeleving belangrijk voor het welzijn. Zo is aangetoond dat natuurbeleving een heilzame werking heeft op ouderen die in zorginstellingen wonen.

Gezonde Regio

Het belang van gezonde en vitale burgers en een gezonde leefomgeving neemt toe. Ook is er een stijgende maatschappelijke aandacht voor gezondheid, gezondheidstoerisme en wellness bij mensen en organisaties binnen en buiten Zeeland (. Deze aandacht en de vele initiatieven in Zeeland op het gebied van gezondheid bieden de Provincie volop aanknopingspunten en kansen. Samen met andere partijen gaat de Provincie aan de slag om van Zeeland een nog gezondere regio te maken onder het motto Zeeland, Gezonde Regio.

Natuur heeft een positieve invloed op de gezondheid, blijkt uit veel onderzoek. Natuurlijke omgevingen staan al sinds oudsher bekend vanwege hun heilzame eigenschappen. Er is een enorme potentie om de natuur in Zeeland in te zetten voor de gezondheid en het welbevinden van alle Zeeuwen en onze bezoekers. Dit kan onder meer door het realiseren van meer voor iedereen toegankelijke gezonde, groene ruimten in of nabij de bebouwde kom, het stimuleren en faciliteren van natuurbezoek bij natuur- en milieueducatie op scholen, of versterking van de inzet op preventie en natuurbeleving binnen het toerisme of de gezondheidszorg.

Meer tijd in de natuur betekent niet alleen een lagere blootstelling aan gezondheidsrisico's voor de gebruikers, het is ook goed voor de toekomst van de natuur in Zeeland. Door volwassenen en kinderen vaker op een afwisselende manier de natuur te laten ontdekken en beleven, neemt de betrokkenheid bij die natuur toe.

Zowel tijdens de stakeholdersbijeenkomst als de publieksbijeenkomsten is het onderwerp natuurcombinaties besproken. Zowel stakeholders als het brede publiek zagen hiervoor kansen weggelegd en in alle bijeenkomsten werd onderkend dat natuurcombinaties een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan het behoud en de versterking van de biodiversiteit buiten de natuurgebieden.

Belangrijk aandachtspunt hierbij was dat "de cirkel rond moet zijn". Hiermee werd bedoeld dat bij natuurcombinaties zowel de natuur als de betreffende andere functie profijt moet hebben.

Dit past bij het idee van ecosysteemdiensten. Een ecosysteemdienst is een dienst die door een ecosysteem aan mensen wordt geleverd. Bij slimme natuurcombinaties worden de diensten benut met voordeel voor zowel de natuur als de samenleving.

5.2 **Maatschappelijke initiatieven op het gebied van natuurbeheer en -ontwikkeling**

Veel burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties vinden natuur waardevol. Vaak hebben zij ook ideeën over hoe natuur en landschap behouden en versterkt kunnen worden en willen zij zich hiervoor inzetten (op uiteenlopende manieren).

Dergelijke initiatieven kunnen bijdragen aan betrokkenheid bij en kennis over de natuur, waardoor ook het draagvlak voor natuur en natuurbeleid wordt vergroot. In de consultatie is aangegeven dat maatschappelijke initiatieven niet mogen worden beschouwd als middel om overheidsdoelen te behalen.

Ook al kunnen deze maatschappelijke initiatieven in meer of mindere mate een bijdrage leveren aan de natuuropgaven (behoud biodiversiteit, vergroten betrokkenheid samenleving), dan mag dit toch niet leiden tot een verminderde inspanning door de overheid.

Stichting Open Duinen

Een deel van het duingebied bij Nieuw Haamstede is versnipperd in veel kleine particuliere kavels waar ooit caravans stonden. Omdat hier geen natuurbeheer werd uitgevoerd groeide dit deel van het duin dicht met Amerikaanse vogelkers. Om dit tegen te gaan richtte een aantal gedreven buurtbewoners de Stichting Open Duinen op. Zij benaderden de particuliere eigenaren en kregen toestemming de percelen als één geheel te beheren. De vogelkers werd verwijderd en het duin wordt nu open gehouden door een kudde koeien. Er is een drinkput gegraven voor libellen en een houtwal aangelegd. Vrijwilligers van de stichting steken regelmatig de handen uit de mouwen en krijgen daarbij hulp van leerlingen van het Pontes College en andere vrijwilligers.

Zeeland Seaports en het Lepelaarfonds

Jaarlijks broedde een kolonie lepelaars op een terrein van Zeeland Seaports in het Sloegebied. Omdat het terrein uitgegeven moest worden aan een nieuw bedrijf, konden de lepelaars daar niet langer broeden. Zeeland Seaports kon zelf geen alternatief bieden, maar wilde zich wel inspannen om elders in de provincie mogelijkheden te creëren. Daarvoor is samen met natuur- en milieuorganisaties het Lepelaarfonds opgericht. Hieruit werden maatregelen gefinancierd ten gunste van lepelaars in Zeeland.

In Zeeland zijn er voldoende organisaties met expertise die burgers, bedrijven en (andere) maatschappelijke organisaties kunnen helpen bij het realiseren van hun natuurinitiatieven.

De praktijk laat zien dat dit ook gebeurt. Het gaat dan om organisaties als het Instituut voor natuurbeschermingseducatie en duurzaamheid (IVN), de Stichting Landschapsbeheer Zeeland (SLZ) en de Zeeuwse Milieufederatie (ZMf), die via prestatieovereenkomsten worden ondersteund door de Provincie, en om de lokale natuur- en milieu-educatiecentra (nme's) die door de gemeenten worden ondersteund. Ook natuurterrein-beherende organisaties en lokale natuurverenigingen helpen mee in de realisatie van maatschappelijke natuurinitiatieven.

Veel natuurinitiatieven zijn echter min of meer op zichzelf staand, weinig samenhangend en gericht op uiteenlopende doelen. De maatschappelijke natuurinitiatieven zouden een groter effect kunnen bereiken als zij meer focus krijgen en wanneer er meer wordt samengewerkt aan gemeenschappelijke doelen. De Provincie gaat daarom in samenspraak met betrokken maatschappelijke partijen de ambities “versterken van de maatschappelijke betrokkenheid bij natuur” en “versterken van de verbinding tussen natuur en economie” verder uitwerken in concrete doelstellingen. Deze doelstellingen worden opgenomen in een nota Natuurverbreding, evenals de manier waarop zij moeten worden gerealiseerd en wie welke rol daarbij speelt. Eventueel wordt deze nota gecombineerd met de nota Natuurbeleving (zie 6.1) tot één nota Natuurverbreding en -beleving. Hierbij kan rekening worden gehouden met het signaal vanuit de consultatierondes dat, willen maatschappelijke initiatieven succesvol wezen, er meer kennis, kunde en/of middelen nodig zijn. Daarbij werd de wens geuit voor het oprichten van een centraal punt waar burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties terecht kunnen voor vragen met betrekking tot het in de praktijk brengen van hun initiatieven. Een eventueel centraal punt zal dan moeten worden belegd bij de maatschappelijke partners.

5.3 Ondersteuning vrijwilligers in natuur en landschap

Een goed voorbeeld van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur zijn de vele vrijwilligers die zich in hun vrije tijd inzetten voor de natuur. Zij spelen een belangrijke rol in de bescherming, het beheer, de ontwikkeling en de monitoring van natuur en landschap in Zeeland. Dit kan variëren van vrijwillige onderzoekers en beschermers tot vrijwillige beheerders en voorlichters. Het vrijwilligerswerk in natuur en landschap draagt niet alleen bij aan de betrokkenheid en draagvlak voor natuur(beleid), maar vormt ook een aanvulling op de middelen die vanuit Provincie en terreinbe-

rende organisaties beschikbaar zijn voor natuurbeheer, -bescherming en -ontwikkeling.

Vrijwilligerswerk in natuur en landschap wordt door de Provincie ondersteund via de prestatieafspraken met Stichting Landschapsbeheer Zeeland, het Instituut voor natuurbeschermingseducatie en duurzaamheid (IVN) en Stichting Het Zeeuwse Landschap.

In de Statencommissie Ruimte van november 2015 werd aandacht gevraagd voor de mogelijkheden van de inzet van vrijwilligers bij natuurbeheer en -onderzoek en de waardering van vrijwilligerswerk in natuur en landschap. Dit zou een plaats in de natuurvisie moeten krijgen. In het IPO monitoringoverleg (april 2016) werd gesteld dat er steeds vaker een beroep op vrijwilligers wordt gedaan, terwijl er steeds minder vrijwilligers beschikbaar zijn. Er zou meer aandacht voor werving en samenwerking moeten komen.

In de landelijke regiegroep monitoring bekijken provincies, medeoverheden, terreinbeherende organisaties en particuliere gegevens-beherende organisaties (PGO's) hoe hier gezamenlijk in opgetrokken kan worden.

Net als bij maatschappelijke natuurinitiatieven gaan wij met betrokken partijen onderzoeken op welke manier vrijwilligerswerk in natuur en landschap ingezet en ondersteund kan worden. Dit wordt meegenomen in het opstellen van een nota Natuurverbreding, die in samenspraak met de betrokken partijen wordt opgesteld (zie 5.2). Voor de directe ondersteuning van vrijwilligers zien wij voor onszelf geen rol weggelegd.

5.4 Multifunctionele bufferzones

In alle consultatierondes is voorgesteld om multifunctionele bufferzones te realiseren.

Deze bufferzones zijn overgangsgebieden tussen natuurgebieden en landbouwgebieden, waarin bij de uitvoering van de landbouw rekening wordt gehouden met natuur (evt. in combinatie met andere functies als waterberging / -zuivering, recreatie, ruimtelijke adaptatie, educatie etc.).

De bufferzones kunnen een oplossing zijn voor wederzijdse conflicten tussen beide gebieden.

Bufferzones bieden de natuurwaarden in natuurgebieden (m.n. de stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden) bescherming tegen negatieve invloeden van buitenaf (bijvoorbeeld vanuit landbouw).

Daarnaast dragen bufferzones bij aan de versterking van biodiversiteit buiten het Natuurnetwerk Zeeland. Verder kunnen bufferzones worden betrokken in de zonering van het recreatief gebruik van natuurgebieden (afleiden van recreatiedruk in bepaalde (delen van) natuurgebieden).

Naast de natuur kan ook de landbouw baat hebben bij bufferzones. Zo kunnen bufferzones eventuele overlast van sommige dieren en planten in de aangrenzende landbouwgebieden voorkomen of verminderen; vooral wanneer het vanuit natuurdoelstellingen moeilijk / ongewenst is om in bepaalde natuurgebieden maatregelen tegen overlast te nemen.

Functionele agrobiodiversiteit

Functionele agrobiodiversiteit (FAB) is de biodiversiteit in landbouwgebieden die de landbouwproductie mee ondersteunt. Voorbeelden zijn insecten die gewassen bestuiven, natuurlijke vijanden van voor het gewas schadelijke organismen en bodemorganismen die de bodemstructuur verbeteren en de beschikbaarheid van voedingsstoffen begunstigen.

Een belangrijk aspect hierbij is duurzaam bodembeheer. Een goede kwaliteit en structuur van de bodem zijn van essentieel belang voor een goede opname van voedingsstoffen door gewassen, goede infiltratie van water, etc. Hierdoor zijn minder toevoegingen nodig (bestrijdingsmiddelen, meststoffen, zoet water, etc.), wat doorgaans kan leiden tot een lagere kostprijs.

Een goede agrobiodiversiteit is zowel gunstig voor de landbouwer als voor de natuur.

De toepassing van landbouwmethodes gericht op FAB in (buffer)zones rond stikstofgevoelige Natura 2000 -gebieden kan ertoe leiden dat de stikstofdepositie in deze natuurgebieden afneemt. Een dalende stikstofdepositie in natuurgebieden is, op grond van de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS), weer om te zetten in extra ontwikkelruimte stikstof voor onder andere de landbouwsector.

In 2016 en 2017 verkent de Provincie samen met het Louis Bolkinstituut, de ZLTO en diverse agrarisch ondernemers voor een aantal gebieden in Zeeland op welke wijze agrariërs maatregelen kunnen nemen die bijdragen aan het versterken van de functionele agrobiodiversiteit en een daling van de stikstofuitstoot. Uitgangspunt hierbij is dat de agrarische bedrijfsvoering niet wordt belemmerd. Eén van die gebieden is de locatie van het project "Akkervogelparadijs" (zie kader bij 2.2.1).

De multifunctionaliteit van de bufferzones (de mogelijkheid tot koppeling met andere functies) biedt kansen voor een verdere verbreding van de landbouw met (nieuwe) vormen van extensieve verblijfsrecreatie en/of het realiseren van diverse arrangementen op het gebied van (gezonde) voeding, de teelt van alternatieve gewassen (biomassa), eventueel in combinatie met “blauwe diensten” (waterretentie), etc.

Bij het realiseren van multifunctionele bufferzones is er een koppeling te maken met de deelgebiedenbenadering in de Kustvisie die **voorjaar 2017** wordt vastgesteld. In de Kustvisie worden **zogenaamde aandachts- en beschermingsgebieden** aangeduid. Voor deze gebieden worden strategieën ontwikkeld voor **respectievelijk het ontwikkelen van ruimtelijke kwaliteiten en** het behouden en versterken van **landschappelijke** waarden in combinatie met de (on)mogelijkheden voor nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen, zoals bijvoorbeeld multifunctionele bufferzones.

De multifunctionele bufferzones mogen nadrukkelijk geen planologische schaduwwerking opleveren en zullen altijd op basis van vrijwilligheid worden gerealiseerd. Multifunctionele bufferzones zijn daarbij kostbaar, omdat er (tijdelijk) uitgebruikname van gronden mee gemoeid kan zijn. Belangrijk aandachtspunt bij de realisatie van bufferzones is daarom de combinatie met het creëren van renderende verdienmodellen voor agrariërs en andere grondeigenaren wanneer dat gewenst / nodig is. Mogelijkerwijs kunnen de gronden van de provinciale grondbank ook een rol spelen in de realisatie van multifunctionele bufferzones (zie 8.1 - Verinnerlijking van natuur in het provinciaal beleid).

Voorwaarde aan de verdienmodellen is logischerwijs wel dat zij geen negatief effect hebben op de natuurwaarden in het aangrenzende natuurgebied of op het landschap (inclusief omgevingskwaliteiten als rust, ruimte en duisternis) of op aangrenzende landbouwgebieden.

Wij gaan samen met terrein-beherende organisaties, de landbouwsector, het waterschap en gemeenten onderzoeken waar multifunctionele bufferzones gewenst zijn en effectief kunnen worden ingezet en welke mogelijkheden er om dat te realiseren (waarbij vooral ook aandacht voor verdienmodellen voor agrariër(s) en andere grondeigenaren). Daarbij hebben Provinciale Staten besloten een pilot uit te voeren voor de realisatie van een multifunctionele bufferzone langs een kwetsbaar natuurgebied.

Wat doen we voor natuurverbreding?

- in samenspraak met maatschappelijke partners de ambities op het vlak van maatschappelijke betrokkenheid en de verbinding natuur en economie uitwerken in concrete doelen en beleidsstrategieën (start 2017)
- driejaarlijkse evaluatie door het Planbureau voor de Leefomgeving over de stand van zaken van de uitwerking van de ambities op het vlak van maatschappelijke betrokkenheid en de verbinding natuur en economie in doelen en beleidsstrategieën.
- starten van een pilotproject voor de realisatie van een multifunctionele bufferzone langs een kwetsbaar natuurgebied (start 2017)

HOOFDSTUK 6 NATUURBELEVING

Het beleven van natuur, de mogelijkheid om van de natuur te kunnen genieten en van de natuur te leren, draagt positief bij aan ons welbevinden, onze gezondheid en onze woon- en werkomgeving. Daarnaast vergroot natuurbeleving ook de betrokkenheid bij natuur en de waardering ervoor. Dit kan het draagvlak voor natuurbescherming, -beheer en -ontwikkeling versterken. In de online enquête gaven de stakeholders aan dat zij natuurbeleving het belangrijkste onderwerp vinden voor de toekomst van de natuur in Zeeland (op de voet gevolgd door biodiversiteit).

Natuurbeleving wordt onder meer bepaald door de fysieke inrichting van de natuurgebieden, waarbij (recreatieve) voorzieningen een belangrijke rol spelen. Kennis over natuur en bekendheid van natuurgebieden dragen bij aan de beleving van de natuur.

Minstens 90% van de Zeeuwse natuurgebieden is toegankelijk en/of beleefbaar en de aanleg van recreatieve basisvoorzieningen en extra voorzieningen in de Zeeuwse topnatuurgebieden wordt gestimuleerd. Voor dat laatste doen wij in 2017-2018 onderzoek naar welke voorzieningen waar gewenst zijn en hoe deze kunnen worden gerealiseerd.

Wij ondersteunen natuuractiviteiten, -educatie en/of -promotie door het verlenen van subsidies aan diverse instellingen die hiervoor zijn toegerust. Om de samenhang, effectiviteit en efficiëntie van alle initiatieven op het vlak van natuurbeleving te vergroten stellen wij in samenspraak met betrokken maatschappelijke partijen een nota Natuurbeleving op. Hierin worden de doelstellingen voor natuureducatie, natuurpromotie en natuuractiviteiten verder uitgewerkt.

6.1 *Extra (recreatieve) voorzieningen in natuurgebieden*

In het natuurbeheer ligt de nadruk op het behoud en versterking van de aanwezige natuurwaarden.

Naarmate het Natuurnetwerk Zeeland de laatste jaren verder is afgerond, is ook de brede maatschappelijke betekenis van het Natuurnetwerk Zeeland, met name voor toerisme, omwonenden en het vestigingsklimaat steeds duidelijker geworden. De recreatieve mogelijkheden van de bestaande natuurgebieden worden meer en meer benut. De Provincie bekijkt alle natuurgebieden systematisch op mogelijkheden voor de verbetering van de toegankelijkheid. Via de beheersubsidies worden eisen gesteld aan de toegankelijkheid en wordt de aanleg van voorzieningen gestimuleerd.

Begin 2016 was bijna 95% van alle bestaande natuur toegankelijk of beleefbaar¹⁴. Ook voor nieuwe natuur wordt het uitgangspunt gehanteerd dat natuurgebieden toegankelijk zijn waar dat kan (minimale ondergrens 90%).

---

¹⁴ In sommige gevallen zijn de natuurwaarden van een natuurgebied te kwetsbaar om betreding toe te laten, of is het fysiek onmogelijk het gebied te betreden. In die gevallen wordt er naar gestreefd om de gebieden toch zo veel mogelijk te kunnen beleven vanaf de openbare weg, fietspad of bijvoorbeeld een uitkijktoren of observatiehut.

Wandelnetwerk en Boerenlandpaden

De Provincie Zeeland, Stichting Landschapsbeheer Zeeland, terreinbeheerders, waterschap, gemeenten en vele ondernemers hebben in de afgelopen jaren door heel Zeeland een netwerk gerealiseerd van 2500 kilometer aan wandelpaden door natuurgebieden en over boerenland: het *Wandelnetwerk Zeeland*.

De Provincie betaalt samen met gemeenten het onderhoud van het wandelnetwerk en de boerenlandpaden in Zeeland. Deze activiteiten worden uitgevoerd door Stichting Landschapsbeheer Zeeland en boeren ontvangen een vergoeding. VVV Zeeland is verantwoordelijk voor de promotie.

Uit een onderzoek van het Kenniscentrum Toerisme "Op pad met de wandelaar, kansen voor het wandelproduct" (2016) blijkt dat de verscheidenheid van het landschap en de beleving van natuur belangrijke aspecten zijn voor de wandelbeleving. In 2016 is een marketingconcept voor het Wandelnetwerk uitgewerkt. Uitgangspunt van het wandelaanbod is dat het verrassend moet zijn en de doelgroep een "authentieke beleving" biedt.

Buitendijks fietsen

Een uniek recreatief aanbod is de mogelijkheid om buitendijks te fietsen langs de Ooster- en Westerschelde. Hiervoor geldt – net als bij toegankelijkheid – dat dit niet overal kan in verband met de verstorende werking en doelstellingen in het kader van Natura 2000. In het beheerplan Deltawateren zijn hierover afspraken vastgelegd.

In de afgelopen jaren zijn veel dijktrajecten versterkt door het Projectbureau Zeeweringen. Hierbij zijn ook onderhoudspaden aangelegd. Bij alle trajecten is beoordeeld of het mogelijk is de nieuwe onderhoudspaden ook toegankelijk te maken voor fietsers. Dit heeft

erin geresulteerd dat inmiddels 53 kilometer pad extra is opengesteld langs de Oosterschelde en 40 kilometer extra langs de Westerschelde. Hiermee zijn langs Ooster- en Westerschelde nu respectievelijk 61% (102 km) en 74% (101 km) van het totaal aan strekkende kilometers onderhoudspad opengesteld.

Zeeland heeft een eigen fietsknooppuntensysteem of fietsroutenetwerk: het FIKS. Het FIKS is een bewegwijzerd netwerk van zorgvuldig geselecteerde fietspaden en –wegen. Bij de selectie van deze fietswegen is rekening gehouden met veiligheid en de aantrekkelijkheid van het landschap en is ook nadrukkelijk gekeken naar buitendijkse fietsroutes. In de praktijk roepen bepaalde gesloten dijkvakken ergernis op, bijvoorbeeld omdat niet duidelijk is aangegeven waarom het tracé gesloten is, of omdat een fietspad na een stukje dood loopt. Daarom is het Waterschap eind 2015 een project gestart om te kijken of deze trajecten verbeterd kunnen worden, bijvoorbeeld door bebording of betere signalering op de weg. De uitgangspunten van het beheerplan Deltawateren zijn hierbij leidend. Naast het Waterschap dragen ook Rijkswaterstaat en de Provincie financieel bij aan dit project.

In de nota "Natuurlijk genieten in Zeeland, toegankelijkheid van de Zeeuwse natuurgebieden" is onderscheid gemaakt in "gewone" natuurgebieden en zogenaamde *Toppers*. De *Toppers* zijn gebieden die in het weekend het drukst worden bezocht en die toegankelijk zijn voor mensen met een functiebeperking. De *Toppers*

worden gekenmerkt door de aanwezigheid van een hoger voorzieningenniveau dan de andere natuurgebieden. Nabijheid van horeca en parkeergelegenheid is een vereiste. Voorbeelden zijn de Zuidkust van Schouwen, de Manteling van Walcheren, de Zwaakse Weel en de Braakman.

De behoefte aan recreatiemogelijkheden in en rond natuurgebieden is vaak groter dan het aanbod aan voorzieningen.

Dit bleek duidelijk bij de consultatie van het maatschappelijk veld. Vanuit de recreatie-organisaties is er een expliciete vraag om meer recreatieve voorzieningen en in de publieksconsultaties kwam de wens naar voren voor bijvoorbeeld extra ruiter- en mountainbikepaden.

De recreatietoeslag van circa 34 euro per hectare die beheerders ontvangen voor het onderhoud van voorzieningen is niet genoeg om hoogwaardige voorzieningen in stand te houden of het aantal voorzieningen uit te breiden.

In de consultaties was brede steun voor bundeling van krachten van organisaties en ondernemers in en rond natuurgebieden om zowel de natuurkwaliteit van deze gebieden, als ook een hoge graad van recreatievoorzieningen in en rond deze gebieden te behouden en versterken. Geconstateerd werd dat dit alleen kan slagen wanneer belanghebbende partijen nauw samenwerken en hun verantwoordelijkheid nemen. Daarbij zouden de Provincie en de beheerder verantwoordelijk moeten zijn voor het basisbeheer en basisvoorzieningen en zou de extra kwaliteit geleverd moeten worden door organisaties en eigenaren in en rond het natuurgebied die daar belang bij hebben.

Door de stakeholders is aangegeven dat het van belang is dat de Provincie kaders en randvoorwaarden aan natuurbeleving stelt. Zonering van groen is volgens hen goed en noodzakelijk. Er moet een balans zijn tussen natuurbeleving en natuurkwaliteit.

De Provincie onderschrijft dit. Waar ruimte is (en de natuurwaarden het toelaten) kunnen kansen worden benut. Attracties horen daarmee niet thuis in een natuurgebied, maar kunnen wel in de randzone worden ontwikkeld, **mits zij geen negatief effect hebben op de natuurwaarden van het natuurgebied of op het landschap**. In sommige gevallen is een combinatie mogelijk, bijvoorbeeld als het om een aan natuur gelieerde attractie gaat, op een niet gevoelige plek, zoals bijvoorbeeld een klimbos of andere vormen van speelnatuur.

De Provincie neemt het initiatief om voor de *Toppers* (en mogelijk nog een paar goed bezochte gebieden met een regionale functie) aan de hand van business-cases te onderzoeken welke extra voorzieningen gewenst zijn en realiseert deze met een éénmalige financiële injectie, mits het beheer of een deel van de inrichting ervan door belanghebbende en profiterende partijen wordt verzorgd, middels een x-punten-plan. Daarom zal een onderzoek naar de behoefte aan voorzieningen worden gedaan en zal bij het vervolg van de "Staat van Zeeland" worden gekeken in hoeverre hierover informatie kan worden opgehaald bij de inwoners van Zeeland. Dit krijgt begin 2017 vorm. **Het onderzoek naar (extra) recreatieve voorzieningen wordt opgepakt binnen de opgave Beleef Zeeland (zie 8.1).**

Een aandachtspunt voor de Provincie bij het realiseren van extra voorzieningen is duurzaamheid, waarbij de mogelijkheden van circulair bouwen zullen worden onderzocht.

6.2 Activiteiten in de natuur en natuureducatie

Naast de aanwezigheid van fysieke recreatieve voorzieningen dragen ook activiteiten in de natuur en het kennis hebben van de Zeeuwse natuur (natuureducatie en -promotie) bij aan de beleving van natuur en het draagvlak voor natuur.

In Zeeland voeren verschillende organisaties activiteiten uit op het vlak van natuureducatie. Het gaat dan om activiteiten als excursies, cursussen, lezingen, werkdagen, etc. maar ook om bijvoorbeeld het aanbieden van lesprogramma's voor scholen, informatie op informatiepanelen, in folders, op kaarten, of digitaal via websites of apps.

Andere voorbeelden van natuuractiviteiten zijn het concept van de *Gastheerschappen* in Natura 2000-gebieden, promotie van natuur(gebieden) door middel van bijvoorbeeld de website van VVV-Zeeland, of films en boeken over de Zeeuwse natuur.

Vormen van natuurbeleving kunnen worden gekoppeld aan verschillende vervoersconcepten zoals zonne-

treinen, de Zeelandpas, het Rondje Pontje, fietstransferia, bikesharing of buswandelingen van A naar B (vergelijkbaar met de NS-wandelingen).

Door op bepaalde locaties de wegeninfrastructuur aan te passen kan de natuur er veel beter worden beleefd. Voorbeelden hiervan zijn het autoluw/-vrij maken van een weg door een natuurgebied, of het verwijderen van dichte wegbeplanting in een open duin- of poellandschap.

In Zeeland zijn verschillende musea en bezoekerscentra waar op verschillende manieren informatie wordt gegeven over natuur en landschap en van waaruit activiteiten worden georganiseerd. Walcheren heeft Terra Maris in de Manteling als museum voor natuur en landschap van Zeeland. In Zeeuws Vlaanderen is er het bezoekerscentrum Saeftinghe en het kleiner informatiepunt voor 't Zwin. Ook het Nationaal Park Oosterschelde kent een bezoekerscentrum en in de Plompe Toren op Schouwen wordt informatie over de natuur

van de Oosterschelde gegeven. Daarnaast zijn er diverse infopunten en excursieschuren van terreinbeheerdersorganisaties, waar ook gelegenheid is voor het drinken van een kopje koffie.

Verschillende Natuur- en Milieu-educatie centra (NME) in Zeeland (Tholen, Schouwen-Duiveland, Walcheren, De Bevelanden en Zeeuws-Vlaanderen) richten zich sterk op natuuractiviteiten voor (school)jeugd en hun ouders. In Goes is dit NME-centrum bijvoorbeeld onderdeel van de Hollandse Hoeve een stadspark met hoogstamboomgaarden, een heemtuin en een kinderboerderij.

De Provincie ondersteunt natuuractiviteiten, -educatie en/of -promotie door het verlenen van subsidies aan diverse instellingen zoals het Nationaal Park Oosterschelde, het Instituut voor natuurbeschermingseducatie en duurzaamheid (IVN), Terra Maris, Het Zeeuwse Landschap, Stichting Landschapsbeheer Zeeland en VVV Zeeland.

De Provincie heeft in 2016 aan het IVN opdracht gegeven tot het in kaart brengen van de activiteiten van de (natuur)organisaties op het gebied van educatie, voorlichting, informatie en promotie. Het doel hiervan is een efficiëntieslag bereiken door samenwerking, zonder overlap van taakstellingen en met partners in dit werkveld te komen tot een samenhangend plan (2017) waarbij communicatie en promotie op het gebied van

natuurbeleving, -natuureducatie en -promotie gebundeld zijn in een Zeeuws meerjarenprogramma natuur- en milieueducatie.

Uit een eerste verkenning door het IVN onder de (grotere) stakeholders op het gebied van natuureducatie¹⁵ is gebleken dat de noodzaak van meer samenwerking ter vergroting van de impact door de partijen wordt onderschreven. Partijen spreken de behoefte uit aan meer samenwerking en

afstemming. Het grootste deel van de partijen staat niet afwijzend tegenover het opzetten van een centrale samenwerkingsvorm, zolang het hier gaat om een transparante, functionele en versterkende werkvorm. Partijen geven aan dat een centrale samenwerkingsvorm niet mag leiden tot verkapte bezuinigingen, extra administratieve rompslomp en verlies van eigen identiteit. In 2018 moet dit zijn geïmplementeerd.

Om de samenhang, effectiviteit en efficiëntie van alle initiatieven op het vlak van natuurbeleving te vergroten stellen wij in samenspraak met betrokken maatschappelijke partijen een nota Natuurbeleving op. Hierin worden de doelstellingen voor natuureducatie, natuurpromotie en natuuractiviteiten verder uitgewerkt.

De uitkomsten van de opdracht aan het IVN (een Zeeuws meerjarenprogramma natuur- en milieueducatie - zie hiervoor), die in 2017 beschikbaar komen, kunnen als bouwstenen dienen voor de nota Natuurbeleving. Ook de uitkomsten van het onderzoek naar het gewenste voorzieningenniveau in de *Toppers* (zie 6.1) worden meegenomen in deze nota.

---

¹⁵ VVV-Zeeland, Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland, NME-centra, waterschap Scheldestromen, Nationaal Park Oosterschelde, Stichting Landschapsbeheer Zeeland, Terra Maris, Recron Zeeland, Staatsbosbeheer, Het Zeeuwse Landschap, Natuurmonumenten, kenniscentrum voor kusttoerisme en diverse gemeenten.

De Oosterschelde, een Nationaal Park van wereldklasse

Het Nationaal Park Oosterschelde is het grootste en natste Nationaal Park van Nederland en de natuur is uniek. Het gebied trekt jaarlijks een groot aantal nationale en internationale bezoekers. Als bezoeker beleef je hier het spel van getij, wind en water. Door het getij is het landschap altijd anders en de onderwaterwereld is prachtig en kleurrijk. De beleving wordt gestimuleerd met behulp van een jaar-rond activiteitenprogramma en een groot aantal voorzieningen. Het park is sterk in communicatie, informatie en educatie, en het kent een groot gastheernetwerk.

Binnen het driejarige Programma Nationale Parken van Wereldklasse ontwikkelt het ministerie van Economische Zaken een nieuwe standaard voor de Nederlandse Nationale Parken. In de Nationale Parken Deal, getekend door

14 'shareholders', is afgesproken om gezamenlijk een beweging op gang te brengen, die tot doel heeft:

- De kwaliteiten van Nationale Parken in Nederland te verhogen
- De betrokkenheid van de samenleving bij de natuur te versterken
- Een sterkere merk- en marktpositie van Nationale Parken in Nederland te bereiken

Het ministerie van Economische Zaken heeft voor de komende jaren een bedrag van 4 miljoen euro gereserveerd voor het uitwerken van deze doelen in de Nederlandse natuurgebieden en -landschappen.

Om het Nederlands publiek meer te betrekken bij, en enthousiast te maken voor de natuur in Nederland is 2016 de publieksverkiezing 'Mooiste natuurgebied van Nederland' uitgeroepen. Ook Nationaal Park Oosterschelde heeft zich met het indienen van een bidbook aangemeld voor deze verkiezing. Een vakjury onder leiding van prof. mr. Pieter van Vollenhoven heeft uit alle inzendingen het Nationaal Park Oosterschelde samen met 12 andere gebieden genomineerd voor de titel 'mooiste natuurgebied van Nederland'. Op 31 oktober 2016 maakte staatssecretaris Van Dam bekend dat het Nederlandse Waddengebied, de Veluwe en Nationaal Park Hollandse Duinen door het Nederlandse publiek zijn verkozen tot mooiste natuurgebieden. Nationaal Park Oosterschelde viel net buiten de prijzen, het aantal stemmen leverde een eervolle vierde plaats op.

Voor Nationaal Park Oosterschelde heeft de publieksverkiezing veel extra publiciteit en bekendheid opgeleverd in zowel binnen- en buitenland. Daarnaast zal Nationaal Park Oosterschelde als deelnemend gebied onderdeel zijn van de 'community of practice'. Hierbinnen worden kennis en opgedane ervaringen uitgewisseld over onder andere merkpositionering en het verwerven van inkomsten. Alle deelnemende gebieden werken zo aan een verbetering van de kwaliteit, toegankelijkheid en bekendheid van de Nederlandse natuur.

Wat doen we voor natuurbelieving?

- opzetten van een onderzoek naar de behoefte aan extra voorzieningen in de top-natuurgebieden aan de hand van businesscases. En deze realiseren met een éémalige financiële injectie, mits het beheer of een deel van de inrichting ervan door belanghebbende en profiterende partijen wordt verzorgd, middels een x-punten-plan (start 2017).
- uitwerken van de ambities op het vlak van natuureducatie, natuurpromotie en natuuractiviteiten in concrete doelen en beleidsstrategieën, in samenwerking met maatschappelijke partners
- driejaarlijkse evaluatie door het Planbureau voor de Leefomgeving over de stand van zaken van de uitwerking van de ambities op het vlak van het behoud en de versterking van de recreatieve, educatieve en belevingswaarde van natuur en landschap.

Ook andere aandachtspunten vanuit de consultatierondes worden betrokken bij het opstellen van de nota. Zoals het verzoek om meer in te zetten op "natuureducatie", in de zin van informatie verstrekken en kennis delen over de Zeeuwse natuur richting inwoners en bezoekers van Zeeland in de leeftijd van 0-99 jaar. Daarbij gaven de stakeholders aan dat de waarden van natuur goed voor het voelicht moeten worden gebracht bij iedereen (zowel inwoners als bezoekers van Zeeland – waarbij met name aandacht voor de jeugd/jongeren). Pas als deze aandacht en het besef er is zullen er meer maatschappelijke initiatieven komen voor het behoud van biodiversiteit.

HOOFDSTUK 7 LANDSCHAP

De Provincie wijst landschappen, landschapselementen en cultuurhistorische elementen van provinciaal belang aan en beschermt deze via de Verordening Ruimte.

De bescherming van omgevingskwaliteiten als rust, stilte, weidsheid, open horizon en duisternis en het aanwijzen van gebieden waarin "groene" landschapsontwikkeling met name wordt gestimuleerd wordt verder uitgewerkt in de Omgevingsvisie 2018-2024.

Naast deze invulling van landschapsbeleid via het ruimtelijk spoor investeren wij in landschapsbehoud en –versterking door bescherming en beheer van het Natuurnetwerk Zeeland en door stimulering van actief beheer van landschapselementen.

De vele verschillende landschappen en de natuurlijke en cultuurhistorische landschapselementen vertellen het verhaal van het ontstaan van Zeeland en de geschiedenis van Zeeland en haar inwoners. Dit draagt in belangrijke mate bij aan de identiteit en de belevingswaarde van Zeeland. Daarmee speelt landschap een belangrijke rol bij toerisme, vestigingsklimaat, leefbaarheid, biodiversiteit en erfgoed.

Bij de vaststelling van de startnota Natuurvisie hebben Provinciale Staten besloten dat landschap onderdeel moet uitmaken van de Natuurvisie. Ook in de stakeholders- en de publieksbijeenkomsten werd nadrukkelijk gepleit voor het opnemen van het onderdeel landschap in de Natuurvisie.

Het provinciaal beleid voor het thema landschap ligt vooral vast in het ruimtelijke spoor: het Omgevingsplan, de Verordening Ruimte Provincie Zeeland, de Kustvisie (die **voorjaar 2017** verschijnt) en de toekomstige op te stellen visie voor de kusten van de Deltawateren). Het is niet de bedoeling dat de Natuurvisie dit beleid doorkruist dan wel overschrijft. Wel kan op onderdelen aanvulling (in de zin van verduidelijking) plaatsvinden. Dit is hierna uitgewerkt voor de volgende onderdelen.

- aanwijzen van landschappen en landschapselementen van provinciaal belang
- beschermen van omgevingskwaliteiten als rust en stilte, duisternis, weidsheid en open horizon
- aanwijzen van stimuleringsgebieden voor landschapsontwikkeling

Hoewel het provinciale landschapsbeleid vooral in het ruimtelijke spoor is uitgewerkt, draagt ook het provinciale natuurbeleid bij aan het behoud en de bescherming van het Zeeuwse landschap. Veel waardevolle landschappen en landschapselementen zijn immers opgenomen in de begrenzing van het Natuurnetwerk Zeeland. Dat is op zich niet vreemd, aangezien de landschappelijke, cultuurhistorische en aardkundige waarden vaak meebepalend zijn voor de wezenlijke kenmerken en waarden van de natuurgebieden die via het Natuurnetwerk Zeeland worden beschermd en beheerd. Daarnaast wordt bij de ontwikkeling van nieuwe natuurgebieden goed rekening gehouden met de cultuurhistorie, archeologie en aardkundige waarden ter plaatse. Ook wordt hierbij zoveel als mogelijk geprobeerd om historische en aardkundige elementen beter zichtbaar en beleefbaar te maken.

Het streven naar een zo optimaal mogelijke beleefbaarheid van natuurgebieden (w.o. ook het Nationaal Park Oosterschelde) en daarmee ook een groot deel van het Zeeuwse landschap, is één van de uitgangspunten van het provinciale natuurbeleid.

Tot slot stimuleert de Provincie vanuit het natuurbeleid het actief beheer van landschapselementen buiten de natuurgebieden.

7.1 Bescherming van landschappen, landschapselementen van provinciaal belang

Tijdens de consultatiebijeenkomsten werden zorgen geuit omtrent de bescherming van aanwezige landschapswaarden en de inzet voor het landelijk gebied. Zorgen omtrent landschap (en de rol van provincies) zijn niet uniek voor Zeeland en zijn een gevolg van de decentralisatie waarbij is aangegeven dat provincies een vaste rol hebben bij de uitvoering van natuurbeleid, maar dat hun rol voor landschap anders is. Provincies staan nu aan de lat voor het sturen van ontwikkelingen in het landelijk gebied. Wát er aan stimulering en beleid voor landschap moet worden uitgevoerd is door het Rijk echter niet vast omschreven. De Rijksadviseur voor landschap gebruikte in dit verband zelfs de term dat het landschap in Nederland is “verweesd”.

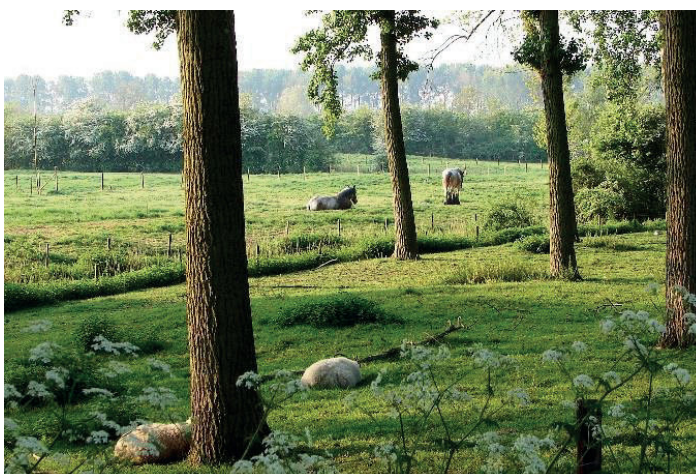
De Wet natuurbescherming biedt provincies de mogelijkheid om "bijzondere provinciale landschappen" aan te wijzen. Provinciale Staten hebben bij vaststelling van de Verordening Ruimte Provincie Zeeland (VRPZ) op 28 september 2012 (eerste wijziging 11 maart 2016) reeds landschappen, landschapselementen en cultuurhistorische elementen van provinciaal belang aangewezen, vanwege hun herkenbaarheid en bijzondere identiteit.

De VRPZ bepaalt dat nieuwe bebouwing of nieuwe vormen van grondgebruik niet mogen leiden tot een significante aantasting van de waardevolle landschappen en landschappelijke en cultuurhistorische elementen van provinciaal belang. Ook mag dit niet leiden tot een significante vermindering van oppervlakte van de gronden of tot een significante aantasting van de samenhang tussen gebieden. Deze bepalingen moeten worden geborgd in gemeentelijke bestemmingsplannen.

In de praktijk laten deze bepalingen nog ruimte voor ontwikkelingen. Voordeel hierbij is dat er altijd ruimte voor maatwerk blijft. Nadeel is dat noch in de VRPZ, noch in de "Handreiking Landschap" waar de VRPZ naar verwijst, een gedegen, uitvoerige beschrijving is opgenomen van de waarden van de landschappen, landschapselementen en cultuurhistorische elementen van provinciaal belang. De beschrijvingen van de waarden zijn algemeen van karakter en bieden daarom weinig handvatten voor het bepalen van strategieën over hoe om te gaan met ontwikkelingen in relatie tot de waarden. Daarbij komt dat de afweging óf en wanneer een ontwikkeling landschappelijk gezien al dan niet aanvaardbaar is altijd subjectief blijft. Hierdoor is het niet altijd voor iedereen duidelijk waar maatwerk stopt en de aantasting van waardevol landschap of cultuurhistorische elementen begint.

Om gemakkelijker te kunnen beoordelen of een ontwikkeling landschappelijk gezien al dan niet aanvaardbaar is, wil de Provincie de kernkwaliteiten van de landschappen, landschapselementen en cultuurhistorische elementen van provinciaal belang en de bijhorende strategieën uitvoeriger beschrijven. Daarmee wordt het toetsingskader duidelijker. Het verder uitwerken van het toetsingskader wordt meegenomen in het proces van totstandkoming van de provinciale Omgevingsvisie (2018 - 2024).

Landschappen, landschapselementen en cultuurhistorische elementen van provinciaal belang

In overleg met gemeenten, Stichting Landschapsbeheer Zeeland (SLZ) en Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland (SCEZ) zijn de kernkwaliteiten van het Zeeuwse landschap per regio geïnventariseerd. Daarbij is voor de afzonderlijke kwaliteiten aangegeven of zij van provinciaal, regionaal of lokaal belang zijn en zijn strategieën geformuleerd voor de wijze van behoud, bescherming en ontwikkeling. De inventarisatie en strategieën zijn opgenomen in de *Handreiking landschap* – “Het Landschap van Zeeland - beschrijving van het landschaps-DNA en ontwikkelingsperspectief” (Bosch en Slabbers Landschapsarchitecten (2012) in opdracht van Provincie Zeeland)

De via de Verordening Ruimte Provincie Zeeland beschermde landschappen, landschapselementen en cultuurhistorische elementen van provinciaal belang zijn:

- *vlakelementen*: de Deltawateren, duin- en strandlandschappen, vroongronden, schorren en slikken, inlagen, karrevelden en open zilte weidegebieden, kreken en kreekrestanten, bossen en landgoederen, bijzondere open poelgebieden, (overige) gebieden van het Natuurnetwerk Zeeland en de open entree van Zeeland (langs de A58)
- *lijnelementen*: Deltawerken en overige grote ingenieurswerken (onder andere de Zeelandbrug), deltadijken, binnendijken, muraltmuurtjes, Atlantikwall, Landfront Vlissingen, Staats-Spaanse Lijnen, duinbeken, houtwallen en elzenmeten in de Kop van Schouwen en herkenbare overgangen naar kleinschalige dekzandlandschappen in Zeeuws-Vlaanderen
- *puntelementen*: vliedbergen, welen, paalhoofden, molenbiotopen, forten, kastelen, hollestelles, oesterputten en de groeve in Nieuw-Namen

Van gemeenten wordt verwacht dat zij op een soortgelijke wijze uitwerking geven aan het behoud van de kwaliteiten met een regionaal of lokaal belang in hun structuurvisies (vanaf 2018 omgevingsvisies) en bestemmingsplannen (vanaf 2018 omgevingsplannen). De gezamenlijk uitgevoerde inventarisatie kan daarbij worden beschouwd als een handreiking.

7.2 Bescherming van rust, stilte, weidsheid, open horizon en duisternis

In de nieuwe Wet natuurbescherming worden in Natura 2000-gebieden waarden als weidsheid en duisternis niet langer beschermd. Op grond van het Activiteitenbesluit milieubeheer kunnen provincies gebieden aanwijzen waarbinnen kwaliteiten als rust, stilte, weidsheid, open horizon (ruimte) en/of duisternis worden beschermd.

In de Verordening Ruimte Provincie Zeeland (VRPZ) zijn landschappen van provinciaal belang aangewezen vanwege (onder meer) hun bijzondere openheid. Ook zijn hierin zogenaamde windmolenconcentratiegebieden aangewezen.

In het Omgevingsplan en de VRPZ worden provinciaal beleid en regels ten aanzien van stilte en duisternis verwoord. Unieke plekken in het landschap, waar rust en stilte centraal staan, worden beschermd. Dit zijn de Milieubeschermingsgebieden. In Zeeland is het grootste deel van de Natura 2000-gebieden aangewezen als milieubeschermingsgebied. Voor de milieubeschermingsgebieden gelden richtwaarden en gedragsregels om verstoring van de rust en stilte te voorkomen. Met betrekking tot nieuwe of uitbreiding van bestaande lawaaisportlocaties en start- en landingsplaatsen zijn beperkende regels gesteld.

De Provincie Zeeland wil delen van Zeeland waar de donkerte een echte meerwaarde heeft beschermen tegen onnodige lichthinder zonder belemmerend te werken. Duisternis is een kwaliteit die in Zeeland nog aanwezig is en door de bewoners en recreanten heel erg wordt gewaardeerd, vooral in het buitengebied en de natuur. In de VRPZ zijn concentratiegebieden voor glastuinbouw aangewezen. Bij het beoordelen van ruimtelijke plannen met betrekking tot grootschalige verlichte kassengebieden en de toepassing van grootschalige verlichting zal de Provincie er op toezien dat de beste technieken om lichthinder te voorkomen worden toegepast. Ten aanzien van de toepassing van de verlichting van de provinciale wegen voert de Provincie een terughoudend beleid.

Wij willen de kwaliteiten als rust, stilte, weidsheid, open horizon (ruimte) en of duisternis niet alleen behouden in het belang van natuurwaarden, maar ook voor de beleving van het landschap en de omgeving door bewoners en bezoekers van Zeeland (toerisme, leefbaarheid, vestigingsklimaat, gezondheid). Op welke wijze aan het behoud van de omgevingskwaliteiten vorm gegeven zal worden, wordt uitgewerkt in het proces van totstandkoming van de Omgevingsvisie (2018 – 2024).

7.3 Stimuleringsgebieden voor landschapsontwikkeling

Versterking van de agrarische structuur vormt een belangrijke provinciale doelstelling. Dit wordt onder meer gerealiseerd door de integrale werkwijze van het Kavelruilbureau Zeeland en de aanleg van landbouwroutes.

Als gevolg van (verschillende) “rood-voor-groen”-regelingen (waaronder de regeling voor nieuwe landgoederen), bos- en natuurcompensatie, (toekomstige) vergroeningsmaatregelen vanuit GLB, etc. duiken her en

der in het agrarisch gebied "groene" ontwikkelingen op. In sommige gevallen doen die ontwikkelingen de agrarische structuurversterking te niet of belemmeren deze.

Daarnaast heeft een aantal van deze "groene" ontwikkelingen weinig toegevoegde landschapelijke, ecologische of recreatieve waarde, omdat ze geïsoleerd en wijd verspreid liggen en er weinig samenhang is met het Natuurnetwerk Zeeland of het landschap in de directe omgeving.

Dit wordt onder meer veroorzaakt doordat veel van deze ontwikkelingen binnen een bepaalde termijn en daarom op direct beschikbare grond moeten worden gerealiseerd (bijvoorbeeld

boscompensatie) of omdat het om particuliere initiatieven gaat die plaatsvinden op eigen grond (bijvoorbeeld nieuwe landgoederen).

Het aanwijzen van gebieden waarbinnen voornoemde "groene" ontwikkelingen juist wel tot de gewenste meerwaarde leiden kan een oplossing bieden. Het gaat dan om gebieden die agrarisch minder intensief worden benut, waar ruimte is voor andere functies zoals natuur, landschap, water, recreatie, etc. en waar de "groene" ontwikkelingen een bijdrage kunnen leveren aan versterking van het Natuurnetwerk Zeeland, het landschap en de recreatieve structuur.

Dit soort stimuleringsgebieden voor landschapsontwikkeling biedt naast mogelijkheden tot versterking van het Natuurnetwerk Zeeland en landschap ook kansen voor:

- de verbreding van de agrarische bedrijfsvoering (combinaties met andere functies)
- "natuur-inclusieve" of ecologisch duurzame landbouw (agrarische biodiversiteit)
- bufferzones tussen natuurgebieden en landbouwgebieden, bedoeld om wederzijdse overlast te voorkomen/beperken (zie 5.4)
- zonerings van het recreatief gebruik van natuurgebieden (afleiden van recreatiedruk)
- naturrecreatie
- combinaties met andere functies als (verblijfs)recreatie, wateropgaven, ruimtelijke adaptatie etc.
- het realiseren van groene uitloopgebieden rond steden en dorpen. Eventueel in combinatie met het benutten van (gemeentelijke) gronden in het buitengebied die (voorlopig) niet meer ontwikkeld worden tot reguliere woonwijken of bedrijventerreinen (tijdelijke natuur / "pauzelandenschappen")

Ook hier zijn weer combinaties van diverse functies mogelijk: (stads)landbouw, recreatie, natuur, water, ruimtelijke adaptatie, educatie.

Dit soort groene zones rond steden en dorpen kunnen bijdragen aan de versterking van de biodiversiteit van steden en dorpen.

- het maken van verbindingen tussen zorg(instellingen) en nabijgelegen natuurgebieden en/of het aangrenzende platteland. De hier aanwezige (en/of te ontwikkelen) natuur- en landschapswaarden kunnen bijdragen aan de gezondheid van zowel zorgbehoevenden als de overige inwoners van Zeeland

Het creëren van verbindingen tussen zorginstellingen en natuurgebieden was ook een idee dat op een van de publieksbijeenkomsten werd geopperd

Er is een koppeling te maken met de deelgebiedenbenadering in de Kustvisie die **voorjaar 2017** wordt vastgesteld. Er is een koppeling te maken met de deelgebiedenbenadering in de Kustvisie die **voorjaar 2017** wordt vastgesteld. In de Kustvisie worden **zognaamde aandachts- en beschermingsgebieden** aangeduid. Voor deze gebieden worden strategieën ontwikkeld voor **respectievelijk het ontwikkelen van ruimtelijke kwaliteiten en** het behouden en versterken van **landschappelijke** waarden in combinatie met de (on)mogelijkheden voor nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen, **zoals bijvoorbeeld multifunctionele bufferzones.**

De Provincie onderzoekt in het proces van totstandkoming van de Omgevingsvisie (2018 – 2024) samen met gemeenten, de landbouwsector en het waterschap de mogelijkheden tot aanwijzing van gebieden waarbinnen de realisatie van stimuleringsgebieden voor landschapontwikkeling kunnen worden gestimuleerd en gefaciliteerd. De ligging van de gebieden en de vormen van landschapontwikkeling moeten een bijdrage kunnen leveren aan de versterking van het Natuurnetwerk Zeeland, de biodiversiteit, het landschap en eventuele andere functies als wateropgaven, ruimtelijke adaptatie, extensieve vormen van recreatie en verbreding van de landbouw. Voor het stimuleren en faciliteren van dit soort landschapontwikkeling binnen daarvoor aangewezen stimuleringsgebieden wendt de Provincie bestaande, beschikbare middelen aan.

7.4 Actief beheer van landschapselementen

Verspreid door Zeeland zijn buiten het Natuurnetwerk Zeeland diverse kleine landschapselementen gelegen, als knotbomen, hagen, hoogstamboomgaarden, veedrinkputten, welen en streekeigen boerenerven. Deze landschapselementen dragen sterk bij aan de biodiversiteit van het platteland en kunnen fungeren als verbindingzones tussen gebieden van het Natuurnetwerk Zeeland. Bovendien dragen zij ook sterk bij aan de identiteit van Zeeland en de aantrekkelijkheid van het platteland als gebied om te wonen, werken en recreëren. Hetzelfde geldt ook voor tal van kleine cultuurhistorische elementen als dijkcoupures, sluisjes, bunkers, grensstenen en veel aan het boerenerf gebonden elementen als bakketen, varkenscotten en toegangshekken.

Veel van deze elementen hebben hun oorspronkelijke functie verloren en zijn verdwenen of worden niet meer onderhouden. De meeste zijn in particulier eigendom. In veel gevallen ontbreekt het bij eigenaren aan kennis en kunde om de elementen in stand te houden.

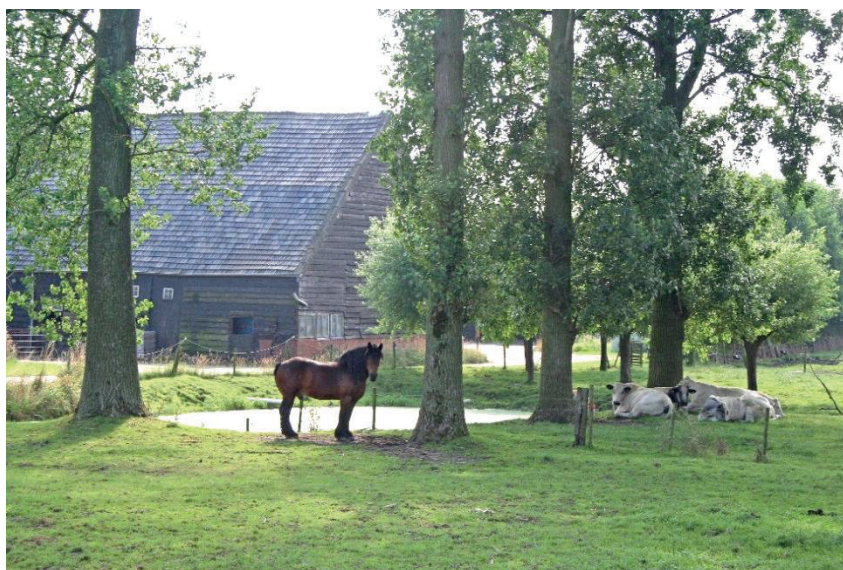

Beheer en onderhoud van veel van deze elementen wordt uitgevoerd door eigenaren zelf en/of vrijwilligers(groepen). De tijd en middelen die zij hier in steken zijn echter lang niet altijd voldoende om deze elementen duurzaam in stand te kunnen houden of te herstellen. Bovendien zijn er nog heel wat van deze

elementen die helemaal geen onderhoud kennen. Slechts een beperkt gedeelte van deze elementen wordt onderhouden in het kader van het gesubsidieerde agrarisch natuur- en landschapsbeheer.

Tijdens de consultatie van het maatschappelijk veld bleek dat aan genoemde landschapselementen veel waarde wordt gehecht. Enerzijds vanwege de bijdrage aan de biodiversiteit, anderzijds vanwege de bijdrage aan de identiteit en daarmee beleving van het Zeeuwse platteland.

Voor het actief beheer en herstel van landschapselementen die een versterking van de biodiversiteit en/of het Natuurnetwerk Zeeland opleveren hebben PS in de kadernota besloten meer middelen uit te trekken.

Wat doen we voor landschap?

- aanwijzen en beschermen van landschappen, landschapselementen en cultuurhistorische elementen van provinciaal belang via de Verordening Ruimte Provincie Zeeland
- verder uitwerken van het ruimtelijk toetsingskader voor landschappen, landschapselementen en cultuurhistorische elementen van provinciaal belang in het proces van totstandkoming van de provinciale Omgevingsvisie (2018 - 2024)
- verdere uitwerking in het proces van totstandkoming van de provinciale Omgevingsvisie (2018 - 2024) van de wijze waarop omgevingskwaliteiten (rust, stilte, weidsheid, open horizon en duisternis) beschermd kunnen worden
- onderzoek in het proces van totstandkoming van de Omgevingsvisie (2018 – 2024) naar de mogelijkheden tot aanwijzing van gebieden waarbinnen landschapsontwikkeling met name gestimuleerd en gefaciliteerd zou moeten worden
- stimuleren van actief landschapsbeheer door bijvoorbeeld het ondersteunen van Stichting landschapsbeheer Zeeland en het Collectief Poldernatuur Zeeland
- stimuleren van actief beheer en herstel van landschapselementen die een versterking van de biodiversiteit en/of het Natuurnetwerk Zeeland opleveren met extra middelen

HOOFDSTUK 8 UITVOERING EN MIDDELEN

In de kadernota zijn met betrekking tot de uitvoering een drietal algemene keuzes gemaakt. Het gaat hierbij om de mate waarin de Provincie kiest voor verinnerlijking van natuur, zijnde een belangrijk en mede identiteitsbepalend onderdeel van het Land in Zee, bij alle beleidsuitvoering waarin de Provincie en haar gebiedspartners een rol spelen of hebben. Daarbij is een keuze gemaakt in de wijze waarop de samenwerking met medeoverheden en partners wordt opgepakt en waarbij taken en verantwoordelijkheden over en weer worden benoemd. Dit alles vanuit het besef van een gedeeld eigenaarschap van deze Zeeuwse kernkwaliteiten.

Tot slot is voor na de inwerkingtreding van de nieuwe Wet natuurbescherming een keuze gemaakt voor de mate van bemoeienis of detailniveau op onderdelen als gebiedsbescherming of jacht en schadebestrijding.

De gemaakte keuzes worden in paragraaf 8.1 tot en met 8.3 beschreven. Zij vormen algemene uitgangspunten bij (provinciale) projecten en implementatie van nieuw beleid. In bijlage 1 van de Natuurvisie is een uitvoeringsprogramma opgenomen.

8.1 Verinnerlijking van natuur in de Provinciale organisatie

Binnen de eigen provinciale organisatie is er uiteraard aandacht voor de integratie van het natuur- en landschapsbeleid met ander beleid van de Provincie. Het gaat dan om raakvlakken met bijvoorbeeld economie, leefbaarheid, ruimte en water en de opgaven vanuit verschillende beleidsnota's op dat vlak.

Een voorbeeld betreft de raakvlakken met het Mobiliteitsplan Zeeland. De Provincie streeft hierin naar een duurzame inrichting van de mobiliteit. Enerzijds door het terugdringen van lucht-, geluid- en lichtvervuiling als gevolg van verkeer (autoluw maken van gebieden, bevorderen duurzame vervoersconcepten en fietsverkeer). Anderzijds door het aantrekkelijk maken van een toeristisch netwerk van vervoer voor recreanten, bijvoorbeeld door het vergroten van de natuurbeleving door fysieke aanpassing van bepaalde Provinciale wegen. Het Mobiliteitsplan stelt ook duurzame grond-, weg- en waterbouw (en -beheer) als doel, door onder meer toepassing van bio-based producten en energiezuinige verlichting. Bij dit doel past bijvoorbeeld ook het combineren van wegenbouw- of dijkversterkingsprojecten met zand- of kleiwinning uit natuurontwikkelingsprojecten, of de aanleg van een faunapassage als een weg toch wordt opgeknapt. Meer voorbeelden van raakvlakken met ander provinciaal beleid zijn: de Kaderrichtlijn water (zie hoofdstuk 3), het thema Zeeland – Gezonde Regio (zie paragraaf 5.1) en de uitwerking van het concept pauzelandenschappen (Nieuwe Wegen, nota Leefbaarheid & Bevolking 2014-2018).

Een andere weg waarlangs de integratie kan worden ingevuld is via de uitwerking van onderdelen van het Deltaprogramma Zuidwestelijke Delta, zoals de Delta-beslissing Ruimtelijke Adaptatie (klimaatbestendige inrichting van de Delta) en het thema Experimenteer-ruimte Energietransitie en Deltatechnologie Zuidwestelijke Delta als proeftuin voor waterkwaliteits- en waterveiligheidsconcepten van de toekomst met inachtneming van onder andere ecologische belangen).

Ook nemen medewerkers vanuit het cluster Natuur & Landschap deel aan de uitwerking van verschillende provinciale doelen en opgaven, zodat de natuurcomponent in een vroegtijdig stadium wordt opgenomen en kansen worden benut, ofwel op een later moment geen hindernis vormt.

In het kader van de 0-based begroting is onlangs een keuze gemaakt voor investeringsprogramma's en maatschappelijke opgaven. Ook hierin kan natuur een nadrukkelijke rol spelen. Duidelijke samenhang is er met de investeringsprogramma's Economische Innovatie/Innovatiefondsen en Impuls Bedrijventerreinen en de maatschappelijke opgaven Aantrekkelijk Zeeland, Beleef Zeeland, Zichtbaar Zeeland en Circulaire Economie en Energietransitie. Natuur is dus alles behalve louter een sectoraal thema en doel op zich. De natuur, en zeker de unieke Delta natuur, is zo wezenlijk en identiteitsbepalend voor Zeeland dat het binnen tal van opgaven kansen schept en beleidsdoelen dient. De natuur in Zeeland is immers een groot en waardevol kapitaal van het Land in Zee, met iconen als Saefthage, Nationaal Park Oosterschelde e.a. die helpen Zeeland op de kaart te zetten als een landschappelijk en natuurlijk waardevol en bijzonder gebied. De raakvlakken zullen concreet verder worden onderkend en opgezocht.

De vraag is, zeker als geconcludeerd mag worden dat de Zeeuwse natuur uniek is en toegevoegde waarde heeft, of natuur voor die thema's, programma's en beleidsvelden ook een plus mag vragen of zelfs afdwingen.

Het is mogelijk om te kiezen voor een strategie van vanzelfsprekende verinnerlijking van natuur in alle facetten van het provinciale beleid. Spreek je immers over Land in Zee dan spreek je ook over de bijzondere natuur, de ontstaansgeschiedenis ervan en de natuurbeleving. Voorbeelden van verinnerlijking zijn: bij alle provinciale werken rekening houden met flora en fauna door het benutten van kansen, bij uitvoering van infrastructurele projecten gelijktijdig faunapassages inrichten, of verlichtingsarmatuur inkopen die minimale lichtuitstraling geeft; daar waar mogelijk bij het (tijdelijk) in pacht uitgeven van provinciale gronden voorwaarden stellen ten gunste van de biodiversiteit, boven en onder het maaiveld; het hanteren van een meer duurzaam inkoop- en aanbestedingsbeleid; etc. Hiermee krijgt de Provincie een voorbeeldfunctie en kan worden gesproken van verinnerlijking van natuur als plus op de afspraken met het Rijk en een onderkenning van de natuur als waardevol kapitaal van Zeeland, land in zee.

Waar raakvlakken zijn tussen provinciaal natuur- en landschapsbeleid en overig provinciaal beleid, investeringsprogramma's en opgaven zal steeds worden bekeken of er koppelingen kunnen worden gemaakt die meerwaarde creëren en leiden tot co-creatie.

Daarnaast wordt de specifieke natuuropgave (behoud biodiversiteit en aandacht voor de verbinding van natuur en economie / maatschappij) zo veel als mogelijk verinnerlijkt in andere provinciale beleidsvelden, de uitvoering van provinciale werken en de provinciale organisatie.

Hierna volgt een niet-limitatief overzicht van mogelijke raakvlakken met de vier maatschappelijke opgaven die onderdeel zijn van de nieuwe begrotingsystematiek (geïntroduceerd in de Voorjaarsnota 2016).

Opgave Beleef Zeeland	Raakvlakken met de Natuurvisie
<p>Een aantrekkelijke groene omgeving is een vestigingsfactor van betekenis. De inzet van Beleef Zeeland is gericht op onderscheidende belevingen door o.a. de inzet van de kwaliteitsimpuls Groen. Het gaat om de volgende componenten:</p> <p>a) Het meer beleefbaar maken van natuur en landschap voor de gast en deze meer bekend maken met de mogelijkheden.</p> <p>b) meekoppelkansen voor natuur benutten en onnodige hindernissen als gevolg van natuur opheffen.</p> <p>De natuur dus, als icoon binnen Land en Zee en het verzilveren van haar waarde voor inwoners, ondernemers en toeristen</p> <p style="text-align: center;">>></p>	<p>a) De nota Natuurbeleving en Natuurverbreding en onderzoek naar wensen voor extra voorzieningen geven invulling aan deze opgave (5.2, 6.1)</p> <p>Beheer van natuur buiten het Natuurnetwerk zorgt voor een aantrekkelijk landschap (2.2) en de bescherming van landschap en het beheer van landschapselementen dragen bij aan de identiteit en de belevingswaarde van Zeeland (H7). Dit is van positieve waarde op welbevinden van inwoners en vestigers in Zeeland.</p> <p>Actieve bescherming van internationaal beschermde soorten die typisch zijn voor Zeeland draagt bij aan versterking van het onderscheid van de karakteristieke Zeeuwse natuur ten opzichte van de natuur elders (2.3).</p> <p>b) Slimme natuurcombinaties en pro-actieve soortenbescherming dragen bij aan deze opgave (5.2, 1.2)</p>

Opgave Zichtbaar Zeeland	Raakvlakken met de Natuurvisie
<p>Doel is de onderscheidende Zeeuwse identiteit nog beter zichtbaar maken. Daarbij moeten keuzes worden gemaakt die ervoor zorgen dat Zeeland echt bijzonder en daardoor aantrekkelijk is en blijft voor inwoners, bezoekers, bedrijven, studenten en anderen.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Natuurbescherming, -beheer, -ontwikkeling en -herstel zorgen ervoor dat Zeeland bijzonder blijft (focus op typisch Zeeuwse natuur) (H1, H2, H3, H4). Zoek mogelijkheden om natuuringrepen (herstel, ontwikkeling) te doen vanuit een identiteitsbewustzijn en een merkbewustzijn (land in zee); behalve functioneel kan iets simpels iconisch zijn. Denk aan een stukje glazen dijk dat laat zien hoe we hier leven t.o.v. de zeespiegel. Of denk aan een glazen behuizing van de getijdendijker in Waterdunen; nu zit het achter de stenen en ziet niemand het vernuft, de grote gedachte erachter. Dit soort zaken helpt zichtbaar te maken waar Zeeland zo bijzonder en vindingrijk in is. - Typisch Zeeuwse landschappen en landschapselementen worden beschermd en beheerd (2.2, H7) - Onderdelen van de pijler Natuurbeleving zorgen voor zichtbaarheid: goede ontsluiting van informatie over natuurgebieden, de promotie van Zeeuwse natuurgebieden, aanbod van unieke natuurbeleving (H6) <p>Online en offline zichtbaar en vindbaar maken van het natuurlijk kapitaal van Zeeland. Op een inspirerende, aansprekende manier. Bijvoorbeeld met augmented/virtual reality, door het ontwikkelen van tools die onze partners (natuurorganisaties, VVV, Impuls Zeeland, makelaars, onderwijsinstellingen) kunnen gebruiken bij het werven en aanprijzen van Zeeland aan hun doelgroepen. Ook in de (toeristische) campagnes die we voor Zeeland ontwikkelen (met VVV) is natuur een belangrijke drager van content, zoals buitendijks fietsen, oesters rapen, struinen door Saeftinghe, haaiantanden zoeken, rondvaarten over de Oosterschelde, kust- en trekvogels kijken, etc. (H6). De natuur is dus een belangrijk onderdeel van de mentale skyline van Zeeland en daardoor beeldbepalend. Zo moet het nog meer worden ingezet.</p>

Opgave Aantrekkelijk Zeeland	Raakvlakken met de Natuurvisie
<p>Leefbaarheid is een belangrijke voorwaarde voor een goed woon-, werk- en vestigingsklimaat. Onder leefbaarheid vallen verschillende basiscomponenten waaronder "wonen en de woonomgeving".</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Natuurcombinaties op het vlak van wonen en werken (H5). Bijvoorbeeld meer groen in en om de steden / dorpen en het beleid t.a.v. tijdelijke natuur, pauzelanden of in groene overgangen stadplatteland (7.3). Groen in de nabijheid van de woonomgeving leidt namelijk aantoonbaar tot een beter welbevinden van mensen - Toepassen van proactieve soortenbescherming bij bouw-, sloop- en renovatiewerkzaamheden (1.2)

Opgave Circulaire Economie en Energietransitie	Raakvlakken met de Natuurvisie
<p>Doel is de concurrentiepositie van het bedrijfsleven verbeteren, het regionale vestigingsklimaat aantrekkelijk maken en voor de langere termijn het bedrijfsleven toekomstbestendig maken. Via inzet op energietransitie leveren we op Zeeuwse schaal onze bijdrage aan het oplossen van het klimaatprobleem.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Onderzoek naar innovatieve verwerkingsmethoden van maaisel uit ecologisch beheerde bermen (2.2.2), maar ook van maaisel en andere biomassa afkomstig van natuurbeheer (H2). - Slimme natuurcombinaties op het vlak van energie en het benutten van reststoffen uit natuurbeheer (hout en maaisel uit natuurgebieden en andere ecologisch beheerde gebieden (bermen en dijken) voor brandstof, vergisting, meststof, strooisel of raffinage tot grondstoffen voor bijvoorbeeld bioplastic, graskarton, plaatmateriaal, etc. - Toepassen van principes van circulair economie en circulair bouwen bij de aanleg van nieuwe natuurgebieden en het aanbrengen van (recreatieve) voorzieningen in natuurgebieden (H3, H6). - Combinaties maken van natuureducatie en bewustwording energie en klimaat (6.2)

8.2 Samenwerking met medeoverheden en partners

Het Land in Zee en dus ook de natuur is van alle Zeeuwen. Daarin ligt dus een gedeeld eigenaarschap. In de huidige uitvoering van het natuur- en landschapsbeleid werkt de Provincie Zeeland dan ook samen met andere overheden en maatschappelijke partners. Deze partijen zijn samen vertegenwoordigd in de Provinciale Commissie Groene Ruimte en in dit platform wordt in een vroegtijdig stadium beleid besproken en inbreng gevraagd.

Een deel van de medeoverheden en partners heeft opgaven die overeenkomen met ambities van de Natuurvisie. Het gaat dan bijvoorbeeld om natuurontwikkeling en de mogelijkheid om adequaat te handelen bij aankoopkansen middels voorfinanciering door derden, mogelijkheden voor de aanleg van tijdelijke natuur op gronden van bijvoorbeeld Zeeland Seaports of gemeenten, een wens voor betere communicatie over de mogelijkheden en ontsluiting van het wandelnetwerk (inclusief boerenlandpaden), biodiversiteitsprojecten van medeoverheden, of een programma als de Vitale Revolutie van de GGD Zeeland.

Het is op elk moment mogelijk om samenwerking te zoeken, maar een mogelijke plus kan worden behaald als hier enige mate van commitment van partijen bij wordt uitgesproken.

Uit de stakeholder- en publieksbijeenkomsten kwam ook de oproep om hierover gezamenlijk afspraken te maken, de voortgang te bewaken en te zorgen voor een instrument om elkaar ook in de toekomst aan te kunnen spreken op de goede intenties, waarbij de provincie het voortouw zou moeten nemen. Een instrument dat hiertoe kan bijdragen is een manifest waarin partijen op een concreet niveau vastleggen wat in de komende periode hun bijdrage kan zijn aan de natuuropgave, met daarbij een (half)jaarlijkse agendering om de voortgang te bewaken (bijvoorbeeld in de Provinciale Commissie Groene Ruimte). Uit de eerste voortgangsrapportage natuur van het IPO (Natuur in de provincie – 2015) blijkt dat in enkele provincies al soortgelijke samenwerkingsovereenkomsten zijn gesloten.

Uit de stakeholder- en publieksbijeenkomsten kwam ook de oproep om hierover gezamenlijk afspraken te maken, de voortgang te bewaken en te zorgen voor een instrument om elkaar ook in de toekomst aan te kunnen spreken op de goede intenties, waarbij de provincie het voortouw zou moeten nemen. Een instrument dat hiertoe kan bijdragen is een manifest waarin partijen op een concreet niveau vastleggen wat in de komende periode hun bijdrage kan zijn aan de natuuropgave, met daarbij een (half)jaarlijkse agendering om de voortgang te bewaken (bijvoorbeeld in de Provinciale Commissie Groene Ruimte). Uit de eerste voortgangsrapportage natuur van het IPO (Natuur in de provincie – 2015) blijkt dat in enkele provincies al soortgelijke samenwerkingsovereenkomsten zijn gesloten.

Wij voeren onze taken en ambities uit conform de afspraken met het Rijk en onze eigen Natuurvisie en zoeken daarbij naar koppelingen met het beleid van andere overheden en maatschappelijke partners om zo meerwaarde te creëren.

Daarnaast willen wij andere overheden, maatschappelijke partijen en bedrijven oproepen om óók een bijdrage te leveren aan de opgaven met betrekking tot biodiversiteit, natuur & economie en natuur & maatschappij. Wij nodigen deze partijen uit om daarvoor mét ons een intentieverklaring of manifest te ondertekenen en hiervan periodiek de voortgang te bespreken. Daarnaast is ook in Zeeland sprake van een toenemende mate van directe betrokkenheid van burgers bij tal van ontwikkelingen in de woonomgeving waarbij ook natuur een rol speelt. Samen met andere overheden zullen wegen worden gezocht hoe deze burgerparticipatie vorm kan krijgen (zie ook 5.2. Versterken van burgerkracht is ook een deelopgave van de opgave Aantrekkelijk Zeeland).

Daarnaast willen wij andere overheden, maatschappelijke partijen en bedrijven oproepen om óók een bijdrage te leveren aan de opgaven met betrekking tot biodiversiteit, natuur & economie en natuur & maatschappij. Wij nodigen deze partijen uit om daarvoor mét ons een intentieverklaring of manifest te ondertekenen en hiervan periodiek de voortgang te bespreken. Daarnaast is ook in Zeeland sprake van een toenemende mate van directe betrokkenheid van burgers bij tal van ontwikkelingen in de woonomgeving waarbij ook natuur een rol speelt. Samen met andere overheden zullen wegen worden gezocht hoe deze burgerparticipatie vorm kan krijgen (zie ook 5.2. Versterken van burgerkracht is ook een deelopgave van de opgave Aantrekkelijk Zeeland).

8.3 Implementatie Wet natuurbescherming

Op basis van de Wet natuurbescherming krijgt de Provincie veel bevoegdheden. In die bevoegdheden zit een mate van beleidsvrijheid. Voor hoofdkeuzes is in de kadernota, of is in de Voorjaarsnota 2016, een richting aan Provinciale Staten gevraagd. Bijvoorbeeld voor soortenbescherming en uitkeringen bij fauna-schade.

Veel zaken zullen nog verder in detail geregeld worden. Na vaststelling van de Natuurvisie wordt een uitvoeringsprogramma Wet natuurbescherming opgesteld waarin gedetailleerde uitwerking en beleidsregels voor de diverse onderdelen worden vastgelegd. Onderwerpen die daarbij aan bod komen zijn:

- gebiedsbescherming
- bescherming houtopstanden
- soortenbescherming
- jacht en schadebestrijding
- tegemoetkoming schade

Met betrekking tot deze onderdelen is er nu voor gekozen om de wet, waar mogelijk, beleidsarm in te voeren. Omdat het beschermingsregime doorlopend is en continue moet blijven, mag er geen leemte vallen bij de bevoegdheidsoverdracht tussen de thans geldende regels van het Rijk en de toekomstig geldende regels van de Provincie. De thans geldende kaders worden om die reden vooralsnog voortgezet.

Bij de nadere uitwerking in het uitvoeringsprogramma Wet natuurbescherming kan worden gewerkt langs een aantal algemeen geldende principes: kiezen voor maatwerk middels individuele ontheffingen en vergunning, dan wel kiezen voor het zoveel mogelijk generiek regelen van nieuw beleid. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om zaken als bemesten en beweiden van landbouwgrond of het kappen van houtopstanden. Voor het beste zicht op de uitvoering hiervan is een ontheffing of vergunning nodig voor elke handeling van agrariërs, respectievelijk kap door terreinbeheerders. In de praktijk kan dit tot belemmeringen in de bedrijfsvoering leiden. Een ander voorbeeld is het snijden van zeegroenten. Dit kan middels individuele ontheffingen worden toegestaan of een via een algemene beleidsregel.

Bij de uitwerking van het uitvoeringsprogramma Wet natuurbescherming voor de bovengenoemde onderwerpen wordt waar mogelijk gekozen voor generieke regels en waar nodig maatwerk geleverd.

8.4 Middelen

Er bestaan afspraken met het Rijk en in de Voorjaarsnota 2016 zijn keuzes gemaakt omtrent de inzet van middelen van de Provincie op het gebied van natuur. Ook zijn middelen beschikbaar gesteld voor de investeringsagenda en maatschappelijke opgaven. Het financiële kader ligt hiermee vast.

Voor wat betreft het budget is het belangrijk dat in de Voorjaarsnota 2016 is onderkend dat de pijlers beheer, bescherming en herstel moeten worden gefinancierd en dat daarvoor de middelen beschikbaar zijn. Voor natuurontwikkeling is aanvullend budget beschikbaar gesteld, waarbij het tempo van de ontwikkeling zal worden aangepast aan de financiering inclusief de beschikbare bestemmingsreserve en de verkoopopbrengst van grond. Dit komt voort uit de afspraken met het Rijk in het deelakkoord Natuur, Natuurpact en de bestuursovereenkomst grond. In het geval van uitzonderlijke kansen om een deel van het natuurnetwerk Zeeland te realiseren of indien andere investeringen achterblijven bij de verwachting, kan voor de realisatie van het natuurnetwerk Zeeland een beroep worden gedaan op de investeringsagenda.

Zoals eerder al is aangegeven is er duidelijke samenhang met onderwerpen uit de investeringsagenda en met de opgaven. Deze raakvlakken worden onderkend en waar mogelijk uitgewerkt.

In de Voorjaarsnota 2016 is daarbij besloten dat het thema Natuur deels is opgenomen in de opgave Beleef Zeeland, zodat een deel van die middelen betrokken kan worden bij de ambities uit de Natuurvisie die aansluiten bij deze opgave.

In combinatie met kansen voor koppeling aan de andere programma's en opgaven kan een deel van de ambities uit de Natuurvisie worden gerealiseerd. Ook door de ambitie van verinnerlijking van natuur in alle provinciale beleidsvelden en binnen de provinciale organisatie wordt continu gezocht naar mogelijkheden om een deel van de ambities te realiseren middels bestaande budgetten. Tot slot worden de mogelijkheden voor Europese co-financiering onderzocht en indien aanwezig benut. Op dit moment loopt er al een project via het LIFE-programma (LIFE-IP PAF Delta Nature) en worden mogelijkheden onderzocht voor POP¹⁶. Een belangrijke voorwaarde bij POP-3 is de koppeling met de landbouw, zodat de kansen voor co-financiering met name zijn gelegen in het landelijk gebied.

In de kadernota zijn ook een aantal keuzes gemaakt, die nieuw zijn ten opzichte van de huidige situatie. Het gaat dan om actief landschapsbeheer, monitoring overlast, extra voorzieningen in natuurgebieden en er zijn kosten verbonden aan handhaving als gevolg van extra taken na de inwerkingtreding van de nieuwe Wet natuurbescherming. Hiervoor zal in de jaarlijkse begrotingscyclus een voorstel worden gedaan. Daarbij is er één keuze die meer kost dan een beperkte plus. Dit betreft het ontwikkelen van bufferzones waarvoor een pilot zal worden uitgevoerd. De Provincie heeft van het ministerie van Economische Zaken extra middelen ontvangen voor aanvullende maatregelen om stikstofuitstoot te reduceren in de omgeving van de natuurgebieden met een te hoge stikstofbelasting. Een dergelijke pilot zal worden uitgevoerd in het landelijk gebied

---

¹⁶ Plattelandsontwikkelingsprogramma voor het ontwikkelen, verduurzamen en innoveren van de agrarische sector in Nederland

zodat er mogelijkheden voor cofinanciering via POP-3 kunnen bestaan. Via deze twee financieringsbronnen kan aan de gemaakte keuze (een pilot) tegemoet worden gekomen binnen de beschikbare middelen.

De middelen voor de uitvoering van de Natuurvisie zullen bij de jaarlijkse begrotingscyclus worden betrokken.

Hoe voeren we uit en wat hebben we daarvoor nodig?

- de natuuropgave (behoud biodiversiteit en aandacht voor de verbinding van natuur en economie/maatschappij) wordt zo veel als mogelijk verinnerlijkt in andere provinciale beleidsvelden, de uitvoering van provinciale werken en de provinciale organisatie.
- waar raakvlakken zijn tussen provinciaal natuur- en landschapsbeleid en overig provinciaal beleid, onderwerpen uit de investeringsagenda en opgaven zal steeds worden bekeken of er koppelingen kunnen worden gemaakt die meerwaarde creëren
- wij vragen andere overheden, maatschappelijke partijen en bedrijven om óók een bijdrage te leveren aan de opgaven met betrekking tot biodiversiteit, natuur & economie en natuur & maatschappij en daarvoor met ons een intentieverklaring of manifest te ondertekenen en hiervan periodiek de voortgang te bespreken.
- bij de uitwerking van het uitvoeringsprogramma Wet natuurbescherming kiezen wij waar mogelijk voor generieke regels en leveren waar nodig maatwerk.
- we zoeken naar mogelijkheden voor co-financiering via LIFE en POP
- via de jaarlijkse begrotingscyclus zal PS worden gevraagd om middelen beschikbaar te stellen voor het blijven uitvoeren van de taken en om, indien nodig, aanvullende middelen beschikbaar te stellen voor de uitvoering van ambities en de nieuwe Wet natuurbescherming (actief landschapsbeheer, monitoring overlast en extra voorzieningen in natuurgebieden, handhaving). Daarbij zal de extra bijdrage van het ministerie van EZ voor stikstofreducerende maatregelen worden aangewend om een pilot voor multifunctionele bufferzones uit te voeren in het landelijk gebied.

Bijlage 1

Uitvoeringsprogramma Natuurvisie 2017 - 2022					
Product	inhoud	Bijhorende pijler(s) / betreffend onderdeel natuurbeleid	Betrokken partijen (in ieder geval; aanvulling mogelijk)	Planning / termijn	Rol Provincie
Natuurvisie	Beleidsnota waarin het provinciale natuur- en landschapsbeleid op hoofdlijnen wordt beschreven. Onderdelen van het beleid worden nader uitgewerkt in nota's, uitvoeringsprogramma's en verordeningen (zie hieronder)	Alle onderdelen van het natuur- en landschapsbeleid	PCGR, PCO, consultatierondes met maatschappelijk veld (stakeholders en brede publiek)	Geldt voor de periode 2017 -2022	PS zijn bevoegd voor vaststelling. In de Omgevingsvisie zullen de uitgangspunten van de Natuurvisie worden overgenomen.
N2000 beheerplannen	Volgens de Wet natuurbescherming moet voor alle N2000 gebieden een beheerplan worden opgesteld door het daarvoor bevoegde gezag (met een looptijd van 6 jaar). Een beheerplan bevat onder meer een visie over de wijze waarop de Europese doelen gehaald kunnen worden. Ook geeft het een inventarisatie van de huidige natuurkwaliteiten van het gebied, een omschrijving van activiteiten die in en rond het natuurgebied mogelijk zijn en of daar wel of geen vergunning voor nodig is. Ook de handhaving wordt in de beheerplannen geregeld.	Natuurbescherming Natuurbeheer Natuurherstel	De conceptbeheerplannen worden besproken met de terreinbeherende instanties, de omgeving, de maatschappelijke vertegenwoordiging in de klankbordgroep en de PCGR. Tevens worden plannen aan EZ en I&M voorgelegd alvorens ze de inspraak ingaan en er Rijkseigendommen in het beheerplan zijn opgenomen.	Datum vaststelling: Yerseke en Kapelse Moer: 2018 Zwin- en Kievittepolder: 2017 De drie Kreken (Het Groote Gat Canisvliet en Vogelkreek): 2017 Kop van Schouwen: 2018 Manteling van Walcheren: 2018 Voor de Deltawateren, Vlake van de Raan en de Voordelta is het Rijk bevoegd gezag.	GS zijn bevoegd voor de vaststelling. Tijdens de procedure worden de plannen ter inzage gelegd waarbij een ieder kan reageren. Ook PS (Statencommissie Ruimte) kan dan reageren. GS informeren de Statencommissie Ruimte actief als plannen ter visie worden gelegd. In de begrotingscyclus wordt PS geïnformeerd over de planning.
Nota(s) soortenbescherming/-beleid en/of faunabeleid	<ul style="list-style-type: none"> actieve soortenbescherming: welke soorten willen we met stimuleringsmaatregelen extra aandacht geven, waar en hoe willen we dat doen en welke partijen zijn daarbij betrokken passieve soortenbescherming: hoe geven we als provincie invulling aan het afwijken van de wettelijke beschermingsregimes, welke criteria hanteren we daarbij en welke regels stellen we daarvoor, waar kiezen we voor generieke maatregelen en waar voor maatwerk jacht, beheer en schadebestrijding: hoe gaan we om met ontheffingen betreffende dit onderwerp, welke eisen stellen we aan een FBE, WBE en FBP, wat zijn criteria waarop we de jacht sluiten faunaschade: hoe gaan we om met het toekennen van tegemoetkomingen in faunaschade <p>Op dit moment is nog niet duidelijk of er verschillende nota's komen of dat voornoemde onderwerpen in één nota worden behandeld. Dit zal tijdens het proces, samen met de stakeholders, worden bepaald aan de hand van de verschillende onderwerpen en de gewenste verschijningsdatum.</p>	Natuurbescherming Natuurbeheer	<p>Medeoverheden, PCGR, FBE, Werkgroep soorten, Terreinbeherende organisaties, Maatschappelijke organisaties, ZLTO, KNJV, WBE-en, ZMF VBN, VZZ, Dierenbescherming Faunabescherming,</p> <p>De conceptnota's plannen worden besproken in PCGR en FBE. Daarnaast zal er een openbare besluitvormingsprocedure plaatsvinden met zienswijzen / inspraakreacties en verwerking daarvan in de definitieve nota.</p>	2017/2018	<p>GS zijn bevoegd voor de vaststelling. Tijdens de procedure worden de plannen ter inzage gelegd waarbij een ieder kan reageren. Ook PS (Statencommissie Ruimte) kan dan reageren. GS informeren de Statencommissie Ruimte actief als plannen ter visie worden gelegd.</p> <p>Het vastgestelde beleid kan leiden tot wijziging van de Verordening Wet natuurbescherming Zeeland 2017. Dit is een bevoegdheid van PS.</p>

Uitvoeringsprogramma Natuurvisie 2017 - 2022

Product	Inhoud	Bijhorende pijler(s) / betreffend onderdeel natuurbeleid	Betrokken partijen (in ieder geval; aanvulling mogelijk)	Planning / termijn	Rol Provincie
Nota Gebiedsbescherming	Gebiedsbescherming in het kader van de Wet natuurbescherming. Specifiek het proces van verlenen van vergunningen en ontheffingen. O.m. criteria voor toetsing van vergunningaanvragen en voor vergunningverlening. Bij dit laatste ook (standaard) voorwaarden die daarbij gehanteerd worden en eventueel vrijgestelde vergunningen (beweiden en bemesten)	Natuurbescherming	Medeoverheden, PCGR	2017/2018	GS zijn bevoegd voor de vaststelling. Tijdens de procedure worden de plannen ter inzage gelegd waarbij een ieder kan reageren. Ook PS (Statencommissie Ruimte) kan dan reageren. GS informeren de Statencommissie Ruimte actief als plannen ter visie worden gelegd. Het vastgestelde beleid kan leiden tot wijziging van de Verordening Wet natuurbescherming Zeeland 2017. Dit is een bevoegdheid van Provinciale Staten.
Twee pilots proactieve soortenbescherming	Bij proactieve soortenbescherming worden voorafgaand aan een bepaalde ontwikkeling die negatieve effecten op één of meer soorten kan hebben, voldoende mitigerende maatregelen genomen ten gunste van een duurzame instandhouding van een populatie van die soort(en). Door deze investeringen vooraf worden hindernissen die op een later moment kunnen optreden reeds weggenomen.	Natuurbescherming	Gemeenten, ZLTO en bijvoorbeeld in geval van woningbouw en renovatie partijen als woningbouwverenigingen, Bouwend Zeeland en bouwondernemingen.	2017/2018	GS zullen een onderzoek instellen. Naar aanleiding van de resultaten van het onderzoek zullen middelen voor extra voorzieningen worden gevraagd via de reguliere begrotingscyclus.
Natuurbeheerplan (NBP)	In het NBP ligt op perceelniveau de ontwikkelopgave van natuur vast. Ook de begrenzing van alle bestaande natuur is opgenomen, inclusief bijhorend natuurdoeltype. Zo is duidelijk welk deel van het NNZ wordt beschermd (via de Verordening Ruimte Provincie Zeeland) en welk soort natuur waar wordt nagestreefd.	Natuurontwikkeling Natuurbescherming Natuurbeheer	PCGR	Jaarlijkse herziening	GS zijn bevoegd voor vaststelling van het NBP. Tijdens de jaarlijkse herziening worden aanpassingen gedaan, omdat nieuwe natuur is ingericht of beheertypen wijzigen. De kaders voor de totale omvang van natuur zijn afgesproken met het Rijk en liggen vast in de Natuurvisie. De financiële kaders voor beheer worden landelijk bepaald, waarbij deze middelen binnen de provincie worden vrijgemaakt via de begrotingscyclus. In de begroting wordt jaarlijks gerapporteerd over de omvang van het Natuurnetwerk en het aantal hectares in beheer.
Onderzoek naar overlast vanuit natuurgebieden	N.a.v. de inspraakavonden en de keuze in de kadernota is afgesproken dat een onderzoek zal worden gedaan naar het meetbaar maken van overlast vanuit natuurgebieden en de mogelijkheid om dit op te nemen in het monitoringssysteem van natuurgebieden	Natuurbeheer	PCGR	2017	GS zullen PS informeren over de uitkomsten van het onderzoek. Eventuele vervolgstappen kunnen dan worden afgestemd.
Monitoren akkerdistels en akkermelkdistels	Om na te gaan hoe groot de gesignaleerde overlast is gaat de Provincie vanaf 2017 gedurende drie jaar gemelde overlast van akkerdistels en akkermelkdistels monitoren.	Natuurbeheer	Gemeenten, terreinbeherende organisaties, Waterschap, Rijkswaterstaat, PCGR, ZLTO	2017-2019	Resultaten zullen worden besproken in de PCGR en gemeld worden aan de Statencommissie Ruimte. Indien aanvullende maatregelen of beleid noodzakelijk zijn, dan volgt een voorstel aan PS.
Integrale ontwikkeling agrarisch natuur- en landschapsbeheer	Opstellen van een agenda voor integrale ontwikkeling van het agrarisch natuur- en landschapsbeheer.	Natuurbeheer Agrarisch natuur- en landschapbeheer	Poldernatuur Zeeland, SLZ, terreinbeheerders, ZPG, Waterschap, PCGR, Vogelbescherming, Louis Bolk Instituut, ZLTO, evt. gemeenten.	2017	De Provincie heeft in het nieuwe stelsel ANLb de rol als gebiedsregisseur. In deze rol brengt de Provincie de betrokken partijen bij elkaar en stimuleert/faciliteert de samenwerking tussen de partijen. Hiertoe wordt een gezamenlijke ontwikkelagenda opgesteld die ter informatie aan de Statencommissie Ruimte zal worden toegezonden.

Uitvoeringsprogramma Natuurvisie 2017 - 2022

Product	inhoud	Bijhorende pijler(s) / betreffend onderdeel natuurbeleid	Betrokken partijen (in ieder geval; aanvulling mogelijk)	Planning / termijn	Rol Provincie
Gezamenlijk ecologisch bermbeheer	De Provincie neemt het initiatief om te onderzoeken of een gezamenlijk programma opgezet kan worden voor het ecologisch beheer van bermen, dijken en andere grazige delen van infrastructurele werken.	Natuurbeheer	Waterschap, Rijkswaterstaat, Zeeland Seaports, NV Westerscheldetunnel en gemeenten	2017 (onderzoek) 2018 (implementatie)	GS zullen PS informeren over de uitkomsten van het onderzoek.
Openstellings- en ophogingsbesluiten SVNL	SVNL - Subsidieverordening Natuur en Landschapsbeheer. Voor beheer Natuurnetwerk Zeeland en Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer	Natuurbeheer		jaarlijks	GS zijn bevoegd binnen de financiële kaders van PS
Provinciaal Monitoring en beoordelingsplan (PMP) 2016-2021	Het PMP geeft aan waar de meetdoelen liggen voor de natuur in Zeeland en beschrijft de gezamenlijke aanpak voor het verzamelen, beheren en beoordelen van de natuurinformatie. Het PMP bevat het hele natuurbeleid. De informatie is van belang op verschillende niveaus waarop gerapporteerd en beoordeeld wordt: EU, Rijk, Provincie en beheerders. In het PMP worden de informatiestromen van het Natuurnetwerk Zeeland (NNZ) / SNL, Natura 2000/PAS en het soortenbeleid (incl. agrarisch natuur- en landschapsbeheer) zoveel mogelijk geïntegreerd.	Natuurbeheer Natuurbescherming	Het PMP is opgesteld conform de landelijke afspraken (tussen provincies maar ook Rijk en andere partijen). Het PMP is opgesteld in afstemming met de terrein-beherende instanties. En is besproken in de PCGR.	2016-2021	Het PMP is door GS vastgesteld (19/01/2016) en aan de Statencommissie Ruimte gestuurd ter kennisname (29/01/2016). Het PMP beschrijft de monitoring op hoofdlijnen. Verdere detaillering op gebiedsniveau, per soort of beleidsonderdeel wordt uitgewerkt in werkdocumenten of methodieken.
Provinciaal Monitoringsplan Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer 2017 – 2021	Het PMP-ANLb maakt het mogelijk het ANLb te evalueren en de effectiviteit ervan te beoordelen. Bij de monitoring wordt onderscheid gemaakt tussen beheermonitoring (het verzamelen van natuurgegevens in en rond beheereenheden die nodig zijn om het agrarisch beheer goed uit te kunnen voeren) en beleidsmonitoring (het verzamelen van gegevens op provinciale schaal om de realisatie van de beleidsdoelen op provinciaal, landelijk en Europees niveau te evalueren). De verantwoordelijkheid voor de beheermonitoring ligt bij het agrarisch collectief Poldernatuur Zeeland, de Provincie is verantwoordelijk voor de beleidsmonitoring.	Natuurbeheer	Het plan is een provinciale uitwerking en aanvulling op de landelijke monitoringsafspraken en opgesteld in afstemming met poldernatuur Zeeland.	2017-2021	Het PMP-ANLb wordt door GS vastgesteld en aan de Statencommissie Ruimte gestuurd ter kennisname. Het PMP-ANLb beschrijft de monitoring en evaluatie van het ANLb-beleid.
Openstellings- en ophogingsbesluiten SKNL	SKNL – Subsidie Kwaliteitsimpuls Natuur en Landschap. Voor functieverandering en/of inrichting, of voor nazorg	Natuurontwikkeling Natuurherstel		jaarlijks	GS zijn bevoegd binnen de financiële kaders van PS

Uitvoeringsprogramma Natuurvisie 2017 - 2022

Product	Inhoud	Bijhorende pijler(s) / betreffend onderdeel natuurbeleid	Betrokken partijen (in ieder geval; aanvulling mogelijk)	Planning / termijn	Rol Provincie
Programma herstelmaatregelen PAS	Met het Rijk afgesproken maatregelenpakket in stikstofgevoelige N2000-gebieden, in ruil waarvoor economische ontwikkelruimte kan worden uitgegeven.	Natuurherstel	Terreinbeherende organisaties en particulieren	2014-2019, evaluatie in 2018 en 2021 met eventuele bijstelling van maatregelen	GS dragen zorg voor de uitvoering van de maatregelen. Via de PAS rapportage (zie bij PMP) worden PS geïnformeerd.
Voortgangsrapportage Natuurpakket Westerschelde (NPW)	Per brief worden Provinciale Staten ad hoc, minimaal 1x per jaar, geïnformeerd over de inhoudelijke voortgang van het Natuurpakket Westerschelde (Hedwigepolder, Zwin, Buitendijkse Maatregelen, Landbouwflankerend Beleid)	Natuurherstel	ministeries van Economische Zaken en Infrastructuur & Milieu, VNSC, gemeenten Hulst en Sluis	Minimaal 1 x / jaar (ad hoc)	Provincie heeft de uitvoeringstaak voor de realisatie van minimaal 600 ha estuariene natuur. Afspraken over inhoud, planning, organisatie en financiën zijn vastgelegd in een convenant tussen Rijk en Provincie Zeeland.
Voortgangsrapportage Natuur	Jaarlijks wordt door de provincies gezamenlijk de Voortgangsrapportage natuur opgesteld. Op basis van de voortgangsrapportage voeren de provincies met de Staatssecretaris jaarlijks een gesprek over de voortgang van de afspraken uit het bestuursakkoord natuur en het Natuurpact. De Staatssecretaris gebruikt de informatie om de Tweede Kamer te informeren.	Natuurbeheer Natuurbescherming Natuurontwikkeling Natuurherstel Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer	Iedere provincie levert informatie aan ten behoeve van de voortgangsrapportage	jaarlijks	In de huidige vorm (2016) wordt vooral over natuurkwantiteit gerapporteerd. Vanaf 2017 wordt er ook over natuurkwaliteit gerapporteerd. Onderdeel hiervan zijn de kwaliteitsbeoordelingen van het Natuurnetwerk die door de provincie worden uitgevoerd conform de SNL-systematiek. Naast het Natuurnetwerk bevat de voortgangsrapportage ook informatie over: Natura 2000, PAS, Soortenbeleid, Natuur buiten het Natuurnetwerk, ANLb en over 'natuur en economie' en natuur en samenleving'. Sommige onderdelen, zoals de PAS, kennen ook een eigen cyclus van rapporteren. Voor de PAS vindt jaarlijks een rapportage plaats over zowel stikstof als natuur in een landelijke rapportage en rapportages op gebiedsniveau. Deze worden opgesteld door BIJ12 in samenwerking met RIVM, Rijk en provincies. GS informeren PS actief als de Voortgangsrapportage beschikbaar is.
Evaluatie Natuurbeleid door PBL	In het Natuurpact is afgesproken de voortgang van het Natuurpact elke drie jaar extern te laten evalueren door het Planbureau voor de Leefomgeving. PBL heeft in opdracht van het Rijk en de provincies een evaluatie kader ontwikkeld en evalueert in 2016 voor de eerste keer.	Natuurbeheer Natuurbescherming Natuurontwikkeling Natuurherstel Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer Natuurverbreding Natuurbeleving	PBL voert uit in opdracht van het Rijk en provincies. Samen met maatschappelijke partijen is er een evaluatiekader opgesteld.	2017 (resultaten) 2019-2020	De eerste evaluatierapportage in 2016 zal geen ex-post (terugkijkende) beoordeling van het gevoerde beleid kunnen bevatten, gezien het prille stadium van de beleidsuitvoering. De nadruk zal in 2016 liggen op een analyse van de beleidsstrategieën, de samenhang tussen deze strategieën en de gestelde ambities en een eerste ex-ante inschatting van de potentie van dit beleid. In de jaren erna zullen in de evaluaties steeds meer de resultaten van het gevoerde beleid centraal staan. GS informeren PS actief over de resultaten van de evaluatie.
Nota Natuurverbreding	Het samenbrengen van partijen en met hen concrete doelen en beleidsstrategieën formuleren voor het vergroten van de maatschappelijke betrokkenheid bij natuur en het versterken van de relatie tussen natuur en economie.	Natuurverbreding	IVN, SLZ, gemeenten, terreinbeherende organisaties, lokale natuurorganisaties	2017 - 2018	GS stellen de nota vast en betrekken bij de totstandkoming PS.

Uitvoeringsprogramma Natuurvisie 2017 - 2022

Product	Inhoud	Bijhorende pijler(s) / betreffend onderdeel natuurbeleid	Betrokken partijen (in ieder geval; aanvulling mogelijk)	Planning / termijn	Rol Provincie
Pilotproject multifunctionele bufferzones	De Provincie onderzoekt waar multifunctionele bufferzones gewenst zijn en effectief kunnen worden ingezet en welke (financiële) mogelijkheden er zijn ter realisatie ervan. Daarnaast trekt de Provincie middelen uit voor de uitvoering van 1 pilot.	Natuurverbreding	Terreinbeherende organisaties, ZLTO, het Waterschap en betreffende gemeente(n)	Onderzoek: 2017 Pilot: 2018	GS zullen een onderzoek instellen. Naar aanleiding van de resultaten van het onderzoek zullen middelen voor extra voorzieningen worden gevraagd via de reguliere begrotingscyclus.
Nota Natuurbeleving	Partijen worden samengebracht en met hen worden concrete doelen en beleidsstrategieën geformuleerd voor natuurbeleving, natuureducatie, natuurpromotie en natuuractiviteiten.	Natuurbeleving	IVN, SLZ, Terra Maris, NME-centra, gemeenten, terreinbeherende organisaties	2017 - 2018	GS stellen de nota vast en betrekken bij de totstandkoming PS.
Onderzoek voorzieningen in natuurgebieden	N.a.v. de inspraakavonden en de keuze in de kadernota is afgesproken dat aan de hand van businesscases wordt onderzocht welke extra voorzieningen gewenst zijn in de (top)natuurgebieden.	Natuurbeleving	Terreinbeherende organisaties, recreatiesector, gemeenten	2017 - 2018	GS zullen een onderzoek instellen. Naar aanleiding van de businesscases zullen middelen voor extra voorzieningen worden gevraagd via de reguliere begrotingscyclus.
Ontwikkelen toetsingskader landschappen en landschapselementen van provinciaal belang	Om gemakkelijker te kunnen beoordelen of een ontwikkeling landschappelijk gezien al dan niet aanvaardbaar is, laat de Provincie de kernkwaliteiten van de landschappen, landschapselementen en cultuurhistorische elementen van provinciaal belang en de bijhorende strategieën uitvoeriger beschrijven. Het toetsingskader wordt daarmee duidelijker.	Landschap	De actie wordt meegenomen in het proces van totstandkoming van de Omgevingsvisie, in nauwe samenspraak met medeoverheden, inwoners en bedrijfsleven.	2017 (onderzoek) 2019 (implementatie)	GS zullen opdracht verstrekken voor een beschrijving en een toetsingskader voor landschappen en landschapselementen van provinciaal belang. Een dergelijk toetsingskader kan dan worden opgenomen in de provinciale Omgevingsvisie en bijbehorende verordening, na besluitvorming PS (en bijbehorende procedure).
Onderzoeken mogelijkheden voor behoud omgevingskwaliteiten rust / stilte, weidsheid / open horizon en duisternis	Beschermen van de omgevingskwaliteiten rust / stilte, weidsheid / open horizon en duisternis in het belang van zowel natuur als de inwoners en bezoekers van Zeeland.	Landschap	De actie wordt meegenomen in het proces van totstandkoming van de Omgevingsvisie, in nauwe samenspraak met medeoverheden, inwoners en bedrijfsleven.	2017 (onderzoek) 2019 (implementatie)	In het proces van totstandkoming van de Omgevingsvisie zal de Provincie in samenspraak met betrokken partijen onderzoeken hoe de omgevingskwaliteiten beschermd kunnen worden. De uitkomsten dienen als bouwsteen voor de provinciale Omgevingsvisie en bijbehorende verordening (besluitvorming PS (en bijbehorende procedure)).
Onderzoeken mogelijkheden voor aanwijzing van stimuleringsgebieden voor landschappelijke ontwikkeling	De ligging van de gebieden en de vormen van landschapontwikkeling moeten een bijdrage kunnen leveren aan de versterking van het Natuurnetwerk Zeeland, de biodiversiteit, het landschap en eventuele andere functies als wateropgaven, ruimtelijke adaptatie, extensieve vormen van recreatie en verbreding van de landbouw.	Landschap	De actie wordt meegenomen in het proces van totstandkoming van de Omgevingsvisie, in nauwe samenspraak met medeoverheden, inwoners en bedrijfsleven.	2017 (onderzoek) 2019 (implementatie)	In het proces van totstandkoming van de Omgevingsvisie zal de Provincie in samenspraak met betrokken partijen onderzoeken hoe de omgevingskwaliteiten beschermd kunnen worden. De uitkomsten dienen als bouwsteen voor de provinciale Omgevingsvisie en bijbehorende verordening (besluitvorming PS (en bijbehorende procedure)). Voor het stimuleren en faciliteren van dit soort landschapontwikkeling binnen daarvoor aangewezen stimuleringsgebieden wendt de Provincie bestaande, beschikbare middelen aan.
Stimuleren actief landschapsbeheer	Beheer en herstel van kleine landschapselementen buiten het Natuurnetwerk Zeeland	Landschap	Stichting landschapsbeheer Zeeland, Collectief Poldernatuur Zeeland	2017 e.v.	GS beoordelen plannen en dragen zorg voor de uitvoering binnen de financiële kaders van PS

Uitvoeringsprogramma Natuurvisie 2017 - 2022

Product	Inhoud	Bijhorende pijler(s) / betreffend onderdeel natuurbeleid	Betrokken partijen (in ieder geval; aanvulling mogelijk)	Planning / termijn	Rol Provincie
Verinnerlijking van natuur in de Provinciale organisatie	De natuuropgave (behoud biodiversiteit en aandacht voor de verbinding van natuur en economie/maatschappij) wordt betrokken bij de uitvoering van provinciale werken en in de provinciale organisatie	Natuurbeheer Natuurbescherming Natuurontwikkeling Natuurherstel Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer Natuurverbreding Natuurbeleving	Provinciale organisatie	2017 e.v. (continue proces)	GS zijn bevoegd binnen de financiële kaders van PS
Opstellen en ondertekenen van Zeeuws Natuurmanifest	De intentieverklaring of manifest omvat afspraken omtrent de gezamenlijke invulling van de doelstellingen op het gebied van biodiversiteit, natuur en economie en natuur en maatschappij.	Natuurbeheer Natuurbescherming Natuurontwikkeling Natuurherstel Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer Natuurverbreding Natuurbeleving	Gemeenten, waterschap Rijkswaterstaat, maatschappelijke partners, PCGR	2017, waarbij periodiek de voortgang wordt besproken	GS ondertekenen en informeren PS

Colofon

Uitgave

Provincie Zeeland

Beeld

Foto voorkant: Rita van Biesbergen / Mugmedia

Foto's binnenwerk: Collectie Provincie Zeeland (afd. WBN): Anita Eijlers (p. 10) | Gérard Giot (p. 44 (onder)) | Piet Grim (p. 69 (onder)) | Winant Halfwerk (p. 6, 8, 12, 13, 22, 25, 28, 29, 34, 36, 38, 44 (boven), 45, 46, 47, 50, 53, 55, 56, 59, 60, 61 65 (onder), 66, 69 (boven), 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84) | Mark Hamelinck (p. 73 (boven)) | Charles Jilleba (p. 91) | Peter de Jong (p. 39) | W. van der Loo (p. 23) | Marion Pross (p. 15, 26, 49) | Jeannet Rijk (p. 27) | W.J. Strietman (p. 43 (onder)) | Stichting Het Zeeuwse Landschap (p. 26) | Jasper Maaskant (p. 37) | Dat@fact Drone (p. 33); DNA-Beeldbank op www.laatzeelandzien.nl: Ben Biondina (p. 18, 20, 41, 43 (boven), 62 (onder), 71 (boven)) | Janny Bosman (p. 64 (onder)) | Theodoor Braaksma (p. 65 (boven)) | Felice Buonadonna (p. 63, 71 (onder)) | Paul van Bueren (p. 42) | Xander Koppelmans (p. 58) | Photographics (p. 35) | Ben Seelt (p. 64 (boven), 70) | Willem Woznita (p. 54); Provincie West-Vlaanderen: Yves Adams (p. 4, 14, 90) | Misjel Decler (p. 19, 52, 67, 73 (onder)) | Ludo Goossens (p. 62 (boven), 68) | Rolin Verlinde (p. 24)

provincie@zeeland.nl

www.zeeland.nl

